

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

E. H. CARR • DEVRİM OKUMALARI

Edward Hallett Carr

Devrim Okumaları

İngilizceden Çeviren: Elif Gazioglu

MARX
ENGELS
LENİN

Yerelam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arama: <https://rantey.org>

Edward Hallett Carr (1892-1982)

İngiliz tarihçi, gazeteci, uluslararası ilişkiler kuramcısı, akademisyen. Cambridge Üniversitesini bitirdikten sonra 1916 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığına girdi ve 1917 Devrimi sonrasında bakanlıkta oluşturulan özel Sovyetler Birliği masasına dâhil oldu. 1936'ya kadar görev yaptığı bakanlıktan ayrıldıktan sonra akademik kariyerine başladı ve ömrü boyunca sürdürdü. 1941-46 yılları arasında *The Times* gazetesinin genel yayın yönetmen yardımcılığı görevinde bulunan Carr, özellikle savaş sonrası dönemde İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında ittifak kurulmasını savunan makaleler yazdı. Bolşevik Devrimi'nden rejimin oturduğu yıllara kadarki Sovyet Rusya tarihini yazmaya 1944 yılında başladı. 1977 yılında tamamladığı on dört ciltlik bu dev *A History of Soviet Russia* (Sovyet Rusya Tarihi), Carr'ı dünyanın önde gelen tarihçileri arasına sokacaktı. Ancak Carr'ın tek ilgi alanı Sovyetler Birliği değildi. Komintern, Avrupa tarihi, iki dünya savaşı arasındaki dönem tarihi, uluslararası ilişkiler üzerine yazdığı gibi Marx'ın, Bakunin'in ve Dostoyevski'nin birer biyografisini de kaleme aldı. Kitapları dışında çok sayıda makalesi de bulunmaktadır.

Carr'ın başlıca kitapları Türkiye'de yayımlanmıştır: *Karl Marx*, *Michael Bakunin*, *Tarih Nedir?*, *Milliyetçilik ve Sonrası*, *Dostoyevski*, *Komintern ve İspanya İçsavaşı*, *Komintern Alacakaranlığı* (İletişim Yayınları); *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi* (Metis Yayınları); *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939* (Bilgi Üniversitesi Yayınları); *Romantik Sürgünler* (Chiviyazıları); *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929* (Yordam Kitap).

Eserin orijinal adı:
Studies in Revolution
(Macmillan & Co., 1950)

Önceki Türkçe Basımı:
Daktylos Yayınevi, Ekim 2008, İstanbul

Yordam Kitap basımında çeviri, Cem Eroğul tarafından İngilizce özgün metinle karşılaştırılarak gözden geçirilmiştir. Çengelli parantez ({}) içindeki açıklayıcı notlar da Cem Eroğul'a aittir.

DEVİRİM OKUMALARI

Edward Hallett Carr

İngilizceden Çeviren

Elif Gazioğlu

Yordam Kitap: 424 • Devrim Okumaları • Edward Hallett Carr
ISBN 978-605-172-538-3 • Çeviri: Elif Gazioğlu • Düzeltme: Safa Enis Sağlık
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Birinci Basım: Nisan 2022
© Edward Hallett Carr, 1950; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

DEVRİM OKUMALARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1. SAINT-SIMON: ÖNCÜ (1949)	11
2. <i>KOMÜNİST MANİFESTO</i> (1947)	22
3. PROUDHON: SOSYALİZMİN ROBINSON CRUSOE'SU (1947)	40
4. HERZEN: ENTELEKTÜEL BİR DEVRİMCİ (1947)	54
5. LASSALLE, BISMARCK İLE BULUŞUYOR (1946)	67
6. ON DOKUZUNCU YÜZYILIN KİMİ RUS DÜŞÜNÜRLERİ (1947)	80
7. PLEHANOV: RUS MARKSİZMİNİN BABASI (1948)	93
8. BOLŞEVİZMİN BEŞİĞİ (1948)	105
9. LENİN: BAŞ MİMAR (1947)	116
10. SOREL: SENDİKALİZMİN FİLOZOFU (1947)	130
11. GALLACHER VE BÜYÜK BRİTANYA KOMÜNİST PARTİSİ (1949)	142
12. BAŞARISIZLIĞA UĞRAYAN DEVRİM (1949)	154
13. STALİN: (1) İKTİDARA GİDEN YOL (1946)	169
14. STALİN: (2) STALİNİZMİN DİYALEKTİĞİ (1949)	178

ÖNSÖZ

Bu kitaptaki makaleler, *Literary Supplement of The Times*'ta yayımlandı ve bunların tekrar yayımlanmasına izin vermekle gösterdiği nezaketten dolayı, *Supplement*'in editörüne minnettarım. “Başarısızlığa Uğrayan Devrim”e, BBC’nin Üçüncü Kanalında sunulan bir konuşmadan bazı bölümler ekledim. Kimi konularla ilgili referanslar düzeltildi, birkaç çakışma ortadan kaldırıldı ve kamuya açık biçimde ya da özel olarak gelen eleştirileri karşılamak üzere, bir iki düzeltme yapıldı. Makaleler, bunun dışında, esas olarak ilk halleriyle sunuldu; ilk yayım yılları, “İçindekiler” bölümünde belirtildi. Kitabın sonunda Stalin üzerine yazılmış iki makalenin birincisi, bu derlemenin ilk yazılanı, ikincisiyse son yazılanıdır.

E. H. Carr

SAINT-SIMON: ÖNCÜ

Henri de Saint-Simon aykırı bir entelektüeldir. Fransız Devrimi'nde "Kont" unvanını gösterişli bir biçimde terk eden soylu bir aileye mensuptu ve hayatının büyük bölümünü maddi sıkıntı içinde geçirdi; bir akılcı ve ahlakçıydı; bir yazın adamıydı ama yazma konusunda asla başarı sağlayamadığı gibi ardından düşüncelerini bütünlüklü olarak ifade ettiği bir eser de bırakmadı; ölümünden sonra, kendini onun öğretisini yaymaya adan ve Avrupa çapında ün kazanan bir tarikatın isim babası oldu. Saint-Simon büyük adamlara özgü geleneksel özelliklerin çoğundan yoksundu. Kendi öğrettikleriyle, onun ismi etrafında tarikatı tarafından örülen, kimi zaman şaşırtıcı derecede derinlikli, kimi zamansa ahmaklıktan öteye gidemeyen, ancak yine de Saint-Simon'un kendisine göre çok daha tutarlı olan öğretiyi birbirinden ayırmak hiç de kolay değil. Kesin olan şu ki, takipçileri yeniden okudukları kimi aforizmalarına {özdeyişlerine}, kendisinin bunlara yüklediğinden daha büyük bir anlam ve önem yüklemişlerdir. Ne var ki, Saint-Simon'un çalışmaları'nın incelenmesinin sıklıkla şöyle bir sonuca götürdüğü de ortada: Büyük Fransız Devrimi, kendi önderlerine ilham veren ve çağdaşı dünyaya yayılan düşüncelerle yetinmeyerek, gelecek yüz yılın toplumsal ve siyasal devrimlerinin temel öznesi olan yeni düşüncelerin de tohumlarını atmıştır.

Bu yeni düşünceleri basılı kâğıda ilk döken Saint-Simon olmuştur. Saint-Simon hakkında yazan hiç kimse onun bir “öncü” olduğunu görmezden gelemaz. O, sosyalizmin öncüsüdür, teknokratların öncüsüdür, totaliterliğin öncüsüdür. Bütün bu tanımlamalar birebir olmasa da ona uymaktadır. Üstelik dönemin farklılığı ve ilk kez dile getirilen düşüncelerinin özgünlüğü dikkate alındığında, bu uygunluk şaşırtıcı düzeydedir. Saint-Simon altmış beş yaşında öldüğünde sene 1825’ti. Bu dönem, emsalsiz bir maddi ilerlemenin, altüst edici bir toplumsal ve siyasal değişimin hemen arifesidir. Yazılarında, gelecek yüzyıla ilişkin gizemli bir öngörüü sürekli olarak yeniden keşfederiz. Heyecan yüklüdür, kafası karışıktır, olup biteni tam kavrayamasa da, gördüğü birbirinden kopuk parçaları anlamlandırmaya çabalamıştır. Büyük bir tarih yapıcısı olmasa da, büyük bir tarih yansıtıcısıdır.

Saint-Simon’un toplum içerisindeki insan olgusuna yaklaşımı daha o zamandan modernliğin özelliklerine sahiptir. 1783’te, yirmi üç yaşındayken, hayatının amacını ortaya koymuştur: “*Faire un travail scientifique utile à l’humanité.*”^{*} Saint-Simon, on sekizinci yüzyılın tümdengelimci akılcılığından on dokuzuncu yüzyılın tümevarımcı akılcılığına –metafizikten bilime– geçişi simgeliyor. Bilim ve bilimsel yöntem tapınmasını başlatıyor. İlahiyatçıların “ilahi düzenini” de, Adam Smith ve fizyokratların “doğal düzenini” de eşit derecede reddediyor. *Lettres d’un habitant de Genève* [Bir Cenevre Sakininden Mektuplar] başlığıyla yayımlanan ilk yazılarında, “toplumsal ilişkilerin fizyolojik bir olgu olarak düşünülmesi gerektiği” ilkesini dile getiriyor. Ya da, aynı şekilde, “Başka herhangi bir bilimsel sorunu nasıl ele alıyorsak toplumsal örgütlülük sorununu da aynen öyle ele almalıyız.” “Sosyoloji” terimi, bir zamanlar Saint-Simon’un kâtipliğini de yapan, en ünlü öğrencisi Auguste Comte’un buluşudur. Ancak bu

* (Fr.) “İnsanlık için bilimsel çalışma yapmak” <https://www.vantey.org>

fikir bizzat ustanın kendisinden gelmiştir ve felsefesinin özünü oluşturmaktadır.

Saint-Simon'un bir diğer öğrencisi, Augustin Thierry ünlü bir tarihçi olacaktır ve Saint-Simon'da, yalnızca sosyolojinin değil, tarih teorisinin de temelleriyle karşılaşırız; bu tarih teorisiyle, Buckle'dan Spengler'e kadar tüm bir ekolün habercisi olmuştur. Tarih, insanın gelişimini yöneten bilimsel yasalara ilişkin bir çalışma alanıdır ve organik çağlarla (*époques organiques*) eleştirel çağlar (*époques critiques*) arasında bölünmüştür; geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin süreğenliği açıkça belirlenmiştir. "Tarih, toplumsal fiziktir." On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl tarih teorilerinin Saint-Simon'dan çok Hegel'den etkilendiği kuşku götürmez. Ancak en güçlü etki kaynağı, Hegel'in metafizik tarihselciliği ile Saint-Simon'un sosyolojik faydacılığını birleştiren Karl Marx'tır.

Ne var ki, Saint-Simon'un en özgün öngörüsü, bireyin yeniden toplumun boyunduruğuna gireceğini görmesinde yatar –Fransız Devrimi'nin, üç asırlık bir mücadeleden sonra, bireyin özgürlüğünü kutsadığı ve bireyi tahta oturttuğu bir dönem için, çarpıcı derecede özgün bir bakış açısıdır bu. Ülke olarak devrim tarafıslı olmasa da (bir defasında diktatörlüğün devrimden daha iyi olduğunu açıkça söylemiştir), *ancien régime*'i [eski düzeni] deviren devrim karşısında hissettiği coşku hiçbir zaman dinmemiştir. *La féodalité* her daim düşmandır. Marx'ın burjuva öncesi toplumsal düzeni nitelemek için "feodalizm" sözcüğünü seçmesi, pekâlâ, Saint-Simon'un doğrudan veya dolaylı etkisiyle olmuş olabilir. Benzer biçimde, Saint-Simon'un neredeyse tüm çağdaşları ve en azından sonraki iki kuşağın pek çok Batılı düşünürü liberalizmin, "feodalizmin" doğal antitezi ve dolayısıyla, mukadder halefi olduğunu su götürmez bir gerçek olarak görmüştür. Saint-Simon'un ise, bu görüşü kabul etmek için bir nedeni yoktu. Şüphesiz ki bir gerici değildi; hatta muhafazakâr bile değildi. Ancak liberal olduğuna da söylenemezdi. O başka –ve yeni– bir seydi.

Saint-Simon için, Descartes ve Kant'tan, Rousseau ve İnsan Hakları Beyannamesinden sonra, bireysel özgürlüğe ve başlı başına bir amaç olarak bireye tapınmanın daha öteye taşınması mümkün değildi. 1816'da kaleme aldığı *L'Industrie* [Sanayi] başlıklı deneme dizisinde, şaşırtıcı düzeyde modern tınılara rastlarız:

Toplumsal özgürlük sorununun çözümü olarak sunulan İnsan Hakları Beynamesi, aslında sorunun dile getirilmesinden başka bir şey değildi.

Saint-Simon'un, birkaç yıl sonra yeni bir tarihsel perspektif oluşturmak için kaleme aldığı *Du système industriel*'den [Sanayi Düzeni] bir bölüm, bütünüyle alıntılanmaya değer:

Feodal ve ilahiyatçı sistem hâlâ biraz güce sahipken, dikkatimizi asıl olarak özgürlüğün sağlanmasına yöneltmemiz gerekiyordu; çünkü o zamanlar özgürlük, ciddi ve sürekli saldırılara maruz kalmaktaydı. Ancak bugün, sınai ve bilimsel sistem aşamasında aynı kaygıları duymak mümkün değil; çünkü söz konusu sistem, bu meseleyle doğrudan ilişkisi olmaksızın, maddi ve toplumsal alanda azami özgürlüğü sağlar.

Başka ve daha kesin bir biçimde belirtirsek:

Bugün dolaşımda olan belirsiz ve metafizik özgürlük düşüncesi, politik öğretilerin temeli olmayı sürdürdüğü takdirde, her şeyden önce, kitlenin birey üzerindeki etkisine engel oluşturur. Bu açıdan bakarsak, uygarlığın gelişimine ve parçaların bütüne sıkı sıkıya bağlı ve bağımlı olmasını gerektiren düzenli bir sistemin örgütlenmesine aykırı düşer.

Saint-Simon'un bir başka yerde belirttiği gibi, birey “kitleye” bağımlıdır. İşte “üzerinde durulması ve örgütlenmesi gereken şey,” her bireyin, “etkinliğini sürekli koruyup genişleten bu sarmalayıcı kitle” ile ilişkileridir. Yukarıdaki iki alıntıda karşımıza çıkan “özgürlük” sözcüğünün bile “toplumsal” sıfatıyla tamamlandığı görülmektedir. İnsan türüyle ilgili düzgün bir çalışma için artık esas olan insan değil kitlelerdir.

Özetle Saint-Simon, “feodalite”den sanayi uygarlığına geçiş noktasında durmaktadır. Geçişin yapısını çağdaşlarından daha iyi kavramış ve etkilerini çözümlemede daha ileri gitmiştir. Bilimin sanayiye pratik uygulanışını nereye kadar öngördüğü tam belli değil. Kimi öğrencileri, demiryolları inşasını toplumsal ilerlemenin simgesi ve aracı olarak neredeyse ilahi bir coşkuyla selamlarken (burada Lenin’in sosyalizm eşittir “Sovyetler artı elektrik” tanımı akla geliyor); diğer bazı öğrencileri ise, 1840’larda, Société d’Études du Canal de Suez’i [Süveyş Kanalı İnceleme Topluluğunu] kuruyordu. Saint-Simon, sanayi üretiminin bundan böyle toplumun temel işlevi olduğunda ısrarcıydı –bu iddia giderek tüm yazdıklarının temel izleğini oluşturmuştur. Saint-Simon’a ait söz dağarcığının temel sözcükleri “sanayi”, “üretim” ve “örgütlülük”tür.

Bundan ötürü, Saint-Simon’un on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan çalışma tapınmasının kurucularından olduğunu söylemek için yeterince mantıklı gerekçemiz var. Sürecin başında Rousseau ve Babeuf durmaktadır; ancak bu düşünceyi sisteminin tam merkezine yerleştiren Saint-Simon’dur. İnsanlığın en yüce değerleri olarak boş zaman ve düşünme, Ortaçağ düzeninin son izleriyle birlikte silinmiştir. Saint-Simon, pek çok düşüncesinin ilk ve en yalın halini içeren *Lettres d’un habitant de Genève* isimli eserinde, “Bütün insanlar çalışacak,” diye yazar. “Kişisel gücünü, sürekli olarak, topluma yararlı biçimde kullanmak her insanın yükümlülüğüdür.” Gerçekten de, ileri tarihli bir İlkeler Bildirgesinde, toplumu, “kendilerini yararlı bir işe adanmış insanların genel toplamı ve birliği” olarak tanımlamıştır. Çalışma artık bir gereklilik değil erdemdir. Yeni ahlaki ilke, “İnsan çalışmalıdır” olmuştur ve artık “en mutlu ulus en az işsizi olandır.” Saint-Simon, kendisiyle eşzamanlı olarak İngiltere’de Ricardo tarafından geliştirilen emek değer teorisinin ahlaki temelini oluşturmuştur. Ayrıca, yüz yıl önceden, Sovyetler’in yeni şiarını da dillendirmiştir: “Çalışmaya eklemek yok.”

Saint-Simon'u izleyen kuşak ütopya yaratmada çok üretkendi ve sistematik olarak ifade etmemiş olsa da, toplumun ve devletin örgütlenmesine dair fikirleri, onun en popüler kurguları arasındadır. Adam Smith'in öğrencisi J.B. Say'ın Fransa'da öncülük ettiği liberal siyasi ve iktisadi görüşün, "siyasetin üretim bilimi olduğunu" savunan Saint-Simon'un gözünde tam bir günah keçisi olduğunu söylemek bile gereksiz. Saint-Simon'un tanımının temelinde, iktisadın siyasete değil, siyasetin iktisada tabiiyeti yatmaktadır. Bu gayet mantıklıdır, çünkü "toplum tamamıyla sanayiye bağlıdır. Sanayi, tüm zenginliklerin ve refahın yegâne kaynağıdır." İşte bu nedenle, "sanayi için en elverişli durum, toplum için de en elverişli durumdur." Eski anlamıyla hükümet, gerekli bir canavardır: Tek amacı insanların çalışmasını sağlamak ve sürdürmektir; çünkü ne yazık ki "*fainéant*'lar [tembeller], yani "hırsızlar" vardır. Ancak bu ikincil ve ek bir işlevdir. En yüce makam, sırasıyla buluş, inceleme ve uygulama ile ilgili üç meclisten oluşan bir "ekonomi parlamentosu olacaktır" (aradan yüz yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra bile çekiciliğini koruyan bir düşünce).

Fakat Saint-Simon'un gelecek tasarımı, daha da ilgi çekici unsurlar vardır. İşbölümü gayet açıktır. Sanatçılar işçinin hayal gücünü ateşleyecek ve gerekli tutkuları harekete geçirecektir. Bilgili insanlar, "toplumsal bedenin esenliğine ilişkin yasaları oluşturacaktır." (Bu yargılar, sanat ve bilimin devlet hizmetine koşulmasının yeni bir şey olmadığı gibi, Avrupa'nın bir bölümüne özgü olmadığını da göstermektedir!) "Sanayici"ler (Saint-Simon bu terimle, her tür üreticiyi ve hatta tacirleri de kastetmektedir) yasaları ve idari emirleri çıkaracaktır. Nihayet "yürütme", -bu beklenmedik bir çıkıştı- bankerlerden oluşacaktır. O çağ, büyük özel bankaların çağıdır; hükümet işlerinde ve ticarete kredinin gücü, tam da bu sırada gündemdeki yerini almaktaydı. Yaklaşık yüz yıl sonra Lenin için olduğu gibi, Saint-Simon için de bankalar, üretimin çarklarını döndüren gizli el-

dir. Burjuvazinin boğucu hâkimiyetini yıkmak için bankaların kamulaştırılmasının temel bir adım olduğunu kabul eden Lenin gibi, Saint-Simon'un da idari yapılanmasında bankalara merkezî bir rol vermesinin mantığı açıktır. Ancak asıl ilginç nokta, bankaların idari alandaki merkezî rolü bağlamında, Saint-Simon'da planlama felsefesini tohum halinde bulmamızdır:

İktisadi ilişkilerin birörnek düzenlemeler olmaksızın geliştirilmesi anlamına gelen mevcut üretim anarşisi, yerini üretimin örgütlenmesine bırakmalıdır. Üretim, birbirlerinden kopuk ve toplumun ihtiyaçlarından habersiz girişimciler tarafından yönlendirilemez; bu görev, belirli bir toplumsal kuruma devredilecektir. Toplumsal ekonominin geniş alanına üst bir noktadan bakabilecek bir merkezî idare komitesi ekonomiyi tüm topluma faydalı biçimde düzenleyecek, üretim araçlarını bu amaç doğrultusunda dağıtacak ve de, üretim ile talep arasında sürekli bir uyum sağlamakla özel olarak ilgilenecektir. İşlevleri arasında, ekonomik yaşamı belirli bir düzeye kadar örgütlemek de bulunan kurumlar vardır: bankalar.

Bu bölümü ikinci elden alıntılایan ve Marx'ın bunu daha önce yapmış olmasını belki biraz da kıskanan Lenin, bu durumu “dâhiyane bir tahmin, ama yine de yalnızca bir tahmin” olarak nitelemiştir.

Saint-Simon'un devletle ilgili yazılarında, onun uzak bir geleceğe dair bu görüşlerine göre daha dolaysız biçimde işe yarayanı, “hükümet” ile “idare” işlevi arasında ayrım yaratan kavrayışıydı. Bu kavrayış pek çok biçimde kendini ortaya koymaktadır. Önceden var olan manevi ve maddi “güçler”in yerini bugün bilimsel ve sınaî “yetenekler” almaktadır. Mutlak bir hükümet olan iktidar, insanın insana uyguladığı baskıcı bir kuvvettir; “insanın insan üzerinde eylemi, bir başına, daima insan soyu için zararlı olagelmıştır.” Diğer taraftan, “insan tarafından tatbik edilen tek yararlı eylem, insanın nesneler üzerindeki eylemidir.” Bu “idare”dir ve “aydınlanmış bir toplum sadece idareye gereksinim

duyar.” Toplum, “pozitif bilimlerde ve sanayide yeterli ilerleme kaydettikten sonra, hükümsel ve askerî bir düzenden idari ve sınaî bir düzene geçmeye yazgılıdır.” Saint-Simon, Engels gibi, devletin ortadan kalkacağını söylemez. Engels’in, “insana hükmetmenin yerini şeylerin idare edilmesi alacaktır,” sözleri dahi kelimesi kelimesine Saint-Simon ve öğrencilerinin eserlerinden alınmamıştır. Ancak düşünce doğrudan doğruya ondan ödünç alınmıştır. Saint-Simon’un, hükümet politikalarını aşışılması ve Proudhon ve Fransız sendikacılığının gelişimi üzerindeki etkisi de apaçık ortadadır.

Saint-Simon’un, sosyalizmin yalnızca bir öncüsü olarak değil de, bizzat bir “sosyalist” olarak görülebilmesi ne kadar gerçekçidir? Sosyalizm sözcüğü, açıktır ki, onun yaşadığı dönem içinde türetilmemiştir. Sözcüğün kökleri, İngiltere’de Owen’cı bir yayında ilk kez görüldüğü 1827’den daha gerilere gitmez. Fransızcada kayıtlara giren ilk kullanımı, 1832 yılında, Saint-Simon’un ölümünün ardından onun öğrencileri tarafından yayımlanan bir gazete olan *Le Globe*’daki bir makalededir. Makale, “*Nous ne voulons pas sacrifier la personnalité au socialisme, pas plus que ce dernier à la personnalité*”^{*} görüşünü savunur. Bireylerden ziyade topluma yapılan bu vurgu açısından bakıldığında, Saint-Simon bir sosyalistti. Fakat sözcük daha modern siyasal anlamında ele alındığında, şüpheli bir durum söz konusudur. Saint-Simon’un kendi siyasî görüşlerine bir etiket taktığı tek an, kendisinin Muhafazakâr Parti’den ya da Liberal Parti’den değil *parti industriel*’den yana olduğunu söylediği andır; *industriel*, “endüstriyel” olarak çevrildiğinde aldatıcı olabilir, “sosyalist”, hatta “işçi sınıfı” anlamına çekmek de oldukça güçtür. Saint-Simon’un sanayi alanından gelen yasaması ile bankacılardan oluşan yürütmesi, yardımsever teknokratlar despotizmine ya da daha ileri bir dönemin kurgusu olan işletme toplumuna [*managerial society*] daha yakındır.

* (Fr.) “Kişiselîği sosyalizme feda etmek istemiyoruz, sosyalizmi kişiselîğe feda etmek istemediğimizi belirtiyoruz.” Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Diğer taraftan, Saint-Simon sürekli olarak, sık alıntılanan bir sözünde geçen “*la classe la plus nombreuse et la plus pauvre*”^{*} olarak adlandırdığı kişilerin refahının derdindedir. Her ne kadar ödüllendirmeyi, sergilenen yeteneklerle denkleştirme isteğiyle uyuşmasa da, bölüşüm eşitliğini ilke olarak destekliyordu (“Lüks, bütün toplum ondan yararlandığı zaman, faydalı ve ahlaklı olacaktır”). “Toplumsal varlığının mülkiyet hakkının korunmasına bağlı olduğuna” inanıyordu. Fakat her toplumun, kendisi için nelerin özel mülkiyet nesnesi olabileceğine ve bunlara hangi koşullarda sahip olunabileceğine karar vermesi gerektiğini de ekliyordu; zira, “kişisel mülkiyet edinme hakkı, yalnızca, bu hakkın kullanılmasında genel ve bütüncül bir fayda bulunmasıyla temellendirilebilir –ve bu fayda, dönemden döneme farklılaşabilir.” Böylelikle yalnızca, kişisel taleplere nazaran toplumsal taleplerin açık bir önceliği olması savunulmakla kalmıyor, tarihsel görelilik fikri de herhangi bir mutlak hakkın [*absolute right*] engellenmesinde devreye sokuluyordu. Toplumun dayandığı bir mutlak hak olarak feodal mülkiyet kavramının reddi, Saint-Simon’un düşüncesinde esastır. Geleceğin toplumu, mülk sahiplerinin toplumu değil, üreticilerin toplumu olacaktır.

Saint-Simon’un ölümünün ardından öğrencileri, onun diğer meselelerde olduğu gibi bu meselede de henüz ham ve bulanık olan ifadelerini sistematik bir hale getirdiler ve ortak fikirler, onun belli belirsiz olarak ortaya koyduğu hat üzerinde daha kararlı bir biçimde geliştirildi. *Le Globe*, her sayısının başında ustanın öğretisini özetlediğini düşündüğü bir dizi özdeyişe yer verdi:

Bütün toplumsal kurumlar, en kalabalık ve en fakir sınıfın ahlakı, entelektüel ve fiziksel gelişimini kendi hedefleri olarak benimsemelidir.

Doğuştan kazanılmış bütün ayrıcalıklar istisnasız ortadan kaldırılır.

Herkesten yeteneğine göre, her yeteneğe emeği kadar.

Komünist Manifesto, Saint-Simon’u, Fourier ve Owen ile birlikte, var olan topluma, doğru bir zeminde saldıran, ancak çare olarak ütöpik çözümler ortaya koyan “Eleştirel-Ütöpik Sosyalistler” olarak tanımlar. Daha somut olarak onlar, sınıf mücadelesinde proletaryanın rolünü anlamadıkları ya da kurulu düzenin değişmesi için zora dayanan yöntemleri desteklemedikleri için eleştirildiler. Yine de, yaklaşık otuz yıl sonra Engels’in dile getirdiği cömert övgüleri –gerçi Saint-Simon “bilimsel” düşünürlerin dışında tutulmaktan hoşlanmazdı ya– hatırlamak yerinde olacaktır:

Alman teorik Sosyalizmi, öğretilerinde her ne kadar gerçek dışı ve Ütopyacı olsalar da, bütün zamanların en büyük düşünürleri olan ve sezgisel bir yetenekle artık bilimsel olarak kanıtladığımız sayısız gerçeği dâhiyane biçimde öngören üç düşünürün, Saint-Simon, Fourier ve Owen’in omuzları üzerinde durduğunu asla unutmayacaktır.

Hayatının sonlarında, başarısız bir intihar girişiminin ardından Saint-Simon, on dokuzuncu yüzyılda, Hıristiyan ahlakını temel alan dünyevi bir din yaratma girişimlerinden ilki olan *Le Nouveau Christianisme* [Yeni Hıristiyanlık] başlıklı bir kitap yazdı. Çalışma hayatının ilk aşamasında Tanrı’ya inancını açıklarken, “Tanrı fikri doğa bilimlerinde [Saint-Simon için sosyal bilimler de buna dâhildi] kullanılamaz,” diyor, fakat biraz gizemli bir biçimde, “yüksek yasama kararlarını esinlemek için şu ana kadar bulunmuş en iyi yöntemdir,” diye de ekliyordu. Bu pragmatik yaklaşım, her ne kadar, insanların kardeşliği ve evrensel çalışma yükümlülüğü gibi kimi ahlaki mutlak doğruların ifadesi olma iddiasında bulunsa da, *Le Nouveau Christianisme*’de mevcuttur. Saint-Simon’un görüşüne göre, “Katolik sistem, bilim ve modern sanayi sistemi ile çelişir.” Çöküşü kaçınılmazdır. Saint-Simon’un hedefi, onun yerini alacak bir sistem bulmak dışında bir şey olamazdı.

Şu da var ki, daha sonra Saint-Simon cemaatinin onun adına kalkıştığı bütün saçmalıkları Saint-Simon'un hanesine yazmak pek adil olmayacaktır. Öğretilerinin yayımlanarak çoğaltılması üstadın sahte bir kutsal hale ile sarılmasına yol açmış; bundan bir adım sonrası, Paris'in kenar mahallelerinden biri olan Ménilmontant'da, rahipleri ve ayinleriyle birlikte seküler {dünya işleriyle meşgul} bir manastırın kurulması olmuştur. Bu manastırda bir ara kırk mümin inzivaya çekilmiştir. Tarikatın başı olan Rahip Enfantin, yazıları dinî ilkelere uygun olarak değerlendirilmiş olan renkli ve usta bir şahsiyetti; ancak kuralara aykırı görülen kimi uygulamaları nedeniyle, tarikat kamu güçlerince dağıtıldı. Çarptırıldığı hapis cezasını çektikten sonra Enfantin, Mısır'a göç etti. Fakat tarikat, her ne kadar İngiltere'de Comte ve pozitivistlerin daha ciddi ve itibarlı görünen uygulamaları karşısında parıltısı erken sönse de, daha otuz kırk yıl boyunca Fransa'da ve kimi yabancı ülkelerde varlığını devam ettirdi. Dünyevi bir toplum bilimi kurma konusunda azimle çalışan birinin, ölümünden sonra din kurucusu olarak yüceltilmesi ise tarihin garip bir cilvesidir.

KOMÜNİST MANİFESTO*

1847-48'in kışı (yüzüncü yıl kutlamaları için daha kesin bir tarih tespit etmek zordur) on dokuzuncu yüzyılın en önemli eserlerinden birinin doğumuna şahit oldu: *Komünist Manifesto*. 1847 yazında, esas olarak Alman zanaatkârlardan oluşan bir grup tarafından Londra'da yeni kurulan "Komünistler Birliği"nin birinci kongresi yapıldı. O sıralar Brüksel'de yaşayan Marx ile bir süredir temas halindeydiler ve birlik için bir program taslağı hazırlanmasının gelecekteki bir kongreye ertelenmesiyle sona eren bu kongreye Engels de katılmıştı. Bu ihtimalden esinlenen Engels, bir denemeye girişti ve yirmi beş sorudan oluşan bir soru-cevap ilmi hali hazırladı. Engels ve Marx bu metni, birliğin Kasım ayı sonunda Londra'da düzenlenen ikinci kongresine taşıdılar. Bunun üzerine kongre onları, kendileri için bir program hazırlamakla görevlendirdi: Metin, bir manifesto biçimini alacaktı. Marx, Brüksel'de Aralık ve Ocak ayları boyunca çalıştı. *Komünist Parti Manifestosu*, Paris'te devrimin patlak vermesinden birkaç gün önce, 1848'in Şubat ayında Londra'da Almanca olarak yayımlandı.

Komünist Manifesto, dört bölüme ayrılır. Kitabın ilk bölümü, burjuvazi tarafından yarılacak bir edilen feodal mülkiyet ilişkileri, devlet yönetimi ve ahlak sisteminin yıkıntıları üzerinde burju-

* Bu bölümde *Komünist Manifesto*'dan alıntılanan pasajların Türkçeleri şuradan alınmıştır: Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (cep basımı), çev. Nail Satılğan, sekizinci basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2020. –*Türkçe ed.*

vazinin yükselişini ele alır; burjuvazinin kendisi tarafından yaratılan “daha büyük ve daha görkemli üretici güçler”in, burjuva mülkiyet ilişkileri ve egemenliği ile artık bağdaşamayacakları bir noktaya nasıl ulaştıklarını gösterir ve nihayet, modern sanayi güçlerine önderlik edip, insanın insan tarafından sömürülmesine son verecek proletaryanın yeni devrimci sınıf olduğunu ortaya koyar. İkinci bölüm, “bütün ülkelerin işçi partilerinin en kararlı, hep ilerici bölümü” olarak Komünist Parti’nin politikasını, burjuva iktidarını yıkacak proleter devrimi ilerletmek ve “proletaryayı hâkim sınıf durumuna yükseltmek” olarak ilan eder. Üçüncü bölüm, yakın geçmişte ortaya çıkan ve halen yaşayan sosyalizm akımlarını inceleyip mahkûm eder; dördüncü bölüm ise, komünistlerin diğer sol akımlar ile ilişkilerine dair taktik ve özet bir dipnot niteliğindedir.

Komünist Manifesto gibi tarihî bir metin, hem öncesinde gelişen olaylar hem de sonuçları açısından incelenmeye davetiye çıkarıyor. Öncesi konusunda, *Manifesto*, bütün büyük beyannameler gibi, önceki kuşaklara ve çağdaşlarına pek çok şey borçludur ve söylenebileceklerin en kötüsü, Marx’ın önceki kuşaklara ve çağdaşlarına dönük ayırım gözetmeyen suçlamalarının, kimi durumlarda bu borcun gerçek niteliğini gizlediğidir. Kendi bildirgesini de bir “manifesto” olarak adlandıran Babeuf, zengin ve fakir arasındaki nihai kavganın, “küçük bir azınlık” ile “ezici bir çoğunluk” arasındaki kavga olduğunu ilan etmişti. Blanqui, sınıfsal tarih yorumunu ve proletarya diktatörlüğü fikrini (bu terim Marx tarafından 1850’ye kadar kullanılmamıştır) önceden sezmişti. Lorenz von Stein, özgürlük, toplum ve siyasal düzen tarihinin, özünde, iktisadi ürünlerin, nüfusu oluşturan sınıflar arasındaki bölüşümüne bağlı olduğunu yazmıştı. Proudhon da, “siyasal ekonominin yasalarının tarihin yasaları olduğunu” biliyor, toplumun ilerlemesini “sanayinin gelişmesi ve sanayi araçlarının mükemmelleşmesi” ile ölçüyordu. Pecqueur, ticaretin yayılmasıyla, “her insan bir dünya vatandaşı haline gelene dek

uluslar arasındaki duvarların yıkılacağını” öngörüyordu. Marx kalemi eline aldığı anda bu fikirler ileri fikirli çevrelerde haliha-zırda mevcuttu. Fakat ne bu tür ödünc almalar ne de Marx’ın Hegel’in muazzam sentezine karşı yüklendiği engin borç, *Komünist Manifesto* ile dünyaya sunulan kavrayışın gücüne gölge düşürebilir.

Bugün, ünlü manifestoyu, izleyen kuşaklar üzerindeki yüz-yıllık etkisinin ışığında irdelemek daha doğrudur. *Manifesto*, Marx henüz otuz yaşındayken (Engels de ondan iki yaş küçük-ken) yazılmış olmasına rağmen, Marksizmin özünü içerir. Geniş bir tarihsel genelleme ile başlayıp (“Bugüne kadarki bütün topl-mların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir”), tüm ülkelerin iş-çilerine, “şimdiye kadarki her tür toplum düzeninin zorla dev-rilmesi” için birleşmeleri yönünde kışkırtıcı bir çağrıyla sona eren *Manifesto*, Marksist metodolojinin gelişkin bir biçimini –aynı zamanda bir harekete geçiş çağrısı olan bir tarih yoru-munu– sunar. Marx’ın kimi yazılarında, özellikle 1848 ve 1871 devrimci krizlerindeki yazılarında, devrimci hareketin kendin-de iyi bir şey olarak övüldüğü görülür. Daha önceki ve sonraki kimi yazılarında ise insan iradesine pek az alan bırakacak bir şekilde tarihsel gelişmenin demir yasasına bağlı kaldığı görül-mektedir. Fakat bu anlık vurgu farklılıklarının; yorum ve eyle-min, önbelirlenim ve özgür iradenin, devrimci teori ve devrimci pratiğin, başları dik bir şekilde kol kola yürüdükleri *Komünist Manifesto*’da kurulan ikili ortodoksiyi {çift başlı doğruyu} zayıf-latacağı düşünülemez. *Manifesto*’da, inancın inananda kendili-ğinden bir eylemlilik halini alacağı bir tarih felsefesi, bir devrim dogması ortaya konmaktadır.

Bu açıdan *Komünist Manifesto*, reklam panoları veya pro-paganda kürsüleri için hazırlanmış bir metin değildi. Marx –ve Marksist olmayan birçokları– duygu ile akıl arasında keskin bir ayrıma olanak tanıyan herhangi bir görüşü reddedecektir; fakat popüler bir dille söylersek *Manifesto*, basat olarak duygulardan

ziyade akla hitap etmektedir. Okuyucunun zihninde bıraktığı en büyük izlenim, devrimin arzu edilir olmaktan çok, (aynı, *Das Kapital*'de kapitalizmin adaletsizliğinin tartışma kabul etmez bir veri olarak alınması gibi) devrimin kaçınılmaz olduğudur. Sonraki Marksist kuşaklar için *Manifesto*, devrime bir çağrı değil –buna ihtiyaçları da yoktu– devrimin kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşeceği yola dair bir öngörü ile devrimcilere, bunu gerçekleştirmeleri için gerekli bir eylem reçetesinin bileşimiydi. Mesele üzerine yüzyıllık anlaşmazlıklar, Marx'ın aslında ne söylediği ya da kastettiği ile söylediklerinin, onun yaşadığı dönemden ve mekândan geniş ölçüde farklılaşan koşullara nasıl uygulanabileceği soruları etrafında şekillendi. Yalnızca fazla cüretkâr olanlar açıkça Marx'ı “düzeltmeyi” önerirken, basiretli olanlar onu yorumladılar. *Komünist Manifesto*, böylece, yaşayan bir metin olarak varlığını sürdürdü. *Komünist Manifesto*'nun yüzüncü yılı, ancak, onun ete kemiğe kavuşmasının tepe noktası olan Rus Devrimi'nin ışığında ve gölgesinde kutlanabilir.

Komünist Manifesto tutarlı bir devrim örgüsü ortaya koyar. “Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir.” Marx, modern dönemde bu türden iki mücadele olduğunu saptar –muzaffer burjuva devrimiyle sonuçlanan feodalizm ile burjuvazi arasındaki mücadele ve muzaffer bir proleter devrimle sonuçlanması mukadder olan burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadele. İlkinde, yeni gelişmeye başlayan proletarya, burjuva amaçların savunulması için burjuvazi tarafından harekete geçirilir, ancak kendi bağımsız amaçlarının peşinden koşma yeteneğinden yoksundur: “Elde edilen her zafer burjuvazinin zaferi olur.” İkinci mücadelede, Marx, burjuvazi ile proletarya arasında gidip gelen bir alt-orta sınıfın –“küçük imalatçı, esnaf, zanaatkâr, köylü”– ve “kendisini gerici güçlere satma” eğiliminde olan “lumpen proletarya”nın varlığının farkındadır. Yine de bu karmaşıklık, devrimin ana örüntüsündeki düzenli sadeliğe ciddi bir etkide bulunmaz.

Bu örüntünün hatları, Marx'ın modern İngiliz ve Fransız tarihine ve Fransız ve İngiliz iktisatçılarının çalışmalarına dönük okumaları ile Engels'in İngiltere'deki fabrika koşulları hakkında yaptığı incelemeler ışığında çizilmiştir. On yedinci yüzyılda zafere ulaşan İngiliz burjuva devrimi, 1832 itibarıyla kendi gücünü bütünüyle sağlama bağlamıştı. 1789'un ardından daha ani ve çarpıcı bir başarı kazanan Fransız burjuva devrimi ise gericiliğe direnemeyip geri çekilmiş, ancak 1830'da yeniden dirilmişti. Her iki ülkede de, modern çağın ilk devrimci mücadelesi, feodalizm ve burjuvazi arasındaki mücadele fiilen neredeyse sona ermişti; sahne, ikinci mücadele için, yani burjuvazi ve proletarya arasındaki mücadele için hazırды.

1848'de *Manifesto*'nun peşi sıra meydana gelen olaylar, koyduğu teşhisi {tanıyı} asla çürütmüyor, aksine fazlasıyla doğruluyordu. İngiltere'de Çartizmin yıkılışı geri bir adım olmakla birlikte, yine de sınıf bilincine sahip işçi hareketinin gücünün pekişmesinde bir aşamaya işaret ediyordu. Fransa'da Şubat 1848'de proletarya, *Manifesto*'da da söylendiği gibi, burjuva devriminin gücünü pekiştirip ilerletme hedefiyle burjuvazi ile omuz omuza yürümüştü. Fakat bir kere proletarya kendi bayrağını, yani toplumsal devrim bayrağını yükselttiğinde haddini aşmış oluyordu. Burjuva devrim tamamlanıp sağlama alınana kadar müttefik olan burjuvazi ve proletarya, proleter devrim çağrısıyla şimdi barikatların iki yanında bölünmüş durumdaydılar. Birinci devrimci mücadele öyle ya da böyle sona ermiş; ikincisine ramak kalmıştı. Paris'te, 1848'in Haziran günlerinde Cavaignac, sınıf bilincine sahip işçilere dönük katliamlar, idamlar ve sürgünlerle burjuvaziyi kurtarmış, proleter devrimi savuşturmuştu. Olaylar *Komünist Manifesto*'daki örüntüyü harfi harfine takip eder şekilde geliyordu. Marksist olmayan Prof. Namier'in belirttiği gibi; "fitili ateşleyen emekçi sınıflardı, kazançlı çıkan orta sınıflar olmuştu."

Haziran Devrimi ile [Marx'ın o zaman yazdığı gibi] tüm toplum ilk defa iki düşman kampa –Doğu ve Batı Paris– bölündü. Şubat Devrimi'nin yarattığı birlik artık yok. Şubat savaşçıları şimdi birbirlerine karşı savaşıyorlar –bu daha önce hiç olmamış bir şey; önceki kayıtsızlık tarihe karıştı, eli silah tutan herkes barikatların iki tarafından birinde savaşmakta.

1848 Şubat ve Haziran'ındaki olaylar, burjuva ve proleter devrimleri arasındaki derin uçurumun klasik bir örneğini sunuyordu.

İngiltere'yle Fransa'nın örüntüsü, –neredeyse sonradan akla gelen bir fikir olarak– *Manifesto*'nun sonuç bölümünde kabul edildiği gibi, daha doğuya tam olarak uymuyordu.

Almanya'da burjuva devrimi henüz başlamamıştı. Alman burjuvazisi, İngiliz burjuvazisinin 1689'da, Fransız burjuvazisinin ise yüz yıl sonra elde ettiği temel siyasi hakları henüz kazanmamıştı. Bu nedenle Alman proletaryasının görevi hâlâ, burjuvaziye feodalizme karşı verdiği birincil devrimci mücadelede desteklemektir; Almanya'da, *Manifesto*'nun sözleriyle, “Komünist Partisi, burjuvazi devrimci bir tutum takınır takınmaz mutlak monarşiye, feodal toprak mülkiyetine ve küçük burjuvaziye karşı burjuvaziyle birlikte mücadele eder.” Ancak Almanya'nın daha büyük ya da küçük bir zaman farkıyla tümüyle İngiltere ve Fransa'nın yolunu izleyeceği iddia edilemezdi. Alman Devrimi, “Avrupa uygarlığının en ileri olduğu koşullarda” gerçekleşecekti, ki bu ona özel bir karakter veriyordu. Marx, proletaryanın bu denli ileri olduğu bir yerde burjuva devrimi “ancak bir proletarya devriminin dolaysız ön gösterisi olabilir,” diye düşünüyordu.

Marx, *Manifesto*'nun, Komünist Parti'nin taktiklerine ayrılmış kısa sonuç bölümünde, Almanya'da, kendine özgü bir burjuva iktidarı dönemi olmaksızın, burjuva devriminden proleter devrime kesintisiz bir geçiş ihtimalinin olduğunu ilan ettiğinde, kendi teorik analizlerinin geçerliliğini zayıflatmak pahasına da olsa keskin bir tarih anlayışı sergiliyordu. 1848'de Almanca

konusulan ülkelerde yaşanan olaylar Marx'ın, yerleşik burjuva hâkimiyetinin güçlü bir damga vurduğu İngiliz ya da Fransız tarihiyle mukayese edilebilecek bir dönemin Almanya'da yaşanmasının imkânsız olduğuna ilişkin sezgilerini doğruladı. Bu imkânsızlık, Alman proletaryasının belki de Marx'ın abarttığı gücüyle değil, Alman burjuvazisinin zayıflığıyla ilgiliydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Almanya'da, eninde sonunda gerçekleşecek bir proleter devrimin başarı şansı ne olursa olsun, İngiltere ve Fransa'da çok önceleri elde edilen burjuva devriminin maddi zemininin bulunmadığı açıktı. Aslında, kendisi için iktidar talebinde bulunmaktan uzak duran burjuvazi, feodalizmin ayakta kalan unsurlarıyla proleter tehdidine direnmek üzere ittifak kurmaya, açık ve net bir şekilde hazır! Aynı bulguların daha da belirgin bir biçimde, yarım yüzyıldan daha uzun bir süre sonra Rusya'da da nüksettiğini eklemeye hiç gerek yok.

Bu yüzden, 1848'de Almanya'nın, *Komünist Manifesto*'nun yazarlarının karşısına çıkardığı sorun, günün birinde Rusya'nın Rus Devrimi'nin teorisyenlerinin karşısına çıkaracağı sorunla aynıydı. *Komünist Manifesto*'nun devrim örüntüsüne göre, burjuvazinin işlevi, devrimci mücadelenin proletaryanın imza atacağı son aşamasında kendisi de ortadan kaldırılmadan önce, feodal toplumu yerle bir etmektir. Peki, ya burjuvazi zayıflık veya ödleklikten ötürü –ya da belki de kendi sonu hakkındaki zamansız önsezilerinden ötürü– kendi asli işlevini yerine getiremezse veya getirmeye istekli olmazsa ne olacaktı? Marx bu soruya hiçbir zaman kesin bir cevap verememiştir. Yine de onun cevabı, Komünistler Birliği'nde 1850'de yaptığı bir konuşmada ileri sürdüğü “sürekli devrim” öğretisinde saklıdır:

Demokrat küçük burjuvazi, devrimi mümkün olduğunca çabuk sonlandırmak isterken [...] bizim çıkarımız ve görevimiz, az ya da çok mülk sahibi bütün sınıflar iktidardan uzaklaştırılınca, proletarya devlet gücünü elde edene kadar devrimi sürekli kılmaktır.

Demek ki, burjuvazinin başaramadığı feodalizmi tasfiye etme görevini tamamlamak proletaryanın sırtına yüklenmiştir.

Proletarya kendisini etkili ve bağımsız bir burjuvazinin olmadığı bir durumda feodal toplumla karşı karşıya bulduğunda, bu tasfiyenin nasıl bir biçim alacağı tümüyle açıklanmış değildir. Fakat birisi, “Partimiz ancak demokratik cumhuriyet gibi bir [yönetim] biçiminde iktidara gelebilir,” demekte ısrar ederse –ki Marx bunu açıkça yapmış, Engels de ömrünün sonuna dek bu ısrarı sürdürmüştür– o zaman varılacak sonuç, proletaryanın yakın hedefini yalnızca proleter toplumsal devrim için gerekli bir sıçrama tahtası olacak siyasal demokrasinin kurulması ile sınırlandırmaktır. Ama bu –hem Alman hem de Rus devrimleri deneyimlerinin gösterdiği gibi– pratikte gerçekleştirilmesi mümkün görünmeyen teorik bir tasarımdı. Marx’ın devrim tahlili, burjuvazinin kendi devrimini gerçekleştiremediği ülkelere gerçekte hiçbir zaman uymamıştır; burjuva ve proleter devrimleri arasındaki ilişkiye dair bu acı anlaşmazlık, Rus devrimcilerinin on yıllar boyunca bölünmesine sebep olmuştur.

Varılan bu sonucun iktisadi yönü ise daha da şaşırtıcıdır. Siyasal demokrasinin kurulması, proleter devrim için bir önkoşul idiyse, kapitalizmin tam olarak gelişmesi de öyleydi; çünkü kapitalizm, burjuva toplumun kendini ifade etmesinin temel biçimiydi ve ondan ayrı düşünülemezdi. Marx, *Ekonomi Politığın Eleştirisi*’ne önsöz yazdığı 1859 gibi geç bir tarihe kadar kesinlikle bu görüşe sahipti. “Hiçbir toplumsal formasyon barındırdığı bütün üretici güçler gelişmeden yok olmaz.” Dolayısıyla, oldukça paradoksal {yadırgatıcı} bir biçimde, geri kalmış ülkelerde yeni doğan proletaryanın bedelini yine kendisinin ödeyeceği çıkarı, kapitalizmin ve kapitalist sömürünün tez elden gelişmesini desteklemektir.

Bunlar 1905’e –hatta belki de 1917’ye– kadar Bolşevik ve Menşevik Rus Marksistleri tarafından ciddiyetle ileri sürülen görüşlerdi. Fakat bu arada, 1905’in baharında Lenin’in pratik zekâsı, proletaryanın köylülükle birleşerek iktidarı alacağı ve işçilerin ve

köylülerin “demokratik diktatörlüğünü” yaratacakları yeni bir model ortaya koydu ve bu model Ekim Devrimi’nin resmî öğretisi haline geldi. Menşevikler görüşlerine bağlı kaldılar ve onlardan sağ kalanlarla ardılları bugün Rus Devrimi’nin eksikliklerini, sosyalizmin kazanılmasına giden yolda burjuva-demokratik, burjuva-kapitalist aşamadan geçmemiş olmasına bağlıyorlar. Konu, bu noktadaki tutarsızlığından dolayı aklanması çok zor olan Marx’a gönderme yapılarak çözüme kavuşturulamaz. Marx, ya *Komünist Manifesto*’nun son bölümünde Almanya’nın derhal burjuva devriminden proleter devrime geçmesini önermekle ya da bu yeni kavrayışı *Manifesto*’nun önceki bölümlerindeki devrim örüntüsüne uydurmamakla hata yapmıştı.

Marx, *Komünist Manifesto*’nun ulusçulukla ilgili İngiliz ve Fransız deneyimlerine dayanan genellemelerini, Orta ve Doğu Avrupa’ya uygulamak konusunda da benzer zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Marx’ın ulusal duyguları göz ardı ettiği ya da küçümsediği yönünde sıkça yapılan suçlamalar gerçekte bir yanlış anlamaya dayanmaktadır. O ünlü, “İşçilerin vatanı yoktur,” sözünün, bağlamı içinde okunduğunda, bir övünme ya da bir hedef olmadığı görülür; uzun bir süredir sosyalist yazarlar arasında beylik bir lafa dönüşse de, bu bir yakınmadır. Babeuf, “toplumda yalnızca düşman gören yığınların, bir ülkeye sahip olma imkânını dahi elinden kaçırdığını” söyler. Weitling ise ülke fikriyle mülkiyet fikri arasında bir bağlantı kurmaktadır:

Yalnızca mülk sahibi olan ya da hiç değilse böyle bir özgürlüğe ve bunun araçlarına sahip bulunan kişi, bir ülkeye sahip olabilir. Bunlara sahip olmayanın ülkesi de yoktur.

Bu koşulları düzeltmek için (bir kez daha *Manifesto*’dan alıntı yaparsak), “Proletarya önce siyasi hâkimiyeti ele geçirmek, ulusal sınıf durumuna yükselmek, kendini ulus olarak kurmak zorunda olduğu ölçüde kendisi de hâlâ ulusaldır, ama asla sözcüğün burjuva anlamında değil.”

Manifesto'nun bu cümlelerin yer aldığı bölümü belirsizliklerden arınmış değildir. Fakat arkasında yatan düşünce açıktır. Marx'ın görüşüne göre, ki bu görüş İngiliz ve Fransız tarihinin gerçeklerine denk düşer, ulusçuluk burjuvazinin devrimci ve ilerici bir güç olduğu bir dönemde burjuva topluma özgü bir kavram olarak gelişti. Burjuvazi hem İngiltere hem de Fransa'da, tikelci ve kozmopolit feodalizmi yıkmak için ulusal duygulara başvurarak asırlar süren bir dönem boyunca ulusal temelde merkezî "devlet"i inşa etmişti. Fakat kapitalizmin ilerleyişi, ulusları şimdiden günü geçmiş kılıyordu.

Ulusal bölünmeler ve karşıtlıklar, burjuvazinin gelişmesiyle, dünya pazarında ticaret özgürlüğüyle, sınai üretimin ve ona uygun düşen yaşam koşullarının tekbiçimleşmesiyle birlikte her geçen gün biraz daha yok oluyor.

Proletaryanın hâkimiyeti bunların daha da büyük bir hızla yok olmasını sağlayacaktır. [...] Ulusun içindeki sınıfların yok olmasıyla birlikte ulusların birbirine beslediği düşmanlık da son bulacaktır.

Dolayısıyla, her ülkedeki proletarya için atılacak ilk adım, "kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak"tır. Gerçek bir uluslararası komünist düzene giden yol bundan sonra açılabilir. Mazzini ve diğer on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri gibi, Marx da ulusçuluğu enternasyonalizm için doğal bir sıçrama tahtası olarak görmüştür.

Maalesef, *Manifesto*'nun evrensel olmaktan uzak ulusal örüntüsünün, tasarlandığı mekânın (Batı Avrupa) ya da zamanın (Cobden Çağı*) dar sınırlarını aşmakta zorlandığı açıktır. Batı Avrupa'dan ötede, güçlü bir burjuvazinin yükselişini engelleyen

* Cobden Çağı, adını, İngiliz fabrikacı ve devlet adamı Richard Cobden'den alır. Richard Cobden, Alexander Hamilton ve Friedrich List gibi iktisatçıların savundukları korumacılık [*protectionism*] benzeri yaklaşımların karşısındadır. Fikirleri 19. yüzyılın ilk yarısında etkisini bir hayli göstermiştir. Cobden Çağı, sonraları "Bırakınız yapınlar" sözüyle özdeşleşen fikirlerin etkisini gösterdiği bu döneme verilen addır. <https://rantey.org>

aynı koşullar derli toplu bir burjuva ulusçuluğunun gelişmesini de engellemiştir. Rusya’da olduğu gibi Orta Avrupa’da da (Habsburg İmparatorluğu, Prusya) merkezî devlet, ulusal duygulara kayıtsız feodal derebeylerin askerî gereksinimlerinin basıncı altında yaratılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Fransız Devrimi’nin şiddetiyle ulusçuluk Orta ve Doğu Avrupa’da ilk kez dikkate alınması gereken bir güç haline geldiğinde, –İngiltere ve Fransa’dakinin aksine– devlete özgü ve onu tamamlayan bir kavram olarak değil, var olan herhangi bir devlet örgütlenmesinden bağımsız bir duygu olarak ortaya çıkmıştır.

Dahası, ulusun devletle ilişkisi kendisini farklı şekillerde ortaya koymakla kalmadı, bazı durumlarda aynı ulusal grup bir-biriyle tutarsız tavırlar içine girebildi. Bu özellikle Habsburg İmparatorluğu için geçerlidir. Alman-Avusturya burjuvazisinin yükselen ulusal bilinci, bu burjuvazinin emperyal birliğe verdiği desteği azaltmadı; imparatorluğu oluşturan diğer ulusal grupların burjuvazileri, bu birliği ortadan kaldırmaya ya da en azından bir federasyona dönüştürerek çözmeye çalıştı. Macarlar, Alman-Avusturya ulusuna karşı Macar ulusunun haklarını savunup, Hırvatların ve Slovakların haklarını inkâr ediyorlardı.

Bu şartlar altında, Marx ve Engels’in, kendi dönem ve kuşakları için bile olsa, Avrupa genelinde geçerliliği olan tutarlı bir ulusçuluk teorisi geliştirmeyi asla başaramamaları çok da şaşırtıcı olmamalı. Lehlerin ulusal bağımsızlık taleplerini destekliyorlardı; ne bir devrimci ne de bir liberal, on dokuzuncu yüzyılda bunun aksini yapamazdı. Fakat, hiç değilse Engels’in, Polonyalılara Riga ve Mitau’yu, Danzig ve Elbing ile değiş tokuş etme önerisinde bulunarak, Leh bağımsızlık talebinin Prusya’dan ziyade Rusya’nın sırtından gerçekleşmesiyle ilgili olduğu anlaşıyordu; zira, Marx’a yazdığı kişisel bir mektubunda, açık sözlü bir öfkeyle Lehlerden, “*une nation foutue*,”* ancak Rusya’nın kendisi tarım

* (Fr.) Ayvayı yemektir. PDFKitap Arsivi - <https://rantey.org>

devrimine sürüklenene kadar hizmet görebilecek bir araç” olarak söz ediyordu. Aynı ruh içerisinde, Habsburg İmparatorluğu’ndaki Slavların ulusal emellerini de tek kalemde reddediyor, onların zaferinin, “uygar Batı’nın, barbar Doğu karşısında” boyun eğmesi anlamına geleceğini düşünüyordu.

Bu değerlendirmeleri Marx’ın onaylamadığına ilişkin bir bilginiz bulunmuyor; Engels’in ise, ulusal önyargılardan ve kısmen de devrin en gerici gücü olan Rusya’ya karşı duyduğu nefretten etkilendiğinden kuşku yok. Ancak o, aynı zamanda, tarım temelli ekonomileri olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ulusçu akımların, *Komünist Manifesto*’da Marx ile birlikte dikkate aldıkları burjuva ulusçuluğu ile bir ilgisi olmadığının da farkındaydı. Bu tek başına “uygar Batı” ve “barbar Doğu” ile ilgili bir sorun değil; aynı zamanda, “kent, kırsal; ticaret, manifaktür ve bilginin, Slav ağzıyla konuşan serflerin ilkel tarımı” tarafından zapt edilmesi ile ilgili bir sorundu. Bu, *Manifesto*’nun varsayımlarına göre ister istemez geri bir adımdı. Marx ve Engels’in “tarıma dayalı” ulusçuluğu hesaba katmama-ları, *Manifesto*’nun bir başka büyük boşluğu olan köylü sorunu-nun bir parçasıydı.

Komünist Manifesto’da sözü edilen ulusçuluk teorisi, Batı Avrupa’dan Orta ve Doğu Avrupa’ya taşınmadığı gibi, zaman sınavından de geçemedi. Gerçekten de *Manifesto*, “bir ulusun başka bir ulusu sömürmesine” atıfta bulunur ve bir yanıyla to-toloji {eşanlamlı söz}, bir yanıyla ise hiç de zorunlu bir sonuç olma-sa da, kişinin bir başka kişi üzerindeki sömürüsü sona erdiğinde, ulus sömürüsünün de sona ereceğini söyler.

Aslında Marx sömürge sorunuyla ilgili olarak çok az şey söy-lemişti (*Manifesto*’da bu soruna hiç değinmemişti), konuyu sa-dece İrlanda meselesinde ayrıntısıyla ele aldı; burada da dikkat çeken nokta şu ki, 1848’de İrlandalıları, aynı Avusturya Slavlarını yaptığı gibi gözden çıkarmaya hazırlarken, 1869’a gelindiğinde, “İrlanda ile halihazırda var olan birliğin bozulmasının İngiliz işçi

sınıfının mutlak çıkarına” olduğuna ikna olmuştu. Ancak Marx, sürecin sonunda kapitalizmin yarattığı çelişkilerin kurbanı olan büyük ulusların, kendilerini ve kapitalist sistemi kurtarma umuduyla, tüm dünyayı kendi boyundurukları altına alabilmek için birbirlerine karşı giriştikleri mücadeleyi görece kadar yaşamadı. Lenin, daha sonra bu süreci *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı ünlü çalışmasında analiz edecekti. Ayrıca Marx, Avusturya Slavlarının habercisi olduğu “tarihsel olmayan” sayısız ulusun, ulusal bilinçlerinin yükselmekte olduğunu öngöremezdi. Sovyetler’in, hem sömürge sorununu hem de küçük ulusları mercek altına alan ulus teorisi, artık çok uzakta kalan *Komünist Manifesto*’nun basit formüllerinde, ancak sönük ve gitgide gücünü yitiren bir ışık bulabilirdi. Ne var ki, Marx’ın ya da Bolşeviklerin ulus teorisine getirilen eleştiriler, burjuva düşünürlerin ve devlet adamlarının da tutarlı bir ulusal haklar öğretisi veya uygulaması geliştiremediklerini gösteriyor.

Marx’ın köylü sorununa ilişkin tutumu ise, daha ciddi bir eleştiriye açıktır; bu meselede de, daha sonra yaşanacak olan çekişmelerin kokusunu almak mümkün. Lenin kendi açısından haklı olarak, Menşevikleri ve Troçki’yi, köylülüğü “küçümsemek”le suçluyordu. Ancak bu konuda da, teorilerini öncelikle ve esas olarak Batı’nın koşullarına uygun bir çerçevede sunan Marx ile ilgili olarak, bir sıkıntı yaşanıyordu. *Komünist Manifesto*, burjuvaziyi, kurduğu fabrikalar ve kasabalarla, “nüfusun hatırı sayılır bir parçasını kır hayatının yalıtılmışlığından”* kurtardığı için övüyordu. *Manifesto*, köylüleri veya mülk sahibi köylüleri, zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve esnaf ile aynı kefeye koyup,

* Nail Satılğan’ın çevirisinden aktardığımız bu ifadede geçen “yalıtılmışlık” ibaresini Carr’ın farklı yorumladığı anlaşılıyor. Yani, Carr’a göre, *Manifesto*’da, burjuvazinin, “nüfusun hatırı sayılır bir parçasını kır hayatının budalalığından” kurtardığı söylenmektedir. *Komünist Manifesto*’nun Almanca aslındaki *idiotismus* terimi İngilizce çeviriye –ve Carr’ın eserine– *idiocy* olarak geçmiştir. Satılğan’ın da benimsediği ve yakın zamanda ağırlık kazanan yorumlara göre, Marx-Engels, *idiotismus* sözcüğünü, “yalıtılmışlık”, “geri kalmışlık” anlamında kullanmışlardır, bu sözcüğün *idiocy* (budala, idiot, Fakirlik) şeklinde çevrilmesi yanlıştır. –Türkçe ed.

hepsine birden “küçük burjuvazi” diyor; küçük burjuvaziye de, büyük burjuvaziye devrim hedefi için değil, kendi konumunu muhafaza etmek için mücadele ettiğinden, istikrarsız ve gerici bir sınıf olarak tanımlıyordu. *Manifesto*, İngiltere, Fransa (devrimci çevreler için bu, geniş ölçüde Paris demekti) ve Almanya için, burjuvazi ve proletaryanın itici güç olduğu ve köylülüğe bağımsız bir yer ayırmayan, sıkı dokunmuş bir devrim örüntüsü öngörüyordu.

Bu örüntüdeki büyük boşluk, kısa zamanda, Batı Avrupa’da bile görünür hale gelecekti. Fransız köylüleri, 1848 Haziran’ında Paris’in devrimci işçileri burjuvazinin adamları tarafından katledilirken, kollarını bile kıpırdatmadılar ve oylarını, ezici bir çoğunlukla, Louis Napoléon’un diktatörlüğü lehine kullandılar. Aslına bakılırsa, tam da *Komünist Manifesto*’nun tarif ettiği yönde hareket etmişlerdi (gerçi bu onları, Marx’ın *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire*’inde sıraladığı en ağır hakaretlerin hedefi olmaktan kurtarmadı). Ama köylüler, böyle davranmakla, Fransız proletaryasının yeni bir Fransız devrimi yapmak için gidecek daha çok yolu olduğunu da göstermiş oluyorlardı.

Prusya’da ve bütün Almanya’da, 1848 Devrimi, tıpkı Marx gibi, köylüleri fazla umursamayan aydınların elindeydi; köylüler de hareketsiz kaldılar. Avusturya’da köylüler harekete geçti. Galiciya’da toprak sahiplerine karşı ayaklandılar. Doğru önderlikle, başka yerlerde de ayaklanabilirlerdi. Yeni demokratik Reichstag’da geniş ve ses getiren bir grup kurdular. Ancak köylülerin talepleri burjuvazi tarafından husumetle, şehirli işçiler tarafından da kayıtsızlıkla karşılandı. Köylü ve işçilerin ortak noktası, onları birleştirecek bir önderlerinin ve programlarının olmamasıydı. 1848’de Orta Avrupa’nın verdiği en kesin ders, hiçbir devrimin köylüyü kazanmadan ve onun taleplerine gereken önemi vermeden gerçekleştirilemeyeceği idi.

Bu durum, Doğu Avrupa’da çok daha belirgindi. Polonya örneğinde, *Komünist Manifesto* bile, Komünistler, “bir toprak

devrimini ulusal kurtuluşun koşulu yapan partiyi, 1846'daki Kraków ayaklanmasını hayata geçiren partiyi, desteklerler,” diyordu. Ancak, taktiklere ilişkin olan sonsözde yer alan bu cümle, *Manifesto*'nun Doğu Avrupa'ya tek değinmesi ve toprak devrimine tek göndermesiydi. Ancak burada bile toprak devrimi, proletarya devriminin değil, “ulusal kurtuluş”a götürecek bir burjuva devriminin müttefiki olarak görülüyordu.

Ömrünün geri kalan yıllarını, ne köylülerin ve ne de tarım sorununun bulunduğu İngiltere'de geçiren Marx, *Komünist Manifesto*'daki söz konusu büyük boşluğu doldurmayı hiçbir zaman gerekli görmedi. 1856 yılında, Almanya'nın 1848 başarısızlığından çıkardığı sonuçları sıralarken, Alman proleter devrimi için gereken desteğin “ikinci bir Köylü Savaşı” ile sağlanabileceğini söyleyecekti. Burada bile köylülere biçilen, yardımcı bir roldü. Ancak hayatının sonlarına doğru Marx'a, uzaklardan, Rusya'dan, bir anlaşmazlığa çözüm önermesi için çağrıda bulunuldu. Önde gelen Rus devrimcileri, Narodnikler, Rus köylü komünündeki ortak toprak sisteminin, gelecekteki Rus sosyalist düzeninin tabanı olduğunu öne sürüyorlardı. Diğer taraftan ilk Rus Marksistleri, her yerde olduğu gibi Rusya'da da, sosyalizmin ancak kapitalizmin ve proletaryanın gelişmesiyle mümkün olduğunu savunmaya başlamışlardı bile.

Marx ve Engels bu hassas konunun üzerine dört defa gittiler. 1874'te Engels, henüz Rus Marksistlerinin fikirleri netleşmeye başlamadan önce, komün sisteminin doğrudan dönüşümüne uygun koşullarda, “bireysel burjuva mülkiyet düzeni aşamasının üzerinden atlama”nın mümkün olduğunu kabul etmişti. 1877'de bir Rus gazetesinde aleyhinde çıkan bir yazıya Marx, Rusya'nın, “tarihin, kapitalist düzenin iniş çıkışlarını yaşamak zorunda bırakmadığı tek ulus olma şansına” sahip olduğunu söyleyen tereddütlü bir yanıt verdi. 1881 yılında Marx, Vera Zasuliç'in kişisel talebi üzerine, daha olumlu bir yanıt verecekti. Ertesi yıl, *Komünist Manifesto*'nun yeni bir Rusça çevirisine yazdıkları ön-

sözde, bu konuda her iki yazarının da imzasını taşıyan son ve en bağlayıcı görüş yerini alacaktı:

Eğer Rus devrimi, Batı'da bir işçi devrimini ateşler de bu iki devrim böylece birbirini tamamlarsa, bugünkü Rus ortak toprak mülkiyeti, komünist bir gelişim için hareket noktası olarak hizmet edebilir.

Bir sonraki neslin Rus sosyal demokratları, hem Bolşevikler hem de Menşevikler, bu Narodnikvari sapmaya şüpheyile yaklaşıtlar ve gözlerini tekrar *Manifesto*'da açıkça tarif edilen teorik örüntüye ve burjuva ve proletarya devrimleri arasındaki diyalektik ilişkiye çevirdiler. Lenin'in kendisi de, Menşeviklerden hiç de aşağı kalır yanı olmayan bir şekilde, Rusya'da toplumsal devrime giden yolun ancak kapitalizmin gelişmesinden geçtiği şeklindeki paradoksa sıkı sıkıya sarılmaktaydı. Bununla birlikte, Lenin de, tıpkı sonradan Marx'ın yaptığı gibi, Doğu Avrupa'da köylüyü ve taleplerini hesaba katmadan devrim yapılamayacağını kabul edecekti. 1905'ten sonra –ve 1917'den hem önce hem de sonra– Bolşevikler, *Komünist Manifesto*'nun sunduğu Batı tipi devrim formülasyonuna, Rus köylüsünü dâhil edebilmek için çok emek harcamak, çok mücadele etmek zorunda kalacaklardı.

Marx'ın en iyi ve kendisine en sempatik biçimde yaklaşan biyografi {yaşamöyküsü} yazarı Franz Mehring, tarihsel sürecin, *Komünist Manifesto*'nun yazarlarının öngördüğünden “daha farklı ve asıl önemlisi, çok daha yavaş ilerlediğini” söyler. *Manifesto*'yu kaleme alan iki genç adam için, bu söylenen doğrudur. Ancak bu öngörüler günün koşullarına ne derecede uyarlanmıştı? Proleter devrimin yakınlığı konusunda Marx, hayatının sonraki yıllarında, 1848'deki ıvecenliğini yitirmişti. Ama *Manifesto*'nun kendisi bile, daha bir ihtiyatla kaleme alınmış satırlarında, zafere ulaşılmadan önce, kısa süreli başarıların ardından geri dönüşler yaşanacağını ve işçiler arasında “büyüyen birlikteliğin” yavaş ilerleyebileceğini tahmin ediyordu. Marx,

ilerleyen senelerde, proletaryanın, devrimci ilkelerle ilgili uzun dönemli bir eğitimden geçmesi gerektiğine inanmaya başlayacaktı. 1870’lerde yaptığı konuşmalardan birinde, kimi gelişmiş ülkelerde proletaryanın devrimci şiddete başvurmadan zafere ulaşabileceği yönündeki ünlü kanaatini de dile getirecekti.

Tarihsel gelişim söz konusu olduğunda, sorunu teorik olarak ortaya koyan ve en yetkili ağız olarak konuşan Marx’ın, *Komünist Manifesto*’da öne sürdüğü katı devrim analizlerinden geri adım atmış olduğunu ispatlamak oldukça zordur. Ancak o yalnızca bir teorisyen değildi. Öyle veya böyle, siyasi bir partinin önderiydi ve bu konumu onu bazen, kendi ilkelerinden ödün verir görünmesi pahasına, öngörülerde ve çağrılarda bulunmaya zorluyordu. *Manifesto*’da, Almanya’da burjuva devrimini, proleter devrimin “ön gösterisi” olarak öngörüyor, dolayısıyla burjuva egemenliği evresini es geçiyordu. Sonraki birkaç yılda, ulusal soruna dair kimi zorlama tavizlere ve tutarsızlıklara sürükleniyor, hayatının sonlarına doğru da, Rusya gibi ağırlıklı olarak köylü olan bir ülkenin, burjuva kapitalist evreden geçmeden toplumsal devrimi doğrudan doğruya gerçekleştirmesinin mümkün olduğunu kabule mecbur kalıyordu. Böylece *Manifesto*’daki devrimci analizi değiştirmekle yetinmiyor, bütünüyle dışına da çıkabiliyordu.

Marx’ın düşüncesindeki canlılık açısından ilginç ve dikkate değer olan şey, bu evrimin Rus Sosyal Demokrat Partisi’nce ne kadar sıkı sıkıya tekrarlandığını izlemektir. Partinin ilk liderleri –Plehanov, Akselrod, Lenin ve Martov– *Komünist Manifesto*’nun sunduğu şemayı, sorgusuz sualsiz kabul etmişlerdi. 1903’ten önceki kendi tutumlarına ve Marksist şemaya sadık kalan Menşeviklerin politikalarının iflasının sebebi, teoriyi Rusya’nın içinde bulunduğu koşullara uyarlamamanın bir yolunu bulamamış olmalarıdır. Lenin ise, söz konusu şemayı esneterek, içinde bulunduğu koşullara uyarlamış ve bu uyarlama, –her ayrıntıda olmasa bile, ana hatlarında– Marx’ın da son yıllarında kabul ettiklerine denk düşmüştür. Bu süreç haklı görülebilir. Marksizm hiçbir za-

man dünyaya, asla değiştirilemez bir öğreti olarak sunulmamıştır. Marx'ın kendisi bile bir keresinde Marksist olmadığını itiraf etmişti. Kaldı ki, değişen koşullara yanıt olarak, öğretinin sürekli yenilenmesi bizzat Marksizmin bir yasası değil midir?

İşte bu gerekçeye dayanarak ki Rus Devrimi'nin, *Komünist Manifesto*'nun meşru çocuğu olduğu iddiası geçerli olabilir. *Manifesto*, burjuva toplumuna meydan okumuş ve burjuva değerlerini bir sorgulamaya tabi tutmuştur. Tüm sapmaları, Rusya koşullarına özgü uyarlamaları ve özgün teorisinin uzağına düşen tüm kaçınılmaz bulaşıklıklarıyla da olsa, Bolşevik Devrimi, bu meydan okumayı ve bu sorgulamayı üstlenmiştir. Burjuva toplumunun son yüz yılda sürekli olarak savunmaya itildiğini, kaderinin hâlâ sallantıda olduğunu az kişi inkâr edebilir. Bu kaderin hesabı kesilinceye, yeni sentezler yaratılincaya kadar *Manifesto*, son sözünü söylemiş olmayacaktır.

PROUDHON: SOSYALİZMİN ROBINSON CRUSOE'SU

Proudhon, günümüze ulaşan ilk mektuplarından birinde, kişiliğine ve tarzına özgü o meydan okuyan ve muhalif tavrıyla, kendisini “paradoksların adamı” olarak tanımlar. Boş bir böbürlenme de değildir bu. Tanrı’yı şeytan ilan eden ve “Hıristiyanlıkta ahlak yoktur, olamaz da,” diyen, ancak ateizmin {tanrıtanımazlığın} Tanrı’ya imandan daha mantıksız olduğunu ve Katolikliğin “ahlakın yegâne koruyucusu ve vicdanın yol göstericisi” olduğunu söyleyen de aynı kişidir. Oyunu 1848 anayasasının aleyhinde kullandığını, ancak bunu iyi ya da kötü bir anayasa olduğu için değil, bir anayasa olduğu için yaptığını söyleyen, ama aynı zamanda 1814-15 Viyana uzlaşmasına, “Avrupa’da anayasal devrin başlangıç noktası” olduğu gerekçesiyle methiye düzen de odur. Savaşın, ekonomik sorunları çözemediği için gereksiz olduğunu söyler, ancak insanın “her şeyden önce savaşçı bir hayvan” olduğunu ve savaş sayesinde “üstün doğasının ortaya çıktığını” söyleyen de yine kendisidir.

Proudhon’un eserlerine giriş, hem tutarsızlıkları hem de alabildiğine geniş kapsamları nedeniyle oldukça zor. Dev bir boyuta ulaşabilecek toplu eserlerinin basımı henüz tamamlanmamış olsa da, iyi niyetli editörler ve yayıncılar sayesinde temel çalışmaları ulaşabilmek mümkün. Tüm yazışmalarını kapsamaktan uzak olsa da, yazışmalarının henüz tamamlanmamış on dört ciltlik basımı, sıradan okuyucu için uygun bir şekilde kısaltılarak tek

ciltlik bir seçki¹ haline getirildi. Bunun yanı sıra, yayımlanan çalışmalarına, arkadaşı Rolland'a hayatının son yıllarında gönderdiği, önemli ve özgün mektuplarından yeni ilaveler de yapıldı.²

Proudhon'un, yurttaşları için, düşünce sistemindeki farklı tutum ve nitelikler nedeniyle, cazibesini hâlâ koruduğuna dair birçok kanıt var. Proudhon üzerine en tatmin edici eleştirmenlerden biri olan Bouglé, Proudhon'u hoş ama yanlış bir biçimde, devrimin toplumsal güçlerinin çözümleyicisi ilan etmişti. Bugün, Péguy'den pasajların metin içine yedirildiği ve başlığın bulunduğu sayfanın General de Gaulle'den bir alıntıyla süslendiği, Proudhon'un eserlerinden özenle seçilmiş parçalardan oluşan tek ciltlik çalışma,³ aslında kapitalizm, demokrasi ve sosyalizm zehirlerine karşı bir panzehir olarak ve dine çağrının sembolü olarak "Proudhon'a dönüş" çağrısıdır. Bu metinlere ek olarak, marifetli bir Amerikalı profesör, Alman işgali altındaki Fransa'nın işbirlikçi basınında Proudhon'u öven yazılardan ilham alarak, Proudhon'u, ustalık ve inandırıcı bir biçimde, Hitlerizmin ilk atası olarak betimlemiştir.⁴ Bunlardan daha nesnel bir inceleme, M. Amoudruz tarafından, bilimsel bir monografi⁵ biçiminde yapıldı. Bu inceleme, Proudhon'un uluslararası ilişkilere dair düşüncelerine odaklansa da, kaçınılmaz olarak, geniş bir yelpaze içinde siyasi görüşlerine de değiniyor.

Proudhon'daki tutarsızlık, büyük ölçüde kendi karakterinden {özyapısından} kaynaklanan bir tutarsızlıktır aslında. Proudhon çelişkiye tutkuyla bağlıydı ve başkalarıyla olduğu kadar kendisiy-

1 Daniel Halévy et Louis Guilloux, *P. J. Proudhon, Lettres choisies et annotées* [Dipnotlu Mektup Seçkisi], Grasset, 1946.

2 P. J. Proudhon, *Lettres au Citoyen Rolland*, Grasset, 1946.

3 Alexandre Marc, *Proudhon, Textes Choisis*, Egloff, 1945.

4 J. Salwyn Schapiro, "Pierre Joseph Proudhon, Harbinger of Fascism" [Faşizmin Habercisi], *American Historical Review*, C. 50, sayı: 4, Temmuz 1945.

5 Madeleine Amoudruz, *Proudhon et l'Europe* [Proudhon ve Avrupa], Montchrestien, 1945.

le de çelişki içerisindeydi. Özellikle mektuplarını okuyanlar, kimi zaman şaka yapıyor olduğundan şüphelenebilirler. Amerikan İç Savaşı'nda, Kuzey'e duyduğu öfkeyi, "sözde liberal ve demokratik eyaletler" diyerek dile getirdiğinde, (bu tavrının temel sebebi Kuzey'i antiliberal ya da antidemokratik bulması olmasa da) muhtemelen büyük oranda ciddi idi. "*J'ai en horreur la liberté*"* diye eklediğinde, aslında hem kendisiyle hem de karşısındakıyla dalga geçiyordu. Ancak Proudhon'un içinde, fakirliğe ve ezilmişliğe karşı duyduğu kini açığa vurduğu anlarda dile getirdiği devrimci fikirlerle, kendini eğitmiş bir köylünün burjuva saygınlığına tutkusu arasında çok derin ve çözümsüz bir çelişki vardı. Teoride, kilise ve devleti, otorite ve mülkiyeti reddediyor olabiliyordu. Ancak, ailenin kutsallığına zarar verecek her şey içgüdüsel öfkesini uyandırıyor. Onu, son ve en kaba iç çelişmesine sürükleyen de bu oldu. Kariyerini (ve ününü), mülkiyet hırsızlıktır diyerek başlatmış olan bu adam, kariyerini, elindeki mülkiyeti devlete aktarmak suretiyle aileyi yok ettiği gerekçesiyle, veraset vergisine karşı çıkarak tamamladı.

Hegel'in tez-antitez öğretisinin Proudhon'un fikirleri üzerindeki etkisi sıkça tartışma konusu olmuştur. Döneminin hiçbir düşünürü Hegel'den kaçamamıştır. Bakunin'in Hegel diyalektiğinin esrarını, sönmek üzere olan bir ateşin korları karşısında, bütün bir gece boyunca Proudhon'a nasıl anlattığına dair hoş bir hikâye anlatır Herzen. Hatta Proudhon, en güvenilir iktisadi ilkelerin dahi, eninde sonunda eşitlik amacına ulaşılmasını sağlayacak olsalar da, en kötü sonuçlara gebe olduklarını gösterdiği *Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère* [Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi] başlığıyla, uzun ve karmaşık bir çalışma kaleme almıştır. Ancak bu kitaba *La Misère de la philosophie* [Felsefenin Sefaleti] başlığıyla öfkeli bir tonda yanıt veren Marx, Proudhon'un Hegel'i hiçbir zaman anlamadığını iddia ederken muhtemelen haklıydı.

* (Fr.) "Özgürlükten nefret ederim." <https://rantey.org>

Diyalektiğe bu yüzeysel dalış Proudhon'a, paradoks tutkusunun üzerini örtmek için bir nevi saygınlık örtüsü sağlamıştı sadece; daha fazlasını değil.

Bununla birlikte, Proudhon'un iç çelişkisinde, onu, içinde yaşadığı dönemin getirdiği hızlı değişim bağlamına oturtamamış olan editörlerin ve eleştirmenlerin, –maalesef çoğunluğun– gözden kaçırdıkları bir başka nokta daha vardır. “Yirmi beş yıllık bir sürenin sonunda hâlâ önceki yazdıklarıyla tutarlıymış gibi davranan yazara güvenmem,” diye yazmıştı Proudhon; ve bu iddia, kariyeri tarihin kırılma noktası olan 1848’le ikiye bölünen bir nesil (Proudhon, 1809-1865 arasında yaşamıştır) için tartışmasız olarak geçerliydi. Bir yazar olarak ilk üretken çağını, 1840’ların cömert devrimci heyecanının içinde geçirdi – bugün ciddiye alınması zor görünen, çok basit, çok asil ve çok ütopyik fikirlerin üretildiği bir çağ; ancak yine de, yüzyılın geri kalanını şekillendirecek neredeyse bütün siyasal düşüncelerin tohumlarının ekildiği bir çağdı bu. Proudhon’un düşüncesinde yıkıcı ve radikal {köktenci} ne varsa bu verimli tarlada yeşerdi. “*Destruam et Aedificabo*”* ilk çalışmalarından birinin girişine yazdığı slogandı. O da Bakunin gibi, “yıkma tutkusu aynı zamanda yaratıcı bir tutkudur,” sözlerine sahip çıkmış olsaydı, onun söz konusu dönemdeki tutumunu da betimleyen bir anlatım olurdu bu.

1840’ların hayalperestleri için 1848, acı bir düş kırıklığı oldu. Toplumsal eşitlik çağının ve tüm insanlığın kardeşliğine giden yolun öncüsü kabul edilen ve Fransız Devrimi’nin yarım bıraktığı işi tamamlaması beklenen o muazzam ayaklanma, bizzat devrimin başkentinde, kendi halinden memnun burjuvazinin ve onun temsilcisi meclisin onayıyla hareket eden Cavaignac’ın, işçileri kurşuna dizmesiyle sona ermişti. Orta sınıfla işçiler, burjuva demokrasisiyle “sosyal demokrasi” (namıdiğer komünizm) arasında koca bir yarık oluşmuştu. Bu, 1848’den çıkarılacak dersti. Marx, gereken sonuçları çıkardı ve “proletarya diktatör-

* (Lat.) “Önce yok et, sonra yeniden kur.” - <https://rantey.org>

lûğü” ile “sürekli devrim” tezlerini geliştirdi. Proletarya artık işleri tümünden ele almalı ve burjuvazinin eksik bıraktığı devrimi nihayete erdirmeliydi. Bu tarihten itibaren burjuvazi, devrimcilerin en kötü hakaretlerinin hedefi haline geldi. 1848 ve sonrasında gerçekleşen hayal kırıklığına bağlı olarak burjuva demokrasisine karşı duyulan isyan, Fransız sendikalist hareketinin siyaset karşıtı eğilimini elli yıl sonra dahi beslemeye devam edecekti.

1848’e karşı tepkisi, gençlik yıllarındaki ütopyacı idealizmi ile iç içe geçerek Proudhon’un sonraki tüm olumsuz görüşlerini yönlendirdi. Marx gibi o da, şiddetle burjuva demokrasisine karşı bir duruş geliştirdi ve en zehirli oklarının birkaçını sürgüne giden burjuva demokrasisi liderlerine –Louis Blanc, Ledru-Rollin ve diğerlerine– fırlattı. “Demokrasi,” diye yazar *La Solution du problème social* [Toplumsal Sorunun Çözümü] adlı çalışmasında, “kendi yönetici sınıfını [*son patriciat*] vasatlardan oluşturur.” Daha sonraki yazılarında sayfalarca, “insanlara yalan söyletmenin en kesin yolu” olarak tanımladığı genel oy hakkına karşı tezlere {savlara} –ya da katıksız küfürlere– rastlamak mümkündür. *Les Confessions d’un révolutionnaire*’den [Bir Devrimcinin İtirafı] bir alıntı, Proudhon’un bildiğimiz Marksist tezi tekrarladığını göstermekte:

İnsanlar, eşitlikçi olmayan bir düzende, birinin diğerine tabi olduğu sınıflara bölünmüşken ve kölece boyun eğerek ya da nefretle oy vermeleri beklenirken; iktidar tarafından baskı altında tutulan bu insanlar, fikirlerini ifade edebilmekten âcizken ve sahip oldukları tek hak, üç ya da dört yılda bir başkanlarını ve kendilerini kandıranları seçmekten ibaret bir hak iken; nasıl olur da genel oy hakkının insanların gerçek düşüncelerini yansıtmayı beklenebilir?

Tüm bunlara rağmen, Marx, Proudhon’u küçük burjuva olarak tanımlarken haklıydı; gerçekten de küçük burjuvazinin proletaryaya karşı duyduğu korku ve hor göreme, onda vardı (burada,

nasyonal sosyalizmin ideolojik temellerini hatırlamak önemli görünüyor). Saint-Simon'un *la classe la plus nombreuse et la plus pauvre** formülasyonunu {deyişini} alarak, söz konusu sınıfı, "içinde bulunduğu yoksulluk yüzünden, en nankör, en kıskanç, en ahlaksız ve en korkak" sınıf ilan etti; daha sonra da proletaryanın, hükümdarının göbeğini ve şanını büyütmekten başka bir işe yaramayan işlerde çalışmaktan, aç kalmaktan ve sürekli hizmet etmekten duyduğu hoşnutluğun ne kadar aptalca olduğundan söz edecekti.

Bu yüzden 1848'in ardından Proudhon, Marx'ın sahip olduğu proletaryanın devrimin taşıyıcısı olacağı yönündeki ideolojiye geçiş şansına sahip olamadı. Proudhon, partisi, sınıfı, inancı olmayan bir devrimci, hatta Troçki'nin ona verdiği isimle "Sosyalizmin Robinson Crusoe'su" haline geldi ve bu durum mizacındaki tutarsız bireyciliği daha da yoğunlaştırdı. Proudhon'un geçirdiği türden bir gelişim, en iyi biçimde Rus devrimcileri Herzen ve Bakunin'de görülebilir. 1850'lerde Herzen'e yazdığı ilginç mektuplarda bu durum gözlenebilir. Onun gibi, Herzen de proletaryaya yönelik bir güven geliştirmeksizin, Batı demokrasisine olan inancını yitirmişti ve 1855'ten sonra umutlarını -ki, aslında kısa vadeli umutlardı bunlar- genç Çar II. Aleksandr'ın liberal özlemlerine bağlamıştı. Bu arada Bakunin, bir Rus hapishanesinden, I. Nikolay'a ünlü *İtiraf*lar'ını yazmış ve Sibirya'da, vali Muraviev'in şahsında gerçekleşecek aydınlanmış bir despotizm olasılığı üzerine kafa yormaya başlamıştı. Proudhon'un da aynı yolu izlemiş olmasının tamamen bir tesadüf olması çok düşük bir ihtimaldir. Yeni yayımlanan, Rolland'a yazdığı mektuplarından birinde uzun uzadıya sözünü ettiği Meşruiyetçilerle kurduğu tek temas, bu duruma ilişkin adil ve masum bir açıklamaya olanak veriyor. Ne var ki, 2 Aralık 1851 darbesini, bir toplumsal devrim olarak görüp coşkun bir heyecanla karşılaması, cumhuriyetçilere ve sosyalistlere Başkan-

* (Fr.) En kalabalık ve yoksul sınıftır. Arşivi - <https://rantey.org>

Prens'in safına katılma çağrısında bulunması ve sonrasında, –arada bir Proudhon'un alışılmış atıp tutma dönemleriyle kesilse de– İkinci İmparatorlukla flört etmeye başlaması, kolayca göz ardı edilebilecek türden değildi. Daha güzel bir dünya hayaliyle yaşarken, hem o güzel dünyaya nasıl dâhil olacaklarıyla, hem de o dünyanın muhtemel sakinleriyle ilgili düşlerinden 1848'de uyanan 1840'ların bu siyasi romantikleri, hayallerine yeniden ulaşma yolunda sürüden ayrıлып birtakım tuhaf yollara saptılar.

Anarşizm gibi eksik bırakılmış bir şeyin dahi bir öğreti olduğu –bir program değil, bir toplum eleştirisi olduğu söylenir genelde– ve Proudhon gibi en fazla put kırıcı bir radikalın bir öğreti geliştirebileceği kabul edilirse, o zaman denilebilir ki Proudhon, siyasal bir doktrin olarak anarşizmi işte bu şartlar altında geliştirmiştir. Anarşizm teorisinde Proudhon'un atası William Godwin'dir; pratikte ise Proudhon'a, kendisinden sadece birkaç yaş büyük olan ve misyonerlik kariyerine genç yaşta başlayan Magdeburg'lu gezgin terzi Wilhelm Weitling öncülük etmiştir. Ancak anarşizmi, sahip olduğu yere kavuşturan ve onun 19. yüzyıl düşüncesine etki etmesini ilk sağlayan Proudhon oldu; kurucularından biri olarak sayabileceğimiz Bakunin de önceliği centilmence Proudhon'a vermişti zaten. Proudhon ve Bakunin, devrime “kendinde iyi” olarak bakan kişiler olarak yan yana durmaktaydılar (gerçi Proudhon, her şeye yaklaşımında olduğu gibi, kimi zaman devrimi de suçlamıştır) ve belki de kendilerini yetersiz hissettiklerinden, amaçlarına yapıcı bir tanımlama getirmediler. Bu bağlamda, öğreti işinin, devrimci güçlere ilham olacak ve onları hareketlendirecek (doğru ya da yanlış) uygun bir mit bulmak olduğunu söyleyen sendikalist Sorel, bu ikilinin halefi sayılabilir.

Proudhon'un kendisiyle olan çelişkilerine, çalışmalarının köklerinin dayandığı memnuniyetsizliğe ve hayal kırıklıklarına dair söylenen onca şeye rağmen –ki söylenenlerin çoğu doğrudur– kendi çağdaşları ve gelecek nesiller üzerinde yarattığı büyük etki, düşüncelerindeki canlılığı ve samimiyeti kanıtlıyor.

Proudhon, 19. yüzyıl siyasi düşünürlerine ve siyasi program yazarlarına, hırsıyla yutup tükettikleri ve acilen ihtiyaç duydukları bir şey verdi. Proudhon'un, tüm o bilindik inatçılığı ve kendisinde ender görülen bir tutarlılıkla tekrar tekrar dönüp üzerinde durduğu iki sabit konu vardır. Şeytani bir ilkeye dayandıklarına inandığı için reddettiği devlet ve siyasal iktidar ile toplumsal ve ulusal gruplar için ortak bir örgütlenme şekli olarak (tam olarak neyi kastettiği bilinmemekle birlikte) savunduğu "federalizm".

Siyasal iktidar kavramının şeytani bir unsur olarak tanımı, insanın günahkâr doğasının Hristiyan geleneğindeki köklerine kadar gider; devletin kurulmasından önce ilkel bir mutluluk çağının yaşanmış olduğuna dair duyulan inanç, Rousseau'dan Engels'e kadar birçok düşünür arasında yaygındır. Ancak, ilk olarak Proudhon tarafından içerik kazandırılan 19. yüzyıl anarşizmi, geçmiş ya da gelecekteki bir altın çağ hayalinden ibaret değildir. Devlet karşıtı, gerekirse onu zor yoluyla yok etmeyi amaçlayan bir ayaklanmaya duyulan güvendir anarşizm. Proudhon 1847'de, *la République, anarchie positive** talebinde bulunur ve hayatının son yılında anarşiyi somut olarak, düzenin devamlılığının sağlanması ve tüm özgürlüklerin garanti altına alınması için, gelişmiş bir bilim ve adalet duygusunun şekillendireceği kişisel vicdan ve kamu vicdanının yeterli olacağı, polis kurumlarının, baskı araçlarının, bürokrasinin, vergilendirmenin ve benzeri her şeyin görüntüden ibaret kalacağı bir yönetim şekli ya da yapı olarak tanımlar.

Proudhon'un hayatı boyunca kaleme aldığı çalışmalar devlete yönelik suçlamalarla doludur. "İnsanların anayasayla susturulması, kendi düşüncelerine ve inisiyatiflerine yasal olarak yabancılaşmalarıdır." "İçinde zekâ barındırmayan, tutku barındırmayan, ahlak barındırmayan, hayalî bir varlıktır devlet" ve "beni yönetmek için ellerini üzerime koyan her kimse gaspçıdır, tirandır." Proudhon, tüm bu "ölümcül derecede güçlü devlet

* (Fr.) Cumhuriyet, Ulus ve Anarşi. Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

teorileri”ni toptan reddeder. Peki ya devletin geçersiz kılındığı alana, onun yerine ne konulacaktır? Proudhon’un bu soruya iki yanıtı vardır. İlki, tuhaf bir dâhi olan Saint-Simon’dan aldığı ilhamla verdiği cevaptır. Bu, anarşist olmayan ancak devlet kontrolünün (üretim ve dağıtım süreciyle ilgili herkesi kasteder) *les industriels* (sanayi erbabı) eliyle gerçekleştirilebileceğine inanan, siyasi iktidarın yerine ekonomik gücün geçeceğini ve “hükümet”in yerini “yönetim”e bırakacağını öngören –zamanı dışında kullanılan bir tabirle– bir teknokrattır. Saint-Simon’un kendisi tarafından dile getirilmiş olmasa da, takipçileri devletin “bir işçi birliği” haline geleceğini öngörmüştür. August Comte’un, 14.000 bankacı tarafından yönetileceğini öngördüğü, sürrealist “insan gezegeni” gibi, bu görüş de devletin nihai tasfiyesinin habercisi gibidir, ki bu fikir hem Proudhon hem Engels, hem sendikalistler hem de Bolşevikler tarafından kabul edilmiştir. Proudhon, “karşılıklılık” esası üzerine kurulacak, ücret talep etmeyen türden bir kredi bankası tasarısı geliştirerek yeni umutlar yeşertmeye çalışmıştır; ama bu çalışma ne çağdaşları ne de sonraki takipçileri tarafından ciddiye alınmıştır. Ancak Proudhon’un, bu çalışmasıyla ilk çılgın mali reformcılardan biri olduğu gerçeğinin hakkı teslim edilmeli.

Proudhon’un ikinci yanıtı, kendisi hayattayken yayımlanan *Du principe fédérateur et de la nécessité de reconstituer le parti de la Révolution* [Birleştirici İlke ve Devrimci Partinin Yeniden İnşasının Gerekliliği] adını verdiği son çalışmasında yazdığı üzere, egemenliğin “komün”de olacağıydı –“komün”, Proudhon’un gözünde, aile gibi doğal bir temele sahip yerel bir birlikti. Bu birlik, kendisini yönetecek, kendisi vergi koyacak ve hatta belki kendi yasasını kendisi yapacaktı. Eğer Dr. Thomson, *Fransa’da Demokrasi* adlı kitabında, Fransa’nın politik ülküsünü, “anarşizme eşit değerde bir aşırı bireycilikten, bireylerin iradelerinin toplamından başka bir şey olmayan küçük ve güçlü insan topluluklarına saygıya kadar uzanan bir yelpaze” olarak

betimlenirken haklı ise, Proudhon, Fransız siyasi ülküsünün somutlaşmış haliydi.

Paris Komünü, Proudhon'un fikirlerini ve terminolojisini yansıttı ve anarşistler de küçük topluluk geleneğine bağlı kaldılar. Bakunin, Rusya köylü komünü bağlamında, Kropotkin ise Ortaçağ'ın köy toplulukları çerçevesinde kurdu anarşizmi. Böylece anarşizm, endüstriyel çağın kitle uygarlığına karşı bir protesto olarak gelişti. Gücünü, büyük ölçekli endüstrinin henüz yutamadığı taşra zanaatkârlarından aldı -İtalya'da, Fransa'da, hepsinden önce de İspanya'da böyleydi bu. Birinci Enternasyonal'de, Latin ülkelerinden gelen Prudhoncu ya da Bakuninci delegeler vardı ve bunlar Marx için sürekli bir dert kaynağıydı. Bütüne bakıldığında Marx ve Marksistler, anarşizmi ve "anarko-sendikalizmi", aşağılayıcı buldukları bir etiketle, küçük burjuva olarak damgalamakta haklıydılar.

Eğer komün, Proudhon'un merkezî devlete karşı geliştirdiği itirazın ağırlığını taşıyorsa, bu aynı zamanda onun diğer ilkesine, federalizme giden yolun kapılarını da açıyordu. Proudhon, 20. yüzyılın federasyonların çağı olacağını düşünüyordu. Federasyonla tam olarak neyi kastettiği her zamankinden de daha belirsizdir. Bakunin, "komünlerin özgür federasyonu"nu siyasal örgütlenmenin tek meşru biçimi sayar. Proudhon, o bildik tutarsızlığıyla, dönemin mevcut devletini başlangıç noktası olarak almış ve konuya, dönemin uluslararası ilişkileri açısından yaklaşmıştır. Arzuladığı federasyon, o sırada var olan devletler arasında kurulacaktı. Ancak zorluklardan birinin, mevcut devletler arasındaki eşitsizlik olduğunu fark etmiş ve bunun da federalizm prensibiyle, yani "egemenliğin ve yönetim yetkisinin birleşik devletin içinde dağıtılması" ile aşılabileceğini düşünmüştür. Ona göre federalizm, her iki anlamda da, politikasının "başlangıcı ve sonu"dur.

Burada, Proudhon'un şiddetli tartışmalara konu olan ulus ve ulusçuluk konularına bakışı üzerine bir iki şey söylemek gerekli.

Proudhon, erken yaşlarında, Michelet'nin ateşli vatanseverliğinden etkilenmişti. Ancak sonradan, hem Michelet'nin kendisine hem de çalışmalarına karşı güçlü bir tepki geliştirdi ve dönemin moda savunusu olan ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını, birlik ve bağımsızlık haklarını reddetti. "Ulusal birliklerin yeniden kurulmasıyla ilgili çok konuşanlar," diye yazar epey bir uzgörüyle, "bireysel hakları fazla dert edinmezler." Amerikan İç Savaşı sırasında Kuzey'in karşısında Güney'i coşkuyla destekledi, çünkü Güneyliler federalistti ve diğerlerinden ayrılıp kendi içlerinde bir birlik kurmanın yollarını arıyorlardı. Proudhon'un, Polonya'nın özgürlüğüne ve İtalyan birliğinin oluşturulmasına karşı sert olumsuz tavrı, onu dönemin önde gelen düşünürlerinden ayırıyordu. Polonya her zaman "aristokrasilerin en yozlaşmış ve devletlerin en disiplinsizi" olmuştur; ihtiyacı olan şey, "büyük devletlerle birlikte, böylece artık temeli kalmayacak tüm ulusal farklılıkları ortadan kaldıracak radikal bir devrim"dir. "Şimdilerde, İtalya'nın Cavour'lar, Victor-Emmanuel'ler, Bonaparte'lar, Saint-Simon'cular, Yahudiler, Garibaldi'ler ve Mazzini'ler (Proudhon'un tipik bir aforoz listesi) tarafından kurtarılması" da, "çirkin bir aldatmaca"dan başka bir şey değildir. Proudhon, 1861'de kaleme aldığı bir yazıda, bu konuda Herzen'le köprüleri atar:

Hem aşağılık heriflerin hem de dürüst adamların bu kadar çok saçmalamasına neden olan ulusallık kavramına karşı hissettiğim bu güvensizlik ve küçümsemenin, Fransız bencilliğine sahip olmamdan, özgürlüğe karşı düşmanlık beslememden ya da Polonyalılarla İtalyanları küçük görmemden kaynaklandığını mı sanıyorsunuz? Tanrı aşkına sevgili *Bell* [*Çan*; Herzen'in yayımladığı derginin adı], bu kadar hassas olmayın. Aksi halde, altı ay önce arkadaşınız Garibaldi'ye söylediğimi size de söylemek zorunda kalacağım: yüreği kocaman, ama kafası yok. [...] Özü bakımından tam bir gerileme olan ulusçuluğun yeniden canlandırılmasından söz etmekten vazgeçin artık. Zaten ulusçuluğun şu anki durumu da bir dalavereci partinin, dikkatleri toplumsal devrimden uzaklaştırmak için kullandığı bir oyuncak polmanyadan öteye gidememekte.

Aslında Herzen'in yönelttiği "Fransız bencilliği" suçlamasını toptan reddetmek çok da kolay değil. İlkelerin kendileri değilse de Proudhon'un bu ilkeleri uygulama biçimi sürekli değişmekteydi ve dolayısıyla federalizm ilkesiyle neyi kastettiği de oldukça şüpheliydi. Proudhon'un vatanseverliği birçok Fransız'ınki kadar büyüktü; yaşamının son anlarına kadar hep bir "Franche-Comté"li* olduğunu anımsamak ve bunu tüm dünyaya anımsatmak istedi. Ancak Proudhon'un, Fransa'nın egemenliğini federal bir yapıya uygun olarak bölüştürme gibi bir önerisi hiç olmadı. Tersine, bazen -Brüksel'de sürgündeyken kaldığı evin Belçikalı sahibi de dâhil olmak üzere- yabancıları rahatsız edecek bir umursamazlıkla, Fransa ile çevresindeki küçük komşuları arasında kurulacak bir federasyonun avantajlarından {getirilerinden} söz ederdi. İtalyan birliğinin engellenmesi ve Avusturya-Macaristan'da bir federasyon kurulması yönündeki isteği, Fransa'nın ulusal çıkarlarıyla ve ulusçu önyargılarıyla öylesine bir uyum içindeydi ki, bu isteğinin nesnellğine güven duymak çok güçtü.

Polonya meselesi biraz daha karmaşıktır. Bir kere Proudhon'un, bağımsız bir Polonya'nın olası toplumsal bir devrimi engelleyeceğine samimiyetle inandığından şüphe etmek adil olmaz. "Polonya'nın, Katolikliğinden ve aristokrasisinden başka dünyaya önerecek bir şeyi olmamıştır." Alman birliğinin yarattığı tehditin bilincine varamadan öldüğü için, Rusya'nın gelecekte Fransa'nın müttefiki rolüne gireceğini öngörmesi de düşük bir ihtimaldi. Ancak, Rusya'ya, muhtemelen otokrasiye meyilli oluşuyla ya da demokratik liberalizme karşı düşmanlığını paylaşmasıyla açıklanabilecek anlamsız bir sempati besliyordu.

Proudhon'un *La Guerre et la Paix* [Savaş ve Barış] adlı çalışmasında savaşa methiye düzmesi gelip geçici bir kafa karışıklığı ürünü olarak mazur gösterilse bile, anlatımında kendini zorla dayatan bir ulusçuluğu sürekli olarak okuyucunun karşısına çı-

* Fransa'nın doğusunda yer alan bir yerel yönetim birimi; bugün ülkenin bölünmüş bulunduğu yirmi altı bölgeden biri. -Türkçe ed.

karması, kendi federalizm ilkesiyle çatışıyor. Bir devlet düşmanı olarak, sadakatının sınırlarının kendi Franche-Comté'sinin sınırları ile çakışması gerekse de Proudhon, iyi bir Fransız vatan-severiydi. Süreklileşmiş bir enternasyonal sosyalizmin, hiç değilse Batı Avrupa'da imkânsız olduğunu, kendi kişiliğinde gösteren ilk sosyalistlerden biriydi. Marx, Birinci Enternasyonal'de, İngiliz sendikacıların ve Fransız Prudoncuların ulusçu önyargılarından sürekli olarak dert yanmıştı; Lassalle ise Almanya'da, bir Alman nasyonal sosyalizminin temellerini çoktan atmıştı. "Özgürlüğe ve Vatan," diye yazmıştı Proudhon, "tüm imanım, umudum ve tutkumla bağlıyım"; *la patrie, patrie française, patrie de la liberté* [Vatan, Fransız Vatanı, Özgürlüğün Vatanı] adında, çeviriye kurban edilmemesi gereken bir şiiri vardır ki, Proudhon'un nasıl olup da Fransa'nın hem aşırı sağından hem de aşırı solundan hayranlar edindiğini açıklamaya yeter:

Commence ta nouvelle vie, ô la première des immortelles; montre-toi dans ta beauté, Vénus Uranie; répands tes parfums, fleur de l'humanité!

*Et l'humanité sera rajeunie, et son unité sera créée par toi: car l'unité du genre humain, c'est l'unité de ma patrie; comme l'esprit du genre humain n'est que l'esprit de ma patrie.**

Bu sözlerin Louis Napoléon'un İkinci Cumhuriyeti ortadan kaldırdığı hükümet darbesini kutlamak için yazıldığı anımsanmalıdır.

Proudhon'un ne kadar etkili olduğunu belirleyebilmek, en az düşüncesinin içeriğini betimleyebilmek kadar zor. Aralıksız olarak düşünce üretti; çoğu özgündü, kimisi aptalcaydı, kimisi

* Yazar bu şiiri çeviriye kurban etmeyin dese de, hiç değilse anlamını kabaca aktarabilmek için, biz okura bir çeviri sunmayı gerekli görüyoruz:

Yeni yaşamına başla, sen ki ölümsüzlerin ilkisin; bütün güzelliğinle koy kendini ortaya, ey Cennetten çıkma Afrodite; sen ki insanlığın çiçeğisin, saç kokularını etrafı! O zaman insanlık gençleşecek, ve onun birliği senin eserin olacak: Zira insan soyunun birliği benim vatanımın birliğidir; nasıl ki insan soyunun ruhu, benim vatanımın ruhundan başka bir şey değilse. -*Türkçe ed.*

inanılmaz derecede ilham verici. Takipçileri olduysa da, bir ekol kurduğu söylenemez; çünkü 'anarşizm, Burke'ün deyişiyle "mu-halefetin muhalefetidir" ve doğası gereği ekol anlayışına karşıdır. Bakunin, anarşist öğretiyi, ileri derecede örgütlü ve yukarıdan disiplinli bir parti fikriyle birleştirmekle yüzeysel bir tutarsızlığa düştü; insanların anarşizmle terörizmi aynı kefeye koymaya başlaması, tam da bundan sonra gerçekleşti. Saldırıların hedefi nefret edilen devletin ajanları olduğu sürece, anarşizm-terörizm bileşimi belki haklı görülebilir. Ancak daha sonra, İspanya İç Savaşı'nda anarşistler, tıpkı diğerleri gibi, kendilerinininkinden başka bir politik düşünceye ne kadar tahammülsüz olduklarını, karşıt görüştekileri bıçakla ya da kurşunla susturmayı kendilerine hak ve ödev gördüklerini göstereceklerdi. Dostoyevski'nin bir zamanlar söylediği gibi, sınırsız özgürlüğün sonu sınırsız despotluktur.

Ama aslında anarşizmi o dönemde böylesi bir kısırlığa mahkûm eden, kendi iç tutarsızlığından çok, bütünüyle o dönemin toplumsal ve endüstriyel gelişimiydi. On dokuzuncu yüzyıl anarşizmi, endüstriyel kitlelerin değil, yalıtılmış aydınların ya da küçük bir köylü ya da zanaatkâr grubunun felsefesi idi. Anarşizmin, en iyi şekliyle, bireysel hak ve özgürlükleri giderek daha fazla gasp eden kitle medeniyetinin merkezileştirici ve standartlaştırıcı etkisine karşı olumlu ve hatta soylu bir protesto olduğu söylenebilir. En kötü şekliyle ise, durum tespiti yapmaya ya da neler olup bittiğini anlamaya yardımcı olamayacak türden çareler için boş ve amaçsız bir arayıştır. Anarşizmin hem soyluluğu hem de kofluğu, Proudhon'un düşüncesinde ve yazın hayatında yerini buldu. Proudhon, tıpkı kendi hayatında olduğu gibi, düşünceler tarihinde de yalnız ve aykırı bir figür olarak kaldı. Tamamen özgür bir ortamda, her biri kendi adalet kavramını gerçekleştirmenin peşinde koşan, kendi fikirlerinde tutarlı ve ısrarcı, bağımsız bireylerden oluşan bir dünya hayali, hızla geçip giden bir çağa aitti. Sanayi Devrimi'nin devasa müfrezeleri ise Marx'ın tarafındaydı.

HERZEN: ENTELEKTÜEL BİR DEVRİMCİ

Aleksandr Herzen birçok özelliği ile ilgiyi hak eden bir isimdir. Dünya edebiyatının büyük şahsiyetlerinden biri değilse de, hiç kuşkusuz, kendi zamanından çok sonra bile okunmaya devam eden günlük ve anı yazarlarından biri olarak, ikincil ama dikkate değer bir şahsiyettir. Otobiyografisinden {Özyaşamöyküsünden} ve çok sayıdaki yazışmalarından, George Sand'ın mihrabında ibadet eden 19. yüzyıl romantiklerinin biraz daha uyumsuz ve huzursuz bir üyesi olduğu anlaşılıyor. Hem Rusya hem de Avrupa siyasi düşüncesinin gelişmesinde önemli bir figürdü, Batı Avrupa ve Rus Devrimi arasında bir köprü vazifesi görüyordu ve asıl şöhreti –kelimenin geniş anlamıyla– bir gazeteci olarak yakaladı. Öngörülerinin birçoğunun gerçekleşmesine rağmen, kendisi bir 19. yüzyıl düşünürü olarak kaldı. I. Napoléon'un Rusya'yı işgal ettiği yıl, Moskova'da doğdu; III. Napoléon'un tahttan indiği yıl Paris'te öldü. 1847'de ailesiyle birlikte, Rusya'dan bir daha geri dönmek üzere ayrılması, yaşamını bölen çizgi oldu. Düşünce yapısındaki bölünme ise, birçok çağdaşında olduğu gibi devrimin olduğu sene, 1848'de gerçekleşti.

Herzen, bir Rus aristokratı ile bir Alman burjuva kadınının evlilik dışı çocuğu olarak dünyaya geldi. Ancak, yetiştirilme tarzı, kökenine dair bu söylenenlerden daha gelenekçiydi. Batı

tarzı düşünüş ve üslubunu annesinden almış olması muhtemeldir. Genelde Batılı duruşu ağır basıyordu ve her ne kadar Batı burjuvazisinden nefret ediyorduysa da, tanınmış Rus yazarlar arasında en burjuvası oydu. Babasından gelen kökleri, onu, Rus devrim tarihinde “vicdan azabı çeken soylular” olarak bilinen kesimin ilk temsilcisi haline getirmişti. Herzen, 19. yüzyıl Rusya’sının devrimci hareketlerinin uzun tarihinin ilk halkası olan “Dekabrist komplosu” sırasında on üç yaşındaydı. Az sayıdaki memur ve küçük toprak sahibinin bu girişimi fazla zorlanmadan bastırılmıştı ve beş elebaşısı idam edilmişti. İdam haberleri Moskova’ya ulaştığında, arkadaşı Nick Ogarev ile Sparrow tepesinde, hayatlarını, Dekabristlerin uğruna katledildikleri bu davaya adayacaklarına dair yemin ettiklerini anlatır Herzen. Liseli çocuklar tarafından edilen hangi yemin, böylesi bir sadakatle yerine getirilmiştir ki...

Aleksandr Herzen’in babası, çağdaşı birçok Rus aristokrati gibi, iyi bir “Voltaire’ci”, 18. yüzyılın Fransız hamuruyla yoğrulmuş bir rasyonalist {akılcı} idi. Aleksandr, babasının etkisini üzerinde güçlü bir iz olarak hayatı boyunca taşıdı. Hep bir rasyonalist, hatta kinik {alaycı bir kötümser} olduğunu söyledi ve bunda samimiydi de. Ancak, ondaki bu özelliğin üzeri, hem kişisel hem de politik olarak, 18. yüzyılın duygusal romantizmi ile örtülmüştü. Bu ikili durum, onu karmaşık bir kişi haline getirmişti. Arkadaşı Ogarev ya da Bakunin’in sahip olduğu türden, kolayca ve doğal olarak hissedilen o açık şevk onda yoktu. Onda olan –kendisi hiç farkına varamamış olsa da– masum bir politik romantizmdi. Böylesi bir yaklaşım, her zaman, mevcut gerçeklik karşısında duyulan düş kırıklığının sonucudur; ama Herzen’de, düş kırıklığı genellikle üstün gelmiş gibi görünür. Bu anlamda Herzen’in gelişiminin tarihi, yanılsamalarından kurtuluşunun tarihi olarak okunabilir.

Bu düş kırıklıklarının ilki, I. Nikolay Rusya’sıyla ilgiliydi. Herzen, 1829’da Moskova Üniversitesine girdiğinde Nikolay’ın

kasvetli ve demir yumruklu baskıcı düzeni doruk noktasındaydı ve üniversite, zeki, kafası çalışan gençlerin “tehlikeli” düşünceler geliştirme olanağı bulabileceği az sayıdaki yerlerden biriydi. Öğrencilerin kurduğu öncü gruplar ikiye ayrılıyordu –devrimci gıdasını Alman metafizikçileri ile Hegel’in öğretilerinden alanlar ile Rousseau’dan Ütopyacı Sosyalistlere kadar, Fransız siyasi düşünürlerinden beslenenler. Herzen, her ne kadar, sonradan Hegel’i “devrimin cebiri” olarak tanımlamış olsa da, hiçbir zaman iyi bir Hegelci olmadı. Onu şekillendiren politik etki daha çok Fransız kökenliydi: O, 1789’a ait fikirlerin ürünüydü.

Bu fikirler genç Herzen’i bir sosyal reformcudan ziyade bir politik radikal {köktenci} haline getirdi. Onu şok edip gerçeği görmesini sağlayan ve Batı’nın liberal kurumlarını idealize etmesine {ülküleştirmesine} neden olan şey toplumsal ve ekonomik sistemdeki eşitsizlikler değil, I. Nikolay’ın baskıcı rejimiydi. Bu durumu gözlemek için en elverişli yer olan Moskova’dan bakıldığında, Louise-Philippe’in burjuva monarşisini bir özgürlük ve demokrasi örneği olarak görmek çok da zor değildi. Herzen’in kendi ülkesiyle ilgili düş kırıklığı, Çarlık polisinin, kendisinin de aralarında bulunduğu politik öğrencilerin üzerine çökmesi ve hem üniversiteden atılması hem de Moskova’dan sınır dışı edilmesiyle dibe vurdu. Sonraki üç yılı taşrada, Vladimir kasabasında geçti. Amcalarından birinin evlilik dışı çocuğu olan kuzini Natalie ile evlenmesi de yine bu döneme rastlar.

Aleksandr, sonunda babasının etkisiyle affedildi ve memuriyete girdi; İçişleri Bakanlığında görev aldı. Ancak politik eğilimleri ve ifade özgürlüğü konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle işler yeniden ters gitmeye başladı. 1841’de görevi elinden alındı ve başkentten bir yıllığına sürüldü; bu sefer Novgorod’a gidecekti. Bu deneyim, Herzen’in Rusya gerçekliğiyle arasındaki son kırılma noktası oldu. Babasının 1846’daki ölümü onu büyük bir servetin sahibi yaptı. Ocak 1847’de eşini, üç çocuğunu, annesini, hizmetçilerini, uşaklarını, bakmakla yükümlü olduğu diğer

kimseleri yanına alarak –toplamda on üç kişilik bir grup halinde– Paris’e gitmek üzere Moskova’yı terk etti.

İki kupa arabasıyla 13 kişi olarak gidebilecekleri kadar hızlı seyahat ederek, yola çıkışlarının yedinci haftasında, yani Mart’ın ortasında Paris’e ulaştılar. Louis-Philippe’in Paris’inde 1789 ruhu hâlâ canlıydı. Paris, hâlâ devrimin yuvası ve Avrupa’nın önde gelen siyasi düşünürlerinin Mekke’siydi. Moskova’nın 1920’lerde ve 1930’larda Batı Avrupalı düşünürler için oynadığı role, o dönemde Paris soyunmuştu. Herzen’in anılarında, bu kutsal mabe-de vardığında hissettikleri hâlâ canlılığını korumaktadır:

Paris kelimesini, büyük olaylarla, ihtişamlı kalabalıklarla, 1789 ve 1793’ün büyük insanlarıyla; bir düşünce için, haklar için, insanlık onuru için verilen dev mücadelelerle birlikte anmaya o kadar alışmıştık ki [...] Paris adı çağdaş insanlığın sahip olduğu en soylu coşkuyla bütünleşmişti. Paris’e, bir insanın Kudüs’e ya da Roma’ya girişi gibi, huşu içinde girdim.

Bu, Herzen’in hayatında, tiksinti verici bir gerçekliğe tepki-den beslenen ilk, ancak son olmayacak coşkuydu.

Herzen’in burjuva monarşisi ile ilgili olarak gördüğü düşt en uyanması için uzun bir zaman geçmesi gerekmedi. Özgürlüğün devrimci heyecanı ve tutkusu yerine Herzen’in karşılaştığı şey, “boyun eğmeye ve maddi kazanca yapılan kirli bir ibadet, on yedi yıldır süregelen çığ bir bencilik” oldu. Daha Rusya’yı terk etmeden önce, Batı Avrupa’nın “merkantilizmini {ticaret merakını} ve sanayiciliğini”, “toplumun kanına ve kemiklerine bulaşan frengi hastalığı” olarak nitelemişti. Hali vakti yerinde Rus toprak sahiplerinin ferah yaşam tarzlarıyla, liberal burjuvazinin dar kafalı, ticarete gömülü, öz çıkarlarına odaklı alışkanlıkları arasında bariz bir çatışma vardı; bu çatışma da, Herzen’in kafasında Rusya tipi despotizme antitez olarak oluşmuş bulunan Batı tipi özgürlük resmini orta yerinden parçaladı. Sadece kendi gelişiminde değil, bütün bir Rus devrimci düşüncesinin gelişi-

minde merkezî bir rol oynayan burjuva demokrasisine duyulan bu nefret ve küçümseme, Herzen’de işte tam bu noktada, Batı’yla ilk karşılaşmasında yeşerdi.

Ancak, Herzen’in siyasi söylemini nihai olarak şekillendiren 1848 Devrimi oldu. 1848 yılının başında Herzen İtalya’daydı ve devrimle birlikte, son on iki ayın biriktirdiği umutsuzluk, yerini kısa süreli bir coşkuya bıraktı. Herzen, Mayıs başında Paris’e geri döndü; ancak devrimin şanlı havasından artık eser kalmamıştı. 15 Mayıs’ta Belediye Sarayının [Hôtel-de-Ville] önünde gerçekleştirilen işçi mitingi dağıtıldı ve Blanqui ve Barbès’in de aralarında bulunduğu işçi önderleri tutuklandı. “Fransa,” diye acı bir biçimde yorumladı Herzen, “kölelik istiyor aslında. Özgürlük külfetlidir.” Erich Fromm’un *Özgürlükten Kaçış* başlığı altında, faşizmin psikolojik temeli olarak ele aldığı ve bu açıdan analiz ettiği bu ilginç siyasi hastalığı ilk teşhis eden Herzen’dir. İlginç olan şu ki, Herzen’in teşhisi koyduğu ülke, ilk faşist diktatörlük olarak adlandırılabilir olan III. Napoléon imparatorluğuna giden yolda ilerlemekteydi. 23 Haziran’da Paris’te ayaklanmalar meydana geldi. Meclis sıkıyönetim ilan etti ve Cavaignac işçileri ezdi. Bu sonuç, Herzen’e, anılarındaki en ünlü paragrafı yazdıracaktı:

26 Haziran akşamı, Paris zaferinin ardından, kısa aralıklarla gerçekleşen yayılım ateşinin seslerini duyduk... Hepimiz birbirimize baktık, suratlarımız yemyeşil olmuştu... “İdam mangaları” dedik hepimiz aynı anda ve birbirimizden uzaklaştık. Başımı pencereye dayadım, sesler kesilmişti: on yılın nefretini, bir ömürlük kini hak eden sessiz dakikalar...

1848 yılı, Herzen’in yaşamı ve düşünceleri için bir dönüm noktası olmaktan daha fazlasını ifade ediyordu. Proletarya henüz gelişmekteyken onunla ittifak yapan burjuvazi, istediğini elde etmişti ve tam bu tarihte, bu sefer korku içinde, müttefikinin karşısına, barikatın devrimci tarafından muhafazakâr

tarafına geçmişti. 1917’de gerçekleşecek Şubat Devrimi’nde de olaylar aynı sırayı izleyecek, fakat farklı bir şekilde sonlanacaktı.

Herzen’in inancında ve politik duruşunda büyük değişime vesile olan dönüm noktası da budur. 1848’in ardından Batı’nın siyasal kurumlarına olan inancı tamamen yok oldu. Demokratik özgürlükler kandırmacadan başka bir şey değildi, genel oy hakkı kitleleri kandırmak ve uyutmak için tasarlanmış bir dolaptı. Batı toplumu tamamen yozlaşmıştı. Mazzini’ye, “Madeniyetin son sözü devrimdir,” diye yazdı. Herzen, 1848’den sonra Marx, Proudhon ve Bakunin’in izlediği rotayı izlemiştir. Dördü de burjuva demokrasisine karşı aynı tavrı takınmış; hiçbiri onu değerlendirenken nefret ve kinden başka söz kullanmamıştır.

Peki ama aradaki boşluğu ne dolduracaktı? Sanayinin yeni yeni gelişmeye başladığı bir ülkeden gelen Herzen, Marx gibi tüm umutlarını proletaryaya bağlayamazdı. Proudhon ve Bakunin’le birlikte anarşizm yolunda yürümek için de fazla rasyonel, fazla eleştirel, fazla düzenli ve fazla hassastı. Bu yüzden, bağlanacak bir çıkar yol bulamadı ve kendini, samimi ama biraz melodramatik {sulu gözlü} bir umutsuzluğa bıraktı. İnsanların aslında özgürlük istemediği yolundaki tespitine geri döndü ve Rousseau’nun “İnsan özgür doğar, ancak her yerde tutsaktır,” deyişine karşı iğneleyici bir yorumda bulundu:

Üzgünce başını sallayarak “balıklar uçmak için doğar ancak son-
suza kadar yüzmeye mahkûmdurlar,” diyen bir adama ne cevap
verilir ki?

Bunlar, Herzen’in en acı ve en derin hayal kırıklıklarını yaşadığı yıllardı. Büyük kişisel trajedisiyle –eşinin sadakatsizliği, Herweg ile ettiği kavga, eşinin ölümü– aynı tarihlere denk gelen bu fırtınalı ve gerilimli dönemi, ancak 1852’de İngiltere’ye göç etmesiyle sona erecekti. İçinde bulunduğu romantik melankoliyle {karaduyguyla} baş edebiliyorduydu da, gelecekle ilgili romantik bir inanca ihtiyacı vardı. Yüz yıl sonra kehanet gibi görüne-

cek olan bir öngörüsünde medeniyet meşalesinin iki genç ulus tarafından taşınacağını dile getirmişti:

İnsanlığın kaderinin ve geleceğinin Batı Avrupa'ya bağlı olduğuna inanmıyorum. Avrupa, kendisini bir toplumsal dönüşümle iyileştiremezse, başka ülkeler kendilerini dönüştürebilir. Bunun için daha şimdiden hazır olanlar ve kendilerini buna hazırlamakta olanlar var. Bunlardan biri biliniyor: Kuzey Amerika devletleri; çok az tanınan ve kötü anılan diğeri ise, hayat dolu ve aynı zamanda barbar.

Söz konusu dönemde Herzen'in düşünceleri sık sık Birleşik Devletler'e yöneliyordu:

Akıllı olmaktan ziyade azimli olan bu genç ve girişimci halk maddi gereksinimleriyle o kadar meşgul ki, bize işkence çektiren acılarımızdan haberdar bile değil... Güçlü İngiliz sömürgecilerinin sayısı büyük hızla artıyor ve bu artış tepe noktaya ulaştığında, bu halk mutlu olacaktır demiyorum ama daha çok tatmin olacaktır. Bu tatmin, romantik Avrupa idealindekinden daha niteliksiz, daha sıradan, daha köksüz olsa da, getirdikleri arasında bir Çar, merkezileşme ve belki açlık dahi bulunmayacak. Kim gün görmüş Avrupalı Âdem olmaktan vazgeçip, yeni Jonathan olabilirse, bırakın Wisconsin ya da Kansas'a doğru yol alan ilk buharlı gemiye binsin. Avrupa'da çürüyeceğine oraya gitmesi onun için çok daha hayırlı olacaktır.

Ama sonunda, Herzen'in kurtuluş için yüzünü döndüğü yer Amerika değil, kendi ülkesi oldu. "Rus olduğumu," diye yazar Rus arkadaşlarına 1851'de, "daha önce hiç bu kadar açıkça hissetmemiştim." Aradan birçok yıl geçtikten sonra da, geçmişe bakarak şöyle der: "Manevi çöküşün eşiğindeyken beni Rusya'ya olan inancım kurtardı." Rusya'ya bu inancı, daha önceden devrime duyduğu inancın yerini almış değildi; aksine, onunla uyum içindeydi. Rusya, Birleşik Devletler gibi, tarihi olmayan bir ülkeydi (Lehler dışında tüm Slavların "tarihî değil, coğrafi aidiyetleri vardır") ve tarihi olmayan uluslar potansiyel {gizil}

olarak devrimcidirler. Dahası, Rusya sadece devrimci değil aynı zamanda sosyalistti. Kendisini parlak bir geleceğe taşıyacak iki özelliği vardı: “gençliği ve sosyalizmi”. “Toplumsal devrimin Avrupa kökenli bir fikir olduğu” gerçeği Herzen’i hiç rahatsız etmedi.

Bu sadece Batı halklarının gerçekleştirebileceği bir şey değildir. Hıristiyanlık sadece Kudüs’te çarınca gerilmişti.

Sosyalizmin daha sistematik ve buyurgan bir sıfatı olarak, Marx’ın kullanıma soktuğu “komünizm”le ilgili ilginç bir sözünü vardır:

Bence Rusya Hükümetinin komünizmle ilgili duyduğu korkuda belli bir haklılık payı var. Zira komünizm, Rusya otokrasisinin baş aşağı çevrilmiş halidir.

I. Nikolay 1855’te, Kırım Savaşı’nın ortasında öldüğünde, Herzen’in ulaştığı sonuç buydu. Yaratıcılıktan yoksun ve bürokratik bir despotun Rusya’daki otuz yıllık saltanatının yasak ve baskıları birdenbire hafiflemiş görünüyordu. II. Aleksandr’ın ilk işi yıkıcı ve onur kırıcı bir savaşı bitirmek oldu. Savaşta yenilgi genellikle reformlar için gerekli olan hırsı körükler. Yeni saltanatının ilk yıllarında Rusya’ya hâkim olan ruh hali buydu; Herzen’in Londra’da yeni bir gazetecilik macerasına atılmasına zemin hazırlayan da aynı ruh haliydi. Bir Çar’ın reformcu olabileceği ihtimaline inandığı için Herzen’e sitem edenler –Herzen sonradan böyle bir siteme uğramıştır–, Proudhon’un, III. Napoléon’u toplumsal devrimin müjdeleyicisi olarak selamlamasını, Bakunin’in tutsakken I. Nikolay’ın yönetimi altında bile, aydınlanmış ve ilerici bir despotluk hayal etmesini ve Lassalle’in sonradan Bismarck’la anlaşmaya varmasını yeniden hatırlayabilirler. Herzen’in, II. Aleksandr’ın Rusya’da, kamuoyunun baskısıyla “barışçıl insani ilerleme” adını verdiği türden bir çağı başlatacağına olan inancı, en azından bunlar kadar tiksinti verici değildir.

Çan, Londra’da Rusça olarak, önce aylık sonra iki haftalık yayın yapan, editörlüğünü Herzen ve Ogarev’in birlikte üstlendikleri, girişimin başından sonuna kadar Herzen’in hep büyük ortak ve itici güç olarak kaldığı altı penilik bir dergiydi. İlk sayısı 1 Temmuz 1857’de yayımlandı ve en iyi olduğu dönemlerinde, tirajı 4.000’lerden 5.000’lere ulaştı, ki bu rakamlar o dönem için inanılmaz bir başarıydı. *Çan*, o zamana kadar hiç sansür-lenmeden yayımlanan ilk Rus süreli yayınıydı. Lenin, 1912’de Herzen’in doğumunun yüzüncü yıldönümü için kaleme aldığı övgü dolu makalesinde Herzen’i, “Özgür Rus haberciliğini kitlelere ulaştırarak, mücadelenin düzeyini yükselten ilk isim” olduğu için yüceltir. *Çan*’ın kitleleri hedeflediğini söylemek kulağa biraz tuhaf geliyor. Herzen her zaman aydınlara seslenen bir düşünür oldu ve öyle de kaldı. Sonuçta kendisi, siyasetin hâlâ hali vakti yerinde olanların tekelindeki bir ayrıcalık olduğu bir çağa aitti. Ne var ki, siyasi reform aracı olarak kamuoyuna seslenen ve propaganda silahını kullanan ilk Rus kamu insanı o oldu. *Çan*’ın Rus tarihindeki asli önemi de burada yatmaktadır.

Belli bir süre için *Çan*, neredeyse herkesi memnun etmeyi başarmıştı. *Çan*’ın, Batı tipi bir ilerlemeciliğin ve Rus siyasi yaşamında ajitasyon ve tanıtımın demokratik yollarla nasıl yapılabileceğinin çarpıcı bir örneğini verdiğini düşünen Batıcılar –Herzen’in kendi kuşağının radikalleri– memnun olmuşlardı. Derginin Rus halkına inancı Slavcılar da memnun etmişti. *Çan*, dönemin etkili reformcu kanadı olan Rusya’daki bürokratların gericilere karşı elini güçlendirerek onların da memnuniyetini kazanmıştı ve bu sayede gazete, Rus bürokrasisinin saçmalıklarından sıyrılıp, asla açıkça dile getirilmeyen bir hoşgörüyle sansürü aşarak, Rusya’nın yüksek makamlarına kadar ulaşıyordu. Hatta ateşli bir reformcu, eski moda bürokratların engelleri arasında, aydınlanma programı için didinen bir gayretkeş olarak betimlenip pohpohlanan Çar bile memnun olmuştu.

Çan'ı yaratması, Herzen'in en büyük başarısıdır. Mesleğine başladığı ülkenin de bunda katkısı olduğunu söylemek hoş olurdu. Ancak, Herzen'in hayatında ve düşüncesinde İngiliz etkisi olduğunu gösteren pek bir kanıt yok. Viktorya İngiltere'si, Avrupa'dan gelen bu siyasi sığınmacıya, kanunları çiğnemediği sürece hoşgörüyü, ama aynı zamanda tam bir ilgisizlikle yaklaştı. Herzen, kendisine gösterilen hoşgörünün kıymetini biliyordu, hatta İngilizlerin "haşin güçleri" ve "boyun eğmez inatçılıkları" diye adlandırdığı özelliklerini övüyordu. Colman hardalını ve İngiliz turşusunu severdi. Son dönemde Herzen hakkında yazanlardan bir Rus, İngiliz burjuva yaşantısını hicveden *Punch*'a* Herzen'in hayranlığından söz ediyor ve Herzen'in, şimdiye kadar fark edilmemiş biçimde, kimi hicivlerini bu dergiden "ödünç aldığını" ortaya koyuyor.

Ancak Herzen, Londra'da kendisini uyaracak hiçbir şey bulamadı ve Londra'ya varışından üç yıl sonra, "Burada hayat, peynirin içindeki kurtçuklarınkı kadar sıkıcı," diye dile getirdiği kanaatini asla değiştirmede. On üç yıllık bir zaman diliminde, Carlyle'ın da aralarında bulunduğu bir ya da iki İngiliz politikacıyla tanıştı, ama hiç İngiliz arkadaş edinmedi. Siyasal gelişiminde İngiltere'nin yeri tamamen olumsuzdu. Gençliğinde Rusya'da yaşarken, Batı'nın özgürlükçü ve demokratik olduğuna tutkuyla inanmıştı; oysa şimdi, olgunluk döneminde, İngiltere'deki yaşantısı onda, Rusya'nın politik yazgısının yeniden canlanacağına dair coşku dolu bir inancı beslemişti. Herzen'in kendini kaptırdığı coşkular hep ilgili bulundukları gerçekliklerden kopuk olmuştur.

1848'in Batı Avrupa için dönüm noktası olması gibi, köylülerin 1861'de elde ettikleri özgürlük de Rusya için bir dönüm noktası oldu ve bu olay Rusya'da, Avrupa'dakine benzer sonuçlar yarattı. Feodal mülkiyet sisteminin tasfiyesi Rusya'yı görünür bir

* *Punch*, 1841'den 1992'ye kadar yayımlanmış olan İngiliz mizah ve hiciv dergisi. -*Türkçe ed.*

biçimde Batı'yla aynı çizgiye taşıdı ve sanayileşmeye giden yolun taşlarını döşedi. Rus liberallerin beklentilerini karşılayarak onları muhafazakârlaştırdı ve salt reformcu olanlarla alıp vereceği bulunmayan, ödünsüz yeni bir devrimci kuşak yarattı. *Çan*, artık bir orta yol tutturamazdı. Herzen tereddüte düştü ve iki ateş arasında kaldı. İki uç da ona yanlış geliyordu; Marx'ın Prusya burjuvazisiyle ilgili olarak söylediği gibi, "muhafazakârlara karşı devrimci, devrimcilere karşı ise muhafazakâr" olmuştu. *Çan*, bu belirsizlik içinde sendeledi ve 1861'de, daha önce yakaladığı dalgadan hızla aşağı yuvarlandı. 1863 Polonya ayaklanması ise öldürücü darbeyi vurdu. Herzen, devrimcilere zaten ters düşmüştü. Şimdiyse, Polonya davasını destekleyerek ılımlılara karşı çıkıyordu. 1865'te *Çan*'ı, eski gücüne kavuşturamadan Cenevre'ye taşıdı; 1868'de de derginin yayın hayatı sona erdi. Herzen ise, yorgun ve -son kez- hayalleri yıkılmış bir adam olarak, Ocak 1870'te Paris'te hayata gözlerini yumdu.

Herzen'in Rus devrim tarihindeki yerini tek bir deyişle ifade etmek gerekirse, kendisi "ilk Narodnik" olarak adlandırılabilir. Marx'ın Rusya üzerindeki etkisinden önce, ezilmiş Rus köylüsünün devrimci potansiyelini ortaya çıkaran ve kurtuluşu "halka gitme" diye bilinen hareketin içinde arayan Narodnikler, Rus devrimcilerinin ilk kuşağını oluşturdular ve bunlar, sonradan Marksist Sosyal Demokratların doğrudan rakipleri olacak Sosyal Devrimcilerin ataları oldular. Herzen, geleneksel Rus köylüsünün bölünmemiş ortaklaşa mülkiyetinin, Rus geleneğinin sosyalist karakterinin bir kanıtı olduğu yönündeki Narodnik inancının mucidiydi. Herzen, 1850 gibi erken bir tarihte, komünü, başkanı tarafından despot bir şekilde yönetilen bir birim ve imparatorluk yetkesinin bir maşası olarak betimleyen Prusya gezgini Haxthausen'in görüşlerine saldırmıştı.

Herzen'in Rusya'nın devrime öncülük edeceği yolundaki inancını bir mantık çerçevesine oturtmasını sağlayan da Rusya'da komünün demokratik ve sosyalist olduğu iddia edilen

karakteriydi. Bunun sayesinde Rusya, Batı Avrupa’da onca hasara neden olan burjuva kapitalizminin o tiksindirici aşamasından geçmek zorunda kalmadan, sosyalizme erişebilecekti. Herzen, Rus halkını yücelten, Batı burjuvazisine kin besleyen ve Batı proletaryasını küçük gören Narodnik (ve sonrasında da Sosyal Devrimcilerin) öğretisinin atasıydı. Ömrünün sonuna doğru Marx dahi, Narodniklerin baskısıyla, kimi şartlar oluştuğunda komünün varlığının, kapitalizmi araya sokmaksızın, Rusya’nın feodalizmden sosyalizme doğrudan bir geçiş yapmasını sağlayabileceğini temkinli bir şekilde kabul etmişti.

Narodnikler, tezlerini şekillendiren Herzen’e çok şey borçlu olmakla birlikte, onun, barışçıl devrimin mümkün olduğu inancını kesin olarak reddetmişlerdir. Herzen bu inancını, Rus komününün sosyalist karakteri üzerinden meşrulaştırmıştır: “Batı’da ancak bir felaketler dizisi ile gerçekleştirilebilecek olanlar, Rusya’da halihazırda mevcut olan temelin üzerinde gelişebilir.” Politik sonsözünü, 1869’da “Eski Bir Yoldaş” başlığıyla yazdığı açık mektuplar dizisinde dile getirmiştir. Buradaki “eski yoldaş” Bakunin’dir. Bakunin de ilerleyen yıllarda Herzen gibi Rus köylüsünü romantik bir şekilde idealize etmiş ve Rus köylü komününün sosyalist geleneğine Herzen kadar umut bağlamıştır. Ancak, Bakunin, hayatı boyunca devrimin şiddet yoluyla gerçekleşeceğine inanmıştır ve Herzen’in Bakunin’e çıkışmasının sebebi de budur. Herzen’in şiddeti ve terörizmi lanetlemesi, onu kendinden sonraki devrimci kuşaktan ayıran çizgidir ve bu tavrı onu, hayatının son yıllarında giderek daha belirgin bir biçimde muhafazakâr kampa itmiştir.

Herzen ölmeden önce, *Çan*’da parlak bir biçimde savunduğu dava, geri döndürülemez bir şekilde kaybedilmişti. Kendi ülkesinde, II. Aleksandr’ın ilk yıllarında, rıza yoluyla gerçekleştirilebilecekmiş gibi görünen devrim ihtimali yitip gitmişti; devrimciler de hükümet de şiddet politikalarına eşit derecede bağlıydı. Herzen’in başarısızlığı, Lenin’in belirttiği gibi, “burjuva demok-

rusisi devrimciliğinin ölmekte olduğu ve sosyalist proletarya devrimciliğinin henüz olgunlaşmadığı tarihsel dönem”i yansı-
tıyordu. Herzen’in inandığı o aydın devrimi çoktan tükenmişti;
kendisinin ne inandığı ne de anladığı kitlelerin devrimi ise yeni
başlamak üzereydi. Herzen, sadece düşüncelerinde devrimciydi;
eylemlerinde değil. Ancak onun düşüncesi, Rus Devrimi’nin ge-
lişiminde gerekli bir adımdı. Ölümünün yetmiş beşinci yıldönü-
mü olan 1945’te, anısına yayımlanan bir dizi makaleyle ve başka
yayınlarla, ülkesinde, sonradan da olsa, Herzen’in niteliklerinin
tam olarak ve yaygın bir şekilde tanındığını görmek insana hoş
geliyor.

LASSALLE, BISMARCK İLE BULUŞUYOR

Georg Brandes, Lassalle üzerine kaleme aldığı ve orijinali 1870’lerde basılan denemeye, “Hegel Almanya’sının Bismarck Almanya’sına dönüşüm süreci”nin yarattığı “şaşkınlık” hakkında kimi yorumlar vererek başlar ve dönüşümün öne çıkan isimlerinden biri olan Lassalle’dan “pek meşhur” bir figür diyerek söz eder. Ferdinand Lassalle kırk yıldan az yaşadı. Yazdıkları içinde sadece mektupları ve günlükleri, şu anda antikalara duyulan ilgiden biraz daha fazlasına sahip. Kurucusu olduğu Genel Alman İşçi Birliği, ölümünden sonra adını ve yarattığı geleneği unutturmak isteyen rakiplerince yeniden şekillendirildi. Lassalle’ın hayatı, tarihî dönemeçlerle birçok noktada kesişmesi, birçok etkiyi yansıtarak bugüne taşıması ve çeşitli bakımlardan geleceğin habercisi olması dolayısıyla, 19. yüzyıl Batı Avrupa siyasal ve toplumsal evriminde, sonraki kuşaklar için çok doyurucu bir kaynak olmuştur.

Ama hepsi bu kadar da değil. Meredith’in, onun sansasyonel ölümüne dair yazdığı oyundan beri, hiç değilse İngiltere’de, siyasi başarısından ziyade renkli ve fırtınalı kişiliği ile hatırlanıyor. Bay Footman’ın kitabı, gereksiz derecede sıradan başlığının (*The Primrose Path, A Life of Ferdinand Lassalle* [Zevk ve Sefa Yolu, Ferdinand Lassalle’in Hayatı]) ileri sürdüğü gibi, politik biyografiden ziyade kişisel biyografi tarzında. Lassalle’in tarihteki rolünü ortaya koymaktan çok onu bir insan olarak betimleme çabasında.

Yine de, gerçeklere bağlı, titiz ve merak uyandıran bir akademik çalışma olduğunu söylemek gerekir. Oncken'in kaleme aldığı Almanca standart biyografinin İngilizceye çevirisi dışında –ki bu çeviri eski ve güncelliğini yitirmiş bir baskının özeti niteliğindedir–, Lassalle'ın hayatı ilk kez İngilizce olarak yazılıyordu.

Daha önce Polonya gettosunda kalmakta olup sonradan çok varlıklı bir tüccar haline gelen Yahudi bir babanın oğlu olarak 1825'te Breslau'da dünyaya gelen Ferdinand Lassal (adının uzun halini, bir Paris ziyareti sırasında, modaya uygun bir şekilde kendisi icat etmiştir), Marx, Engels ve Bakunin ayrıldıktan kısa bir süre sonra, on dokuz yaşında Berlin Üniversitesi'ne girdi. Zeki ve hırslı bir genç adam için tek çalışma alanının felsefe ve tek filozofun (1831'de ölen) Hegel olduğu o olağanüstü dönem hâlâ canlıydı. Genç Ferdinand daha Breslau'da Hegelci olmuştu bile. Bu dönüşümle “yeniden doğmuş”tu ve bu durumu, babasına yazdığı uzun mektupta şöyle açıklayacaktı: “Bu ikinci doğum bana her şeyi verdi; netleştirdim, kendime olan güvenimi kazandım [...] bu doğum, kendime yeter bir bilinç kazandırdı bana; Tanrısal bir bilinç.”

Mübalâğa, yazarın karakteristik özelliğidir. Ancak bu aynı zamanda o çağın bir özelliğiydi. Eğer değerlendirme kıstası, bıraktığı etkinin ağırlığı, çapı ya da süresi ise, Hegel'in modern filozoflar arasındaki üstünlüğü tartışmasıydı. Bir nesilden fazlasının düşüncelerini şekillendirdi ve öğretisi, gelecek yüzyılın önemli siyasal teorilerinin hepsine kaynaklık etti. Hem devlete tapınmayı hem de “devrim cebiri”ni tek bir tutarlı sistem içinde bir araya getirip geliştirmek gibi şaşırtıcı bir başarıya imza atmıştı Hegel. “Hegelci Sol”, 1840'tan itibaren kontrolü eline aldı ve çok sıkı bir mantık süzgecinden geçirilen yorum süreciyle “usta”yı, –kendisi bu tür bir şeyin hayalini asla kurmamış olsa da– devrimci bir öncüye dönüştürdü. Aslında genç Lassalle'ın Hegelci olması da böyle bir temele dayanıyordu. Ancak Marx'ta olan şaşmaz tutarlılık ve (öğrenciliğinin ilk yıllarının ardından

gelişen) teoriyi uygulama yeteneği onda yoktu. O bir düşünür olmaktan çok bir ajitatör ve broşür yazarıydı ve sonraki gelişiminin gösterdiği gibi, Hegelci öğretinin Marx ve Bakunin tarafından lanetlenen öğelerini Lassalle olduğu gibi özümsemişti.

Bay Footman, giriş sayfasında, kahramanından şöyle bir alıntı yapar: “Kişinin mizacı, onun kaderidir.” Şüphesiz, Lassalle’ın kariyeri, felsefesinden çok mizacının sonucudur. 1846 yılının başında, uzun zaman önce zengin ama cimri eşinden boşanmış ve kocasıyla para konusunda yıllardır bir anlaşmazlık içinde olan, güzel ancak meteliksiz Hatzfeldt Kontesi Sophie’ye âşık oldu. Lassalle 20 yaşındaydı, Kontes ise bunun tam iki katı, yani 40 yaşındaydı. Lassalle onun akıl hocası, hukuk danışmanı, maceracı şövalyesi ve âşığı olmuştu; her ne kadar bu konuda kanıt oluşturacak belgeler yoksa da, Bay Footman’ın bu son noktada yargıda bulunmayarak sergilediği aşırı çekimserliğe uymak bilgiçlik taslamak olur. Hatzfeldt Kontesi, Lassalle’ın hayatındaki dengeleyici ve etkileyici temel unsur ve belki de Lassalle’ın biyografisindeki bütünüyle olumlu tek şahsiyetti. Lassalle, on beş yıl sonra Kontes için, “O benim yeniden vücut bulmuş egom,” diye yazacaktı çok sayıdaki metreslerinden birine: “O benim tüm utkularımın ve atıldığım tehlikelerin, korkularımın ve didinmelerimin, acılarımın, zorlanmalarımın ve zaferlerimin, şimdiye kadar duyumsadığım tüm heyecanların bir parçası. O benim mutluluğumun ilk ve esas kaynağı.”

Hatzfeldt’le ilişkisinin seyri 1848 Devrimi’yle garip bir şekilde kesişmişti. Louis-Philippe’in Fransa’dan uzaklaştırıldığı sırada Lassalle, bir hırsız, Konta ait olan ve içinde yaşamsal önemde evrak bulunan bir kutuyu çalmaya azmettirmekten tutuklandı ve Ağustos’taki duruşmaya kadar da hapisshanede kaldı. Duruşma salonundaki sanık sandalyesini, Kontesin kocasıyla ilgili şikâyetlerini dokunaklı bir şekilde dile getirmek için kullandı. Kontesin durumunu, özgürlük ve demokrasi mücadelesiyle ustaca özdeşleştirerek betimledi ve kendileri de politik olan jü-

rinin kendisi için beraat kararı vermesini sağladı. Bu sonuç, sol tarafından, haklı bir zafer olarak selamlandı. Daha sonra büyük bir hızla siyasi faaliyetin içine daldı ve Kasım'da, insanları şiddete kışkırtma suçundan tutuklandı. Temmuz 1849'a kadar (bu sefer, aldığı altı aylık cezanın bitimine kadar) ortalarda görünmedi ve çıktığında, devrim zaten sona ermişti.

Lassalle'ın hapisane deneyimlerinin dolaylı bir sonucu, devrimci kargaşanın dışında kalması oldu. Az çok ağırlığı bulunan Prusya devrimcilerinin içinde başı ciddi olarak belaya girmemiş bir tek o vardı ve 1849 bozgunundan sonra da Prusya topraklarında kalabildi. Böylece, 1850'lerin gerici yılları boyunca Almanya'da işçi hareketinden geriye ne kalmışsa, bunun tartışmasız tek lideri haline geldi. Sonraki on yıllık süreçte, siyasi buzlar erimeye başlayınca, 1863'te, Alman İşçi Partisi'nin çekirdeği olan Genel Alman İşçi Birliği'ni kurdu. Lassalle hayatının son iki yılında birinci derecede önemli bir politik figür haline geldi.

Böyle bir adamın, Alman işçi hareketinin liderliği için Marx'la çatışması kaçınılmazdı. Aralarındaki kişisel rekabet ve mizaçlarındaki uyuşmazlık bu çatışmaya tuz biber ekti. Bu çatışmada herkesin sempatisini toplayan kişi Marx değildi. Marx çok kıskanç bir adamdı ve Lassalle'ın görece zengin olması, kendisine geniş bir taraftar kitlesi kazandıran etkileyici hitabet tarzı ve çekici kişiliği, rakibinin kaldırabileceğinden fazlaydı. Lassalle, hem düşüncelerinde hem davranışlarında aniden çok cömert olabiliyordu; bu Marx'ın doğasında bulunmayan bir özellikti. Ayrıca, Lassalle içten pazarlıklı değildi ve kişisel husumetler beslemezdi. Marx'ın tek noktaya odaklı çalışan zihninin yaptığı değerlendirmenin aksine, Lassalle'ın beşerî ve entelektüel zevkleri için geniş zaman ayırması –bunların arasında, serbest ve zinle yazdığı, beş perdelik tarihsel bir draması vardır– kişiliğine ciddi olarak halel getirmiyordu.

Diğer taraftan Lassalle, bir işçi lideri olarak saldırılara fazlasıyla açıktı ve bu noktada Marx, oklarını doğru bir hedefe fırlatıyordu.

latıyordu. Proletaryanın uğradığı haksızlıklar ile ünlü Hatzfeldt davası arasındaki yakın bağ, Lassalle ile Kontese, diğerlerine görüldüğünden çok daha açık görünüyordu. Nihayet 1854'te, Kontun, kısmen Lassalle'in ısrarları sonucu yorgun düşmesi kısmen de aldığı tehditlerden yılması nedeniyle Kontesin yararına bir uzlaşmayı kabulüyle, Lassalle, düzenli olarak, yılda 4.000 talerlik bir maaşa konmuş oldu ve ardından Berlin'deki lüks dairelerinde proletarya liderliği ile eğlence düşkünü bir Don Juan hayatını birlikte yaşamaya başladı. Kendine biçtiği bu ikinci rol, Lassalle'in kişiliğine ilkinden daha yakındı aslında. "Sürekli aynı konuşmaları dinlediğim ve sert, sıcak, nemli ellerini sıkarak zorunda kaldığım işçi delegelerinden" duyduğu nefreti itiraf edecekti daha sonra. Marx da aynı şeyi söyleyebilirdi; ancak Marx'ta entelektüel bir müşkülpesentlik olarak yansıyan şey, Lassalle'da içselleşmiş bir kendini beğenmişlikti. Hayatının son trajedisi, kırk yaşında siyasi şöhretinin doruğundayken, Cenevre'de genç bir Eflak Kontu ile on yedi yaşındaki bir kız için girdiği düelloda öldürülmesi olacaktı. Bu kötü anılan melodram, politik tutkularına son noktayı koymuş oldu. Marx gibi başkaları da Lassalle'in bu davranışını yersiz ve nahoş buldu; Bay Footman'ın tarafsızlığı şüphe götürmez hikâyesini okuyan biri, kendi fikrini oluşturmak için yeterli somut bilgiye ulaşabilir.

Aslında, Lassalle'in abartılı mizacında, tüm aceleciliğinin ve isyankârlığının yanı sıra, göze çarpan bir muhafazakâr damar da vardı. Onda, Marx'ta ve Bakunin'de olması bile düşünülmeyecek türden bir kişisel mülkiyet ve parasal değer anlayışı vardı (sürekli bir borsa spekülâtörü idi). Hatzfeldt Kontesiyle ilişkisinde, hem şansın kokusunu almış hem de yüksek sosyeteye duyduğu eğilimi gizleyememişti ve geçen yıllar bu iki eğilimi de değiştirmede. Bu tür şeyler, genellikle, devrimci görünüşle bağdaşmaz. Sonraki yıllarında ilişki kurduğu pek az kişi, proletaryayla duygudaşlığını paylaşıyordu. Ancak tüm bunlardan daha önemli olan şey, Lassalle'in karakterindeki diktatoryal eğilimdi.

Kendine güveni, şaşırtıcı zindeliği, iktidar ve şöhrat tutkusunu, sıradan insanları hor görmesi, ait olduğu tarihsel dönemde, sola doğal bir yakınlığı olduğunu yadsıyan nitelikleriydi.

Bununla birlikte, kişisel ve politik rakipler olarak Marx ve Lassalle arasındaki ayrışmayı, mizaçların ve şartların yarattığı aşılmaz bir uçurum biçiminde değerlendirmek üstünkörü bir bakış olur. Böylesi bir bakış, Lassalle'ın etkisini ve önemini küçümsemek gibi bir hataya neden olur ki, Marx'ın kendisi dahi bu hataya düşmemiştir. Sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl (ve 20. yüzyıl) Almanya tarihinde Lassalle'ın Marx'tan daha etkili olduğu pekâlâ iddia edilebilir; savunduğu fikirler, kendisinin doğrudan etkisinin olmadığı ülkelerde bile etkili olmuştur. Henüz tam olarak gerçekleşmemiş bir tarihsel sürecin –sosyalizm ile ulusçuluğun kuracağı ittifakın– ilk savunucularından ve önderlerindendir.

Lassalle ve Marx arasındaki çatışma ya da Lassalle'ın tarihsel bir akımın temsilcisi olarak taşıdığı önem üzerine yapılacak ciddi bir analiz, ta en başından beri Lassalle'ın düşüncesinde yer alan, Hegelci sistemin birbirine karşıt kollarını gözeterek işe başlamalıdır. Her defasında yeni bir sentezin içinde çözölen diyalektik çelişkiler dizisi boyunca, sürekli bir akış ve ilerleme halinde olan tarihsel süreç bilgisini, genç Lassalle iştahla sindirmiş ve çağdaşları gibi, bu bilgiyi tutkuyla inandığı toplumsal devrimin temeli olarak kabul etmişti. Henüz Berlin'de öğrenciyken, Fransız Devrimi'yle kazanılan özgürlüklerin “biçimsel” ve “bireysel” karakterlerini açığa çıkarıyor, emekçi sınıfın özgürlüğüne giden yolu açmak için kapitalizmi ve rekabetçi sistemi yıkmaya yolunda yeni bir devrimin gerekliliğini öne sürüyordu. O da bu çizgi boyunca, Marx kadar erken bir tarihte ve Marx kadar istekli bir şekilde ilerlemişti.

Ancak söz konusu dönemin aynı erken aşamasında, Lassalle'da, bireyin kişiliğinin ve özgürlüğünün rasyonel gelişiminin tek yolu olarak devletin mukadder kılındığı Hegel öğ-

retisinin açık izlerini de buluyoruz. More'dan Godwin'e, Saint-Simon'a, oradan Marx'a, Proudhon'a, Bakunin'e, Kropotkin'e ve Lenin'e kadar, kuşaktan kuşağa aktarılan sosyalist gelenek, özü itibariyle, "devlet"i düşman bilmişti. Bu noktada, Marx ve Lenin'in anarşistlerle arasındaki tek fark, Marx ve Lenin (proletarya diktatörlüğü olarak) devletin varlığını, komünist toplum tamamen kurulana kadar geçici ancak gerekli görmüşken, anarşistlerin devlet iktidarının adaletsizliğini geçici bir süreliğine dahi kabul etmemiş olmalarıdır.

Bu gelenek içinde Lassalle, kendini, nihai amaç olarak devletin yavaş yavaş yok olacağı inancına tamamen kaptırmayacak kadar iyi bir Hegelciydi. Yıllar geçtikçe devletin, işçilere yapılan haksızlıkları düzeltecek ve sosyalizmin hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak potansiyel araç olduğuna inancı daha da pekişti. Burjuva devlete saldırmasının sebebi, Marx'ın dediği gibi güçlü ve baskıcı olması değil, tersine zayıf ve başarısız olmasıydı. 1862'de yaptığı ve *İşçilerin Programı* adıyla yayımladığı bir konuşmasında, ünlü "gece bekçisi devlet" küçümsemesini şöyle eleştirmişti

Dolayısıyla orta sınıf, devletin ahlaki amacını benimser. Bu amaç tamamen kişinin bireysel özgürlüğünü ve mülkiyetini korumaktan ibarettir. İşte bu, gece bekçisi teorisi; bu tür bir kavram-sallaştırma, devleti yalnızca, görevi hırsızlık ve soygunu önleme ile sınırlı bir kuruluş olarak ele alır.

Az sonra da işçilerden oluşan dinleyici kitlesine, Marx'ın öğrettiği her şeyi unutturmaya çalışırcasına şöyle seslenecekti: "Devlet size aittir; hali vakti yerinde olan bizlere değil, siz ihtiyaç içindeki sınıflara, çünkü devleti meydana getiren sizlersiniz."

Lassalle'ın devletle ilgili görüşleri, aralıklarla da olsa, yoğun bir ilgiyle yürüttüğü hukuk çalışmalarına da yansır. Lassalle hukuku, Hegelci terimlerle "hak"kın ulusal bilinci olarak tanımlıyordu. Söz konusu bilinç zamana göre değişiklik gösterdiğinden,

hukuk da değişmeliydi. Bu mantıkla ilerleyen Lassalle, yasalara geriye yürütmesini de çarpık bir şekilde meşrulaştırıyordu. Bununla birlikte Lassalle, ulusal bilincin, içinde yeşerdiği ulusa göre de farklılık gösterdiğini göz önünde bulundurduğunda, ünlü Alman hukuk felsefesine yaklaşmış oluyordu. Gerçekten de, Lassalle'in devleti kabullenmesinin en önemli tarafı, sahip olduğu yurtsever duygular dolayısıyla ulus devlete karşı beslediği sadakatin onu bir şekilde, belki başlarda hiç farkında olmadığı bir şekilde, devlete tabi kılmış olmasıydı. Lassalle, sürgüne gönderilmeyen ve tüm çalışma hayatını kendi ülkesinde geçiren, neredeyse tek on dokuzuncu yüzyıl devrimci lideriydi.

Lassalle, hayatının son yıllarında, her iyi Prusyalının hissettiği ve dolayısıyla kendisinde de var olan yurtsever duygularıyla sosyalizminin hayli ilginç ve alışılmamış, özgün bir sentezine vardı. Fransa ve Avusturya arasındaki 1859 Savaşı, Lassalle'in, Prusya'nın savaş tazminatı olarak Schleswig-Holstein'in ilhakını gündeme getirmesine vesile olacaktı. 1860'ların başlarında, "savaş ve benzeri dış faktörlerin" Alman birliği için gereken "ulusal-siyasi devrim"e önayak olacağını "umdu ve buna inandı". Ancak burjuvazinin devrimi gerçekleştirebilecek yeteneğinin olmadığını, böylesi bir devrimin ancak "sağlam temeller üzerinde yükselen, sınıf bilinci gelişmiş bir işçi partisi" ile gerçekleştirilebileceğini de belirtiyordu. 1862'de Berlin'de, Fichte'nin doğumunun yüzüncü yıldönümü kutlamaları sırasında, büyük bir Alman yurtseveri ve Alman birliğinin temsilcisi olarak sunduğu ve övgüler dizdiği Fichte üzerine bir konferans verecekti.

Lassalle'in siyasi kariyerinin son aşaması olan Bismarck'la buluşmaları sahnedeydi artık. Bu buluşmalardan iki yıl önce Hatzfeldt Kontesine gönderdiği bir mektup, durumu daha da ilginç kılıyordu. Mektupta Lassalle, Bismarck'tan, "kendisinden ancak gerici adımlar beklenebilecek gerici bir toprak beyi [Junker]", "milli savunma bütçesini kabul ettirmek için kılıcını şakırdatarak savaşın eli kulağında olduğu masalına sığınan" bir

adam olarak söz ediyordu. 1920'lere değin, bu buluşmaların tek belgesi, 1878'de bizzat Bismarck tarafından, Reichstag'daki bir soru önergesine verilen cevaptı. Bismarck'ın açıklaması, toplantıların tam olarak hangi tarihlerde ve kimin girişimiyle gerçekleştirildiği sorularını yanıtsız bırakmaktaydı. Şimdi ulaşılabilen mektuplarda ve diğer belgelerde ilk toplantı zamanı olarak belirtilen tarih ise, Genel Alman İşçi Birliği'nin kurulduğu tarih olan 1863 yılının Mayıs ayı olarak görülmekte. Söz konusu belgeler, aynı zamanda, davetin arada herhangi bir aracı olmadan doğrudan Bismarck'ın kendisinden geldiğini söylüyor. Bu ayrıntının keşfedilmesi sayesinde Lassalle, rakiplerinin, iktidarın gözüne girmek için uğraştığı şeklinde kendisini suçlamasından da kısmen kurtulmuş oluyor. Bu durum, Lassalle'dan ziyade Bismarck'ın, aralarında, her ikisinin de yararına olacak şekilde birbirlerinin dehasından faydalanabilecekleri bir ilişki kurmayı düşündüğünü akıllara getiriyor. Bununla birlikte, birkaç yıl sonra, Marx'ın da Bismarck'tan, biraz daha dolaylı olmakla birlikte benzer bir yakınlaşma talebi aldığı, ancak Marx'ın bu talebi reddederek Bismarck'ın ağına düşmekten kurtulduğu bilinen bir gerçek.

Dışarıdan bakıldığında, Bismarck'la Lassalle'ı birbirine bağlayan şeyin "İlerlemeciler"e, yani Prusya Liberal Partisi'ne karşı duydukları husumet olduğu görülüyordu. Bismarck, muhalefetin başı olarak gördüğü İlerlemecilerden çekiniyordu. Solda yeni bir parti kurulmasını, söz konusu muhalefetin görece radikal unsurlarını kendisine çekerek bunların etkisini yok edeceğini düşündüğünden, memnuniyetle karşılardı. Aynı memnuniyet Lassalle için de geçerliydi. Ancak ikiliyi birbirine yaklaştıran esas şey, bundan ziyade, siyasi gerçeklere karşı geliştirdikleri ortak bakıştı ve bu ortaklaşma, ikilinin her koşulda birbirlerine karşı entelektüel anlamda saygı beslemelerine vesile oluyordu. Her ikisi de, İlerlemecilerin sulu idealizminden ve anayasayla ilgili laf ebeliğinden hiç hoşlanmıyordu. İkisine göre de siyaset, iktidar demekti ve birbirlerine karşı güçlerini ölçmekte kullan-

dıkları kıstaslar aynıydı. Her ikisi de demokratik yöntemleri küçümsüyor, her ikisi de ilke olarak diktatörlüğün gerekli olduğuna inanıyor ve başarılı bir diktatörlüğü hayata geçirebilecek yeteneği kendisinde görüyordu. Lassalle'ın hayatının son seneğinde Genel Alman İşçi Birliği'nin işleriyle ilgili olarak kaleme aldığı bir mektup, kendisinden alt kademede bulunanlara isteklerini dayatma konusunda Bismarck'tan hiç de geri kalmadığını gösteriyor:

Şube temsilcileri, şubelerini genel merkezin talimatları doğrultusunda yönlendirmek için vardır; şubelerden emir almak için değil. [...] Katıldığım hiçbir şube toplantısında, ben inisiyatifi elime almadıkça, düzgün bir karara varılabildiğini görmedim. [...] Neden Berlin'deki şubelerde bunun olmasına izin veriliyor? Sanıyorum bunun sebebi, bu şubelerin parlamentarizmin merkezine daha yakın olmalarıdır.

İkilinin ilgi alanları ve dünya görüşlerindeki çakışmalar, Bismarck'ın iç politikaya yaptığı en somut katkı olan “sosyal devlet” ya da “devlet sosyalizmi” sentezi için uygun bir zemin yaratacaktı. Bu yolun taşlarını Bismarck'ın ulusçuluğu ile Lassalle'ın sosyalizmi arasındaki ittifak döşemişti. Aslında bir araya geldiklerinde aralarında tam olarak neler geçtiğine ve Bismarck'ın bu buluşmalardan ne kadar etkilendiğine dair net bir bilgi yok. Hatta, Bismarck'ın on beş yıl sonra, “üç ya da dört kez”, Hatzfeldt Kontesinin ise “yirmi kez” dediği buluşmaların sayısı bile belirsiz. Kayıtlar, Lassalle'ın genel oy hakkı için baskı yaptığını gösteriyor. Dolayısıyla, Bismarck'ın daha sonra genel oy hakkını kabul etmiş olmasında Lassalle'ın uyguladığı baskının hiç etkisinin olmadığı düşünülemez. Bismarck'ın, Kralın Silezyalı dokumacıları kabul ederek şikâyetlerini değerlendirmeye söz vermesini sağlaması da, Lassalle'ın ısrarlarının bir sonucudur. Lassalle, Bismarck'ın “programın siyasi kısmını değil, sadece toplumsal kısmını uygulamaya hevesli” olduğu-

nu fark edecek kadar keskin görüşlüydü. Öngöremediği şey ise, Bismarck'ın, sosyalistlerin programlarının zararsız ve pratik taraflarını aşırarak onları kullandıktan sonra, günün birinde partiye karşı baskıcı önlemler almayı planlayacak kadar kurnaz olduğuydu.

Söz konusu döneme yaptığı etki bir tarafa, ikilinin tanışması, tarihî bir dönüm noktasıydı. Kudretli Prusya Başbakanı ile dik başlı sosyalist ajitatörün bir araya gelişi, sosyalizmle ulusçuluğun yeni açılımlara gebe ittifakının sembolüydü. Söz konusu dönemde Lassalle inançlı bir sosyalist olduğu kadar Prusyalı bir yurtseverdi de. Dolayısıyla, ister Prusyalı olsun ister başka bir ulustan, aynı anda hem iyi bir sosyalist hem de iyi bir yurtsever olunabileceğine inanıyordu. Ulus devlet, kapitalist sistemin sınırları içerisinde, kitlelerin refahını sağlayacak bir araç haline gelecekti. Bunun karşılığında da kitleler ulus devlete yurtsever bir sadakatle bağlanacaklardı. İttifakın söze dökülmeyen şartlarının bu ikisi de çok önemliydi. Bismarck ve Lassalle'ın diyalogunun sosyal devleti öngördüğü kabul edilirse, bu diyalogların, “jingoizm”e* önayak olduğu ve ulusçuluğu sadece orta sınıfın değil, tüm kitlelerin yararına olacak şekilde keskinleştirdiği de söylenebilir (jingoizm sözcüğü 1870'lerde kullanılmaya başlanmıştır). Uluslararası sürtüşmeler artık tüm ulusun sorunuydu. Böylece, sadece totaliter devlete değil, topyekûn savaşa giden yol da açılmış olmaktaydı.

Lassalle'ın temel tarihî başarısı, bunu bilinçli ya da bilinçsizce yaptığı tartışması bir tarafa, enternasyonal sosyalizme karşı olarak ulusal sosyalizmi yaratmak olmuştur. Kaleme aldığı yazılardan ve yaptığı konuşmalardan, geleceğe yönelik olarak yaptığı diğer öngörülerini de takip etmek mümkün. Babasına yazdığı erken dönem mektuplarından birinde, örgütlü bir devlet yapısı altında gerçekleşecek sınıai büyümenin “mülkiyet prensibini ge-

* Aşırı ulusçuluk. -*Türkçe ed.*

çersiz kılacağı” ve “insanoğlunun öznel bireyselliğini yok edeceği” yönündeki öngörülerini dile getiriyordu. Tıpkı devletin savaş zamanı yapacağı harcamalar için bir sınır öngörülememesi gibi, barış zamanında da sosyal amaçlar için yapacağı harcamaların da sınırsız olması gerektiği şeklindeki, artık basmakalıp haline gelmiş olan argümana ilk başvuran –kendisi bundan söz ederken 1860’ların başlarıydı– muhtemelen Lassalle’dı.

Sendikalar yerine, devlet tarafından desteklenecek “üretim birlikleri” kurulması yönündeki teklifi, Troçki’nin 1920’lerin başında yapmış olduğu ve o dönemde reddedilmekle birlikte sonradan Sovyet sendikalarını –ve belki başka ülke sendikalarını– şekillendiren önerinin neredeyse aynısıydı. Lassalle, derinlikli ya da sistematik bir düşünür değildi. Hukuk ve ekonomi üzerine yaptığı çalışmalar, tüm gösterişliliklerine rağmen, alınının ehli bir ustadan ziyade zeki bir amatörün kaleme aldığı türden çalışmalardı. Ancak onun, ileride önem kazanacak gelişmeleri ya da fikirleri sezebilmek gibi esrarengiz bir kabiliyeti vardı. Lassalle’ın kendi zamanının ne kadar ilerisinde olduğunu anlayabilmek, bugün, elli sene öncesine göre çok daha kolay.

Lassalle’ın ölümünü izleyen dönem, onun savunduğu hemen her şeyin yenilgiye uğradığı dönem oldu. Cenevre’deki ölüm-cül düellodan altı hafta sonra Marx, Londra’da Uluslararası İşçi Birliği’ni, Birinci Enternasyonal’i hayata geçirdi. Almanya’da Marx’ın takipçileri Lasalcı geleneğin altını oyuyorlardı. Birleşik Sosyal Demokrat Parti 1875’te kurulduğunda, Lassalle’ın Genel Alman İşçi Birliği, ardında liderliğine ve programına dair birkaç yüzeysel izin dışında bir şey bırakmaksızın, yeni kurulan partinin içinde eriyip gitmişti. Sosyalizm enternasyonal bir temel üzerine inşa edilmişti. Bismarck’ın sosyalistleri karşısına alan yasaları ise, bir zamanlar Lassalle ile kurmaya giriştiği ittifakı yıkan son noktayı koyuyordu. Tüm bunlara rağmen, sonuç itibarıyla Lassalle, kuruculukta kendi düşündüğünden de daha başarılı çıktı ve tarih onun yanında yer aldı. 1914’te Rusya dışındaki tüm Avrupa

lkelerinde ykseliŖe geçen enternasyonal değil, ulusal sosyalizm olacaktı. Zamanı geldiğinde, sadece “revizyonist” Bernstein değil, aynı zamanda “dnek” Kautsky de, Marx’tan ziyade Lassalle’ın takipçisi olduğunu gösterecekti. Hitler’in “ulusal sosyalizm”inden Breslau Yahudi’sini sorumlu tutmaya çalışmadan, başka bir bağlamda, “tek ülkede sosyalizm”in Lasalcı görüşün geçerliliğini korumasına bilinçsizce katkı sunup sunmadığı hakkında spekülasyonlar yapılabilir.

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN KİMİ RUS DÜŞÜNÜRLERİ

On dokuzuncu yüzyıl Rus toplumsal ve siyasal düşüncesi iki bakımdan çok önemli ve ilgi çekicidir. Hem modern edebiyatın en yaratıcı dönemlerinden birine ilham kaynağı olmuş, hem de 1917 Rus Devrimi'ne zemin hazırlamıştır. İlk kuşak devrimçi yazar ve tarihçilerin yaptığığın aksine, devrimi Rus tarihi içinde bir kopuş olarak değil, öncesi ve sonrasıyla tarihsel bir süreklilik içinde ele alma eğiliminin artmasıyla birlikte, yukarıda belirtilen ikinci bağlamın önemi artmıştır.

İleride Çekoslovakya'nın cumhurbaşkanlığını da yapacak olan T.G. Masaryk, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, 1919 yılında, *The Spirit of Russia* [Rusya'nın Ruhü] adıyla İngilizceye de çevrilen, 19. yüzyıl Rus düşünce hayatı üzerine ayrıntılı bir araştırma yayımladı. Ancak, 1946'da Paris'te Berdyayev'in *The Russian Idea* [Rus Düşüncesi] adlı çalışması yayımlanana ve iyi karşılanan bir İngilizce çevirisi çıkana kadar, kişiler ve bazı akımlar hakkında kaleme alınan çok sayıda makale dışında, konunun tamamına ilişkin derli toplu bir incelemeye herhangi bir dilde rastlanmadı. Berdyayev, Rus Marksizmi ekolünü ve disiplinini benimsemiş genç Rus entelektüellerinin oluşturduğu bir gruba üyeydi. 1908'lerde Ortodoks Kilisesine geçti. 1917 Bolşevik Devrimi'nden bir süre sonra, 1948'de hayata gözlemini yumacağı yer olan Paris'e göç etti. Kitabı, liberal Masaryk'in kitabından daha özensiz, daha kişisel ve daha dogmatikti. Yine

de, yer yer kasıtlı bir yandaşığa girişmiş olmakla birlikte, yazarın diğer çalışmaları gibi bu çalışması da, geçmişin ve kitabın yazıldığı dönemin Rusya'sının şartlarına ve düşünme biçimine dair taze ve derinlikli bir bakış sunmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl Rus düşüncesinin merkezinde, hep “devrim” düşüncesi yer aldı. Bu konuda sorumluluğu birine yüklemek gerekirse, bu kişi, neredeyse tüm siyasal, toplumsal ve felsefi düşünce üzerine kafa yormayı yasaklayan ve üç nesli kapsayan bütün bir entelektüel hareketin devrimci bir hamurla yoğrulmasına sebep olan I. Nikolay'dı. 1825'teki, çok da önemli sonuçlar doğurmayan bir tür subay ayaklanması olan “Dekabrist komplosu”, açıkça bu doğrultuda gerçekleşen ilk eylem oldu. Eylemin düzenleyicileri, sözde “vicdan azabı çeken soylular”ın ilk temsilcileriydi. Yaptıkları, “yönetici sınıf kendi yönetiminin haklılığından şüpheye düştüğünde devrimin tohumları atılmış demektir,” özlü sözünün kanıtıydı. Hareketin bu aşamasında Hegel'in etkisi büyüktü. Bu dönem, 1840 kuşağının iki parlak ismiyle, Batılı fikirleri Rusya'ya taşımakla kalmayıp biraz gecikmeli olmakla birlikte, Batı Avrupa'nın devrimci hareketlerini de Rus düşüncesiyle tanıştıran ilk Rus devrimci göçmenlerinden olan Bakunin ve Herzen ile doruğa ulaştı.

Rusya'da Belinski 1840 kuşağının en önemli temsilcisiydi. Belinski, devrimci hareketin odağını, “vicdan azabı çeken soylular”dan, kendisinin de yaratıcılarından ve öncülerinden olduğu orta sınıf entelijansiyasına {aydın katmanına} kaydırdı. Her ne kadar, görece kısa süren yazınsal faaliyetlerinde sürekli Hegel yorumlarıyla ilgili tartışmalarla meşgul olsa da (bu durumu, siyasetin sansürün pençesinden kurtulma ümidiyle büründüğü kılıklardan biri olarak görmek de mümkün), Belinski'nin Hegel idealizminden Feuerbach materyalizmine geçişi sağladığını söyleyebiliriz. 1848'de, 37'sinde hayata veda ederken, 60 kuşağı için yolu açmış ve devrimci hareketi, sonradan itiraz kabul etmeyecek bir şekilde, materyalist bir temele oturtmuştur.

Devrime, nihai zafere ulaşacak olan biçimini veren 60 kuşağıydı. Bu kuşağın en bilinen ve önemli isimleri Çernişevski, Dobrolyubov ve Pisarev'di. Belinski gibi onlar da fikirlerini felsefi ya da edebî eleştiriler şeklinde sunmak zorundaydılar. Bu kuşak, II. Aleksandr döneminin daha gevşek sansür uygulamasıyla, geçici bir süre için nitelikli düşünsel üretimlerine izin verilen "gelişkin" süreli yayınlara da katkı sunuyordu. Marx ve Lenin'in de övücü sözlerine mazhar olan Çernişevski üzerine, devrimci Rusya'da birçok çalışma yapıldı. Bütün eserleri savaştan önce on cilt halinde yayımlandı. Bir devrimci klasik olan romanı *Nasıl Yapmalı?* yıkıcı faaliyetlerde bulunma suçlamasından hüküm giyip Sibiry'a sürüldüğü yıl olan 1864'te yayımlandı. Çernişevski ile işbirliği yapmış olan ve 1861'de zamansız bir şekilde hayatını kaybeden Dobrolyubov, reformların devrime bir seçenek oluşturacağını umut eden liberal burjuvaziye karşı çıkışlara imza atmıştı. (Sonradan Çernişevski ve takipçileri, Herzen'le o ünlü tartışmalarını bu konu üzerine yapacaklardır.) Üçlünün, son ve en cesur ismi Pisarev, Turgenyev'in *Babalar ve Çocuklar*'ı üzerine yazdığı çarpıcı eleştiriyle hak ettiği konumu kazandı. Önde gelen başka eleştirmenler, kitabın "nihalist" kahramanı Bazarov'u kötü niyetli bir karikatür olarak nitelerken, Pisarev aynı karakteri, gerçek bir modern materyalist devrimci örneği olarak selamlamıştı. Dört yıldan fazlası hapiste geçen yirmi sekiz yıllık kısa hayatına, güçlü ve son derece verimli bir yazarlık kariyeri sığdırmış olan Pisarev, Fransız eleştirmen M. Armand Coquart tarafından müthiş ayrıntılı bir monografiye konu edildi. İkinci derecede bir yazara adanmış bu övgüye değer ve kıymetli monografi, orijinal metinlerin titizlikle taranmasıyla oluşturulmuştur ve bundan böyle yeni bir çalışmaya gereksinim bırakmayacak bir yetkinliktedir. 60 kuşağı, sonraki on yılın etkin devrimcilerinin yolunu açtı. Çernişevski, yeni yeni oluşmaya başlayan gizli topluluklardan birine etkin olarak katılan ilk devrimci yazar oldu. Hareket, 1870'lerde felsefe ve edebiyat alanını

aşarak, bazen köylüler arasındaki propaganda faaliyetleri (bu faaliyetlere “halka gitme” adı verilirdi), bazen de terörist kompolar olarak kendini gösteren eylemlilik alanına geçti. Bu ikinci yolu takip eden siyasi çizgi, Jelyabov ve grubu tarafından 1881’de gerçekleştirilen II. Aleksandr suikastıyla doruğuna ulaştı.

Devrimci hareket artık en yüksek aşamasına ulaşmak için yeterince olgunlaşmıştı. O zamana kadar tüm Rus devrimcileri, Rusya gibi bir tarım ülkesinde, devrimin omurgasını köylülerin oluşturacağını varsaymıştı. Ancak 1880’lerin başındaki “halka gitme” kampanyası köylüleri harekete geçirmede başarısız olmuş, terörist faaliyetler ise halkın duyarsızlığı ve polis baskısıyla yenilgiye uğramıştı. Yeni bir başlangıç gerekiyordu. Serflerin özgürlüğe kavuşmasının ve yabancı sermayenin de katılmasıyla Rusya’da sanayileşmenin başlamasının üzerinden yirmi yıl geçmişti. Rusya’da ilk Marksist grup Plehanov tarafından 1883’te kuruldu ve böylelikle Rusya’da yeni oluşmaya başlayan sanayi proletaryasının içine Marksizmin kökleri atıldı. Toplumsal ve iktisadi açıdan yüzyılın dikkate değer son çalışması, Lenin’in, Rusya’nın, kendisini proleter devrime taşıyacak olan Batı tipi burjuva kapitalizminin yolunu izlediğini anlatan, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* başlıklı özgün eseriydi.

“Bağımsız Rus düşüncesi,” diye yazar Berdyayev, “tarih felsefesi sorunuyla yüzleşince kendine geldi. Yaradan’ın Rusya ile ilgili düşünceleri, Rusya’nın ne olduğu ve nasıl bir kaderi olacağı üzerine kafa yordu” Kitabının başlığı kadar bu tür paragraflar da Berdyayev’in, Rusya’nın tarihini bir anlamda kader olarak açıklamaya çalışmak gibi, bir tür ulusal mistisizme kapıldığını gösteriyor. Görünen o ki, onun bu tavrı, Ortodoks Hristiyanlığa bağlı oluşuyla ilintili. Hatta, Lenin’i, “Tatar özellikleriyle yoğrulmuş tipik bir Rus insanı” olarak betimleyişinde takındığı tavırda görüldüğü gibi, kaba bir ulusal belirlenimcilikten de kaçınmamıştır. Berdyayev’in bu yaklaşımı, onunla aynı fikirleri paylaşmayanlar için, vardığı kimi sonuçları geçersiz kılmaya yetse de,

19. yüzyıl Rus düşüncesinin temel başlıkları üzerine yaptığı analitik çalışmaların değerinden bir şey götürmez.

Aslında herkesin aklındaki temel konu, bütün sorunların ortak özü, Rusya-Avrupa, Doğu-Batı, Slavcılar-Baticılar sorunu. Büyük Petro'dan sonra hiçbir Rus düşünürü bu konudan uzak duramadı. Bu konuyu 19. yüzyılda sorunsallaştıran kişi, Rusya'nın kendine özgü ne bir tarihi, ne geleneği ne de uygarlığı olduğunu ilan eden Çaadayev oldu. "Ahlaki dünya düzeni"nde Rusya'nın yerinde bir boşluk vardı.

Bizler, deyim yerindeyse, insanlık çerçevesine girmeyen uluslardan birine aitiz. Mevcudiyetimizin tek sebebi dünyaya bazı ciddi dersler vermek.

Bütün bir "1840 kuşağı", Rusya'nın ancak Batı'yı takip ederek ve özümseyerek kurtuluşa ulaşabileceğini varsayıyordu; "60 kuşağı" da hayati öneme sahip bu noktada bir farklılık göstermiyordu.

Slavcı hareket 1840'larda, hâkim Batıcı ortodoksiye {doğruyolculuğa} bir tepki olarak gelişti. Hareket, geçmiş tarihsele olmayan bir biçimde idealize ediyordu, kılık kıyafeti bile sorunlaştıran çocuklukları ve yapaylıkları vardı. Ama Kireevski ve Komyakov gibi dönemin en yetenekli ve en tutarlı yorumcularının ellerinde, güçlü bir gövdesi olan bir öğreti haline geldi. Temel ilkesi, Rusya'nın Batı'dan tamamen bağımsız, kendine özgü bir geleneğinin ve medeniyetinin olduğuydu. Rusya'nın yazgısı, Batı'nın çizdiği yolu değil kendi gelişim çizgisini takip etmektir. Gelecek, her geçen gün biraz daha gerileyen Batı'nın değil, genç ve yozlaşmamış Rusya'nın olacaktı. Böylece sıkça gönderme yapılan Rusya'nın "geri kalmışlığı", şimdi olumlu bir nitelik olarak sunuluyordu.

Baticılarla Slavcılar arasındaki tartışmaya dair yaygın olarak düşünülen hata, Baticıları radikaller ve devrimcilerle, Slavcıları da muhafazakârlar ve gericilerle özdeşleştirmektir. Tıpkı Batıcı

radikal kanat gibi, Batıcı muhafazakâr bir gelenek de vardı. Örneğin Çaadayev, tam bir Batı taraftarı olmasına rağmen hiçbir anlamda radikal değildi. Aydınlanma arayışıyla yüzünü Batı'ya dönmüş Rusların ise ister istemez Batı değerlerini kabul ettikleri de söylenemezdi. Batı taraftarı ve demokrat olduğunu söyleyen Herzen, Batı Avrupa'da karşılaştığı demokratik kurumların pek de faydalı olduğunu düşünmüyordu. Batıcılar sınıfına dâhil edilmesi gereken Rus Marksistleri de, Batı'nın burjuva demokrasisini mahkûm etmekteydiler.

Diğer taraftan, ilk Slavcılar da, I. Nikolay'ın baskıcı bürokrasisine neredeyse Batıcılar kadar isyan içindeydiler. İdeallerini hayalî bir Rus geçmişinde aradıkları doğrudur. Ancak (Pisarev'in "tatmin edilmemiş ihtiyaçlardan doğan psikolojik bir fenomen" olarak tanımladığı) Slavcılığın idealize ettiği geçmişin gerçekleriyle ilgisi, Batıcıların idealize ettikleri Batı Avrupa değerlerinin gerçeklerle ilgisinden daha da azdı. İlk Slavcılar Romanov otokrasisinin bayraktarı değillerdi; Rusya'nın Avrupa'ya yönelik misyonundan söz ederken kastettikleri şey de siyasi iktidar değildi. Bunu yapan, Danilevski'nin Rusya ve Avrupa'sında, Dostoyevski'nin de sonradan kaleme aldığı siyasi denemelerinde kendini gösteren ve çığ bir Rus ulusçuluğuna evrilen kokuşmuş bir Slavcılıktı. Filozof Solovyov'a, "Olmak istediğiniz Doğu hangisi; Kserkses'in Doğu'su mu, yoksa İsa'nın Doğu'su mu?" sorusunu sorduran, 1870'lerin işte bu ikinci kuşak Slavcılarıydı.

On dokuzuncu yüzyıl Rus düşünürlerinin kafasını kurcalayan hayati önemdeki bütün konular, Doğu-Batı ikilemine indirgenemez. Dönemin görkemli yazın dünyasında cereyan eden, toplum ve birey, otorite ve özgürlük, "ebedî ahenk" ve masumların kurban edilmesi arasındaki ilişki üzerine yürütülen büyük tartışmada, çatışmanın tüm sorumluluğunu Doğu ve Batı taraftarlarına yüklemek yanıltıcı olur. Belinski, Herzen ve Mihaylovski gibi Batıcıların bireyin haklarını savunmaya öncelik verdikleri, Slavcı Komyakov'un Hristiyan Kilisesinin sözcük

dağarcığında yeri olan *Sobornost*'u (tam çevirisi olmamakla birlikte, ancak "cemaatçilik"ten daha otoriter ve kesin bir anlam içeriyor) tartışmaya dâhil ettiği doğrudur. Ancak, tek bireyi çalışmanın, tek bir huş ağacını çalışmak kadar bilimsellik dışı olduğunu savunan, Turgenyev'in kahramanı nihilist Bazarov da, rahatça Batıcılığın baş timsali olarak kabul edilebilirdi. Tipik bir Batıcı olan Belinski, altta yatan ikilemin, en az (hiç değilse sonraki yıllarında) tipik bir Slavcı olan Dostoyevski kadar farkındaydı ve bunu, dikkat çekecek biçimde, aynı terimlerle ifade ediyordu.

Tartışmayı Hegel başlattı. Aydınlanma'nın bireyciliğine gösterilen tepkiyi, Berdyayev'in sözleriyle, "genelin tikel önündeki, evrenselin bireysel önündeki, toplumun kişi önündeki" zaferini temsil eden Hegel, hiç kuşkusuz, Rusya'da engin bir etkiye sahipti. Hegel üzerine Rusya'da dönen tartışmanın merkezinde, Belinski yer alıyordu. Tartışmayı bütün yönleriyle deneyimlemiş ve zamanla fikirlerini değiştirmişti. "Toplum özel kişiden her zaman daha adil ve daha üstündür," sözlerinin yer aldığı Griboyedov'a dair makalesi ile, Botkin'e bir mektubunda "Öznenin, bireyin, kişisel olanın kaderi, tüm dünyanın kaderinden daha önemlidir," deyişi arasında 180 derecelik bir değişim yaşamıştı. Nihayetinde bu ikinci konuma demir atacaktı. Ivan Karamazov, "Tüm o yüce uyumu reddediyorum; hiçbir şey acı çeken bir çocuğun gözünden akan tek bir yaşa değmez" derken, Belinski'nin havarisiymiş gibi konuşuyordu.

Belinski, içinde bulunduğu ikilemden kurtulmanın yolunu, birey kişiliğine saygı temeline dayalı yeni bir toplum kurgusunda buldu. Bu yeni toplum, gerçeğe ve adalete –başka bir deyişle, örgütlenmesinde değil de temel ilkesinde ütopyacı olacak bir sosyalizme– dayanacaktı. Dostoyevski, çözümü, Ortodoks Hıristiyanlığın sahip olduğu anlayıştan beslenen, yeni bir özgürlük ve otorite sentezinde bulmuştu. Katolik sentezini ise, özgürlükle bağdaşmadığı için reddetmişti. Ancak bazı eleştirmenler,

Dostoyevski'nin, kendi önerdiği çözüme içtenlikle ikna olmaksızın ziyade, bu çözümün mantıki gerekliliğine inanmış olduğu ve sonuna kadar, çifte ve bölünmüş bir kişilik olarak kaldığı hissine kapılmışlardır. 19. yüzyıl Rus düşünürlerinin, bu derin sular da herhangi bir atalarından çok daha cesurca keşfe çıktıklarını teslim etmek gerek. Ancak bu çabalarının sonunda, haleflerine, üzerine bina inşa edebilecekleri sağlam bir temel bıraktıklarını söylemek o kadar kolay değil.

Bu tartışmanın dikkat çeken yönlerinden biri de, ahlak ve sanat için akılcı ve faydacı bir zemin bulma çabasıdır. Akılcılık, der Slavcı Komyakov, "Batı'nın ölümcül günahıdır," ve Batılı yaşam tarzının diğer alanlarını etkilediği gibi Katolikliğe de bulaşmıştır. Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ı, insanlığı, "iki artı iki dört eder" in zulmünden kurtarmak istemektedir. Slavcı şair Tyutçev de, ünlü bir beyitinde, Rusya'yı mantıkla kavramanın mümkün olmadığını söyler; yapılması gereken Rusya'ya inanmaktır. İmanın ve dolayısıyla ahlakın, aklın bütünüyle ötesinde yattığı anlayışı, Ortodoks Hristiyanlığın ve Rus düşüncesinin köklerine uzanıyordu.

İlk Batıcılar akılcı bir ahlak anlayışının varlığına inanıyorlardı. Ancak, Bentham ve Mill'in faydacı felsefelerini Rusya'ya ithal eden, Hegel'i felsefe ustası olarak Feuerbach ve Comte'la ikame eden ve Mill'in *Ekonomi Politiğin İlkeleri*'ni Rusçaya tercüme eden Çernişevski'den başkası değildi. Ünlü romanı *Nasıl Yapmalı?*'da Çernişevski, akılcı bir bencillik tarafından yönlendirilmelerine rağmen görevden kaçmayan, sorumluluklarının bilincinde ve bunları yerine getirme konusunda istekli olan, nihai hedefler söz konusu olduğunda, mantığa aykırı bir şekilde, kendi acil ihtiyaçlarının peşinde koşmaktan bir çırpıda vazgeçebilen bir grup genç insanı anlatmaktadır.

Öğretiyi sistemleştiren ve mantıksal uçlarına vardırان, alışıldık biçimde Pisarev'di:

İnsan ahlakı, insan yüreğinin ya da doğasının niteliklerine, erdeminin bol olmasına ya da kötü huyu bulunmamasına bağlı değildir: Bu tür sözlerin elle tutulabilir somut bir anlamı yoktur. Şu ya da bu topluluğun ahlakı, yalnızca, o topluluğu oluşturan bireylerin, kendi çıkarlarının ne derece farkında olduklarına bağlıdır.

Dahası:

Ahlaklı olmak için belli bir düzeyde düşünme yetisi mutlaka gereklidir; ancak bu yeti, kişinin kendisini maddi ihtiyaçların boyunduruğundan kurtarabildiği ölçüde gelişir ve güçlenir.

İşte burada, Engels'in sınıf ahlakını inşa edeceği yapının temelleri atılmıştır artık.

Ancak daha ilginç, Pisarev'in sanat üzerine başlattığı tartışmadır. Berdyayev'in işaret ettiği üzere Batı, kültürü bu şekilde savunma ihtiyacı hissetmemişti hiçbir zaman. Batı Katolikliği de dâhil olmak üzere Batı dünyası, Greko-Romen kültürünü, Greko-Romen hümanizmini sorgulamaksızın özümsemiş ve Hıristiyan gelenekleriyle yoğurmuştu. Öncelikle öteki dünyayla ilgilenen ve hem Roma İmparatorluğu'nun hem de Rönesans'ın yarattığı gelenekten zarar gören Ortodoks Kilisesi, bu dünyanın kültürüne karşı her zaman zımni {el altından} bir düşmanlık besliyordu. Bu, Rusya seküler {dünyevi} bir yazın ve kültür edinmeden çok önceydi. 19. yüzyılda zaman ve görüş olarak aralarında ciddi bir mesafe olan Gogol ve Tolstoy gibi iki önemli yazar, kendi sanatsal yaratımlarını lanetleyerek terk etmişlerdir ki bu, herhangi bir Batı ülkesinde sık rastlanabilecek bir durum değildir.

Durum böyle olunca, 60'ların genç materyalistleri {maddeleri} sanatın yararı konusunu gündeme getirdiğinde, bunun karşısında Rus geleneği, Batı geleneğinin irkilebileceğinden daha az irkildi. Daha önce Belinski'nin yaptığı gibi Çernişevski de, edebî ürünleri, üsluplarını bir kenara bırakarak, sadece içerikleriyle değerlendirmişti. Ancak temel ilgisi, edebiyat eleştirisi

değildi ve zaten, açıkça anlaşılır estetik görüşler de geliştirmede. Daha cesur davranan Dobrolyubov, edebiyatı, “önemi, yaptığı propagandadan gelen; başarısı, bu propagandanın içeriği ve nasıl yapıldığı tarafından belirlenen” bir “ikincil kuvvet” olarak niteledi. Pisarev ve meslektaşı Zaitsev, bu görüşü mantıksal sonucuna götürdüler. Sanatsal yaratımın, fiziksel bir heyecana eşlik ettiğini keşfeden Housman’ın bu görüşünü önceden kestiren Zaitsev, “Herhangi bir zanaatkârın, herhangi bir şairden daha faydalı oluşu, ne kadar küçük olursa olsun bir pozitif sayının sıfırdan büyük oluşuna benzer,” der. 1865’te yayımlanan *Estetiğin Yok Oluşu* başlıklı denemesinde Pisarev, ünlü bir Petersburglu aşçıbaşının toplum için Rafael’den daha yararlı olduğunu ilan etti ve kendisinin de Rus bir ayakkabı tamircisi olmayı, Rus bir Rafael olmaya tercih edeceğini söyledi.

Bu tür uç beyanlar zamanla kendi kendilerini çürüttü. Ancak, faydacı sanat anlayışının ayağını, Pisarev’e karşı muhalefetin kaydırdığını söylemek çok gerçekçi olmaz. Puşkin’in Slavcılar tarafından yere göğe sığdırılamaması, Pisarev’e bir yanıt gibiydi. Ne var ki, bu yanıtın temelini Pisarev’in kendisi atmıştı. Puşkin, Pisarev’in iddia ettiği gibi, topluma yararsız biri değildi, tam tersine çok da yararlıydı; çünkü insanlara hak ettikleri yeri anlatıyor ve o yere ulaşmaları için onları cesaretlendiriyordu. Her iki taraf da, aslolanın içerik olduğunu kabul ediyor ve “sanat, sanat içindir” görüşüne uzaktan yakından bulaşmıyordu; ta ki yüzyılın bitiminde sembolist hareket gelişip onların bu tutumuna meydan okuyana dek. Hiçbir şey 60’ların, bilimi demokrasi ve ilerlemeyle, sanatı ise aristokrasi ve muhafazakârlıkla özdeşleştirdiği anlayışı sarsamadı. Bu tür peşin hükümler, 19. yüzyıl Rusya’sında varlıklarını inatla sürdürdü. Bugün bile bu önyargıların kesinlikle yok olduğunu iddia etmek güç.

Geriye kalan konu, 19. yüzyıl Rus düşüncesinin devletle ilişkisini açıklamak. Berdyayev’in, anarşizmin bir “Rus ürünü” olduğu iddiası pek geçerli değildir. Anarşizmin soy kütü-

ğünü en azından William Godwin'e kadar götürmek mümkün. Anarşizm, Rusya'da gelişmeye başlamadan önce, Batı Avrupa'da yeni yeşeren sosyalist hareketin içinde sağlam bir temele sahipti. Ancak önemli olan nokta, Batı Avrupa'da özgül olarak sosyalistlere ve devrimcilere ait olan bu öğretinin, Rusya'da, görüşü ne olursa olsun tüm aydın tabakayı etkisi altına almış olmasıdır.

İster Batıcılar ister Slavcılar açısından olsun, 19. yüzyıl Rus siyasi düşüncesi, I. Nikolay'ın bürokratik devletine muhalefet içinde gelişti. Herzen gibi ilk Batıcılar, Batı tipi demokratik devleti olsa olsa gönülsüz denebilecek bir biçimde savunurlarken, Berdyayev, en baştan beri, Rus özgürlük idealinin liberalizme değil anarşizme bağlı olduğunu ileri sürüyordu. İlk Slavcılarının her türlü devlete bakışı düşmancaydı; devleti şeytan bellemişlerdi. İlerleyen yıllarında Dostoyevski, otokrasinin ateşli bir savunucusu olarak kabul edildi. Ne ki, "Büyük Engizisyoncu Efsanesi",* görünüşte Katolik Kilisesinin seküler {dünyevi} kanadını kendisine hedef olarak seçmiş olsa da, gerçekte "bu dünyada bir krallık" kurmaya çalışacak her türlü girişimin karşısındaydı. Tolstoy ise teoride, sadece devleti değil her türlü iktidar ilişkisini reddediyordu.

Buradan hareketle denilebilir ki, Marx ve Bakunin arasındaki mücadele, Doğu'nun ve Batı'nın devrim anlayışları arasındaki mücadele olarak; ya da devrimi devlet iktidarı aracılığıyla gerçekleştirmeyi öngören Jakobenci anlayışla, halkın, devrimi devlet iktidarını yıkarak gerçekleştireceğini öngören anarşist anlayış arasındaki mücadele olarak taze bir önem kazanmaktadır. Marx'ın, nihayetinde devletin tamamen tarihe karışacak olmasıyla elde edilecek sosyalist özgürlüğe övgüler düzduğu doğrudur; ancak öncelikli kaygısı, proletarya diktatörlüğünün kurulmasıydı. Bakunin'in Marx'a karşı çıkışının özsel gerekçesi, Marx'ın devlet iktidarına inanıyor olmasıydı. Rus anarşistlerine göre, devlet iktidarına olan bu inanç, tipik bir Alman özelliği idi.

* Yazar burada Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki "Büyük Engizisyoncu" bölümüne atıfta bulunuyor. -Türkçe ed.

Marksist düşüncede olduğu gibi Rus düşüncesinde de sivililen Lenin, devletle ilgili görüşünü, *Devlet ve Devrim*'de, 1917 gibi kritik bir dönemde açıklayarak, aslında, klasik Marksizmde şekillenen ve oradaki yerini koruyan devlet düşmanı eski Batı sosyalist geleneğini yeniden parlatmış oluyordu. Bunu, Alman sosyal demokratlarını, devlete olan itikadın Marx'ın temel ilkeleriyle uyuşmadığına ikna etmek için yapmıştı. Bir şeytanı kovmak için başka bir şeytana başvuruyordu (ya da dinsizin hakından gelmek için imansız kullanıyordu). Proletarya diktatörlüğünün aciliyetinde ve devletin nihai yok oluşunda ısrar eden, Batı ile Doğu'nun, Jakobenizm ile anarşizmin tipik bir sentezi olan *Devlet ve Devrim*, Lenin'in, Batı'nın devrimci öğretisini Rus hamuruyla yoğurma konusunda sergilediği üstün yeteneğin en göz kamaştırıcı örneğidir.

Rus düşüncesi üzerine yaptığı çalışmayı, devrimden önce, birçok Batılı gözlemcinin, Rus toplumunun demokratik ve liberal bir yola evrileceği ihtimalinin hâlâ var olduğuna inandığı bir dönemde tamamlayan Batıcı liberal Masaryk, Rusya'nın önünde iki seçenek görüyordu: teokrasi {din devleti} ya da demokrasi. Ortodoks Kilisesi mensubu filozof Berdyayev ise, konumunun kendisine sağladığı iki üstünlüğe sahipti. Liberal demokrasinin incelikli ve kırılgan yapısı için gerekli temellerin Rus düşüncesi ve geleneğinde olmadığına farkına varmış bir Rus'tu –Batılı bir liberal, algıları ne denli güçlü olursa olsun bunun farkına varamazdı– ve 19. yüzyıl Rus düşüncesinin içinde taşıdığı çelişkileri çözüme kavuşturmayan, tartışmayı bir sonraki basamağa, hatta âdeta başka bir düzleme taşıyan bir devrimin ardından yazıyordu.

Birçok şey değişti, ama Doğu-Batı sorunsalı, Rus düşüncesindeki gelenekselleşen rolünü son otuz yıllık Rus siyasetinde oynamaya devam etti. Bolşevizm, temelde Batı düşüncesinin deneyimi ve ürünüdür. Ancak içindeki Doğu unsuru ve bu unsurun etkisinin son yıllardaki artışı şüphe götürmez. Hayatlarının kendilerini şekillendiren yıllarını Avrupa'da geçirmiş ve Batılı

bir devrim perspektifini benimsemiş olan Troçki ve “eski Bolşevikler”in, Stalin ve Avrupa dışı Rus bir geçmişe ve eğitime sahip bir ekip tarafından yenilgiye uğratılması hikâyesini, Rus tarihinde geçici bir dönem Batılı karşıtının gölgesinde kalan Doğu etmeninin yeniden gün ışığına çıkması olarak okumak mümkündür.

Gerçekten de, 19. yüzyıl Rusya’sının arka planını incelemeyen, Sovyet rejiminin göze çarpan özelliklerini anlayabilmek mümkün değildir. O katı materyalist görüntünün, geniş çapta ve coşkuyla kabul gören devrim hedefi için fedakârlık çağrısıyla birleşmesi; insanların sömürüden kurtulmasını, sonradan kendisinin de bir baskı aracına dönüşebileceği tehlikesini her zaman barındıran kolektif bir iyilik arayışına bağlanması; politikayı, toplumu ve sanatı kucaklayan ve tüm bunları nihai amacın birer ifadesi olarak kullanan bir felsefe talebi –tüm bunlar, 19. yüzyıl Rus radikal düşünürlerinin Bolşevizme doğrudan mirasıydı.

Bazı açılardan çelişkili görünse de Slavcılara çok şey borçlu olduğu da aşîkâr. Burjuva demokrasisinin, burjuva bireyciliğinin, burjuva mülkiyet anlayışının (Berdyayev’in kendisi, konuya ilişkin olarak, “1936 Sovyet Anayasası, mülkiyete dair, yeryüzündeki en iyi yasal düzenlemedir,” diyor) reddi, Sovyet teorisi ve pratiğini uzun bir Rus düşünürleri silsilesine bağlar. Slavcıların, temelde siyasi olmaktan çok felsefi olmasına rağmen siyasi sahiplenmelere de elverişli olan Rus mesihçiliği, proletarya mesihçiliğinde kendini yeniden gösterir. “Komünizm,” diye yazar Berdyayev, “Marksist ideolojisine rağmen bir Rus fenomendir {olayıdır}. Komünizm Rusya’nın kaderidir. Rus halkının ruhani kaderinin bir uğrağıdır.” Bolşevizmin Rus yanına dikkat çeken bu ifade, komünizmin, diğer uluslarla ancak dışsal ve dönemsel bir ilişkisi olduğu inancına yol açabileceği oranda tehlikeli bir abartı içermektedir. Ancak hiçbir Rus tarihi öğrencisi, bu abartıdaki gerçek payını görmezden gelemez.

PLEHANOV: RUS MARKSİZMİNİN BABASI

Georgi Plehanov'un 12 Haziran 1918'de Finlandiya'da hayata gözlerini yummasından tam otuz yıl sonra, başlıca felsefi denemelerinin İngilizce tercümesi *In Defence of Materialism*¹ adıyla yayımlandı. Plehanov üretken bir yazardı. Ancak, 1920'lerde Moskova'da yayımlanan yirmi dört ciltlik toplu yapıtlarına şimdi ulaşabilmek pek kolay değil. Şu ana kadar deneme ve makalelerinden çok azı İngilizceye çevrildi. Burada sözü edilen çeviri ise, Bay Andrew Rothstein'in güvenilir ellerinden çıkmadır ve Plehanov'un meslek yaşamının ve öneminin hakkını teslim edecek yetkinlikte bir önsözle başlar.

Plehanov'un çalışmaları okunurken, akılda tutulması gereken not, onun "Rus Marksizminin babası" olduğudur. Ateşli taraftarlarından birinin sözleriyle Plehanov, "Marx'ın on emrini Sina Dağı'ndan aşağı indirip Rus gençliğine teslim etmiştir" Plehanov'un, Lenin'in Marksizm öğretmeni olduğunda herkes hemfikir. Rus sosyal demokrasisinin temellerini atmıştır. 1856'da doğan Plehanov, Narodnik hareketin içinde yetişti ve bireysel terörist eylemler hakkında çıkan anlaşmazlık yüzünden 1880'de hareketten ayrıldı. Bu türden terörist eylemlerin harekete hiçbir

1 G. V. Plehanov, *In Defence of Materialism. The Development of the Monist View of History* [Maddeciliğin Savunusu. Tekçi Tarih Görüşünün Gelişimi]. Çeviren: Andrew Rothstein. Lawrence and Wishart. [Plehanov'un bu eseri Türkçeye *Militan Materyalizm* ismiyle Mehmet Korkmaz tarafından çevrilmiştir.]

katkısı olmayacağı görüşündeydi. 1881’de II. Aleksandr’a karşı yapılan suikast sonrasında devrimcilerin topluca cezaevine yollandığı sırada Plehanov yurt dışındaydı.

Bu olaydan sonraki iki yıl, hayatında belirleyici oldu. Narodniklerden, terör politikası yüzünden kopuşu ve bu politikanın 1881’den sonraki iflası, Plehanov’u, Narodnik felsefenin köylülüğün Rus Devrimi’nin itici gücü olacağı yönündeki temel ilkelerini yeniden gözden geçirmeye itti. Bu felsefeye duyulan inanç, uzun yıllara yayılan köylü ayaklanmaları geleneği ve Stenka Razin’den Pugaçev’e devrimci köylü liderlerinin varlığı ile doğrulanıyor, Doğu tarafından olduğu gibi Batı tarafından da kabul görüyordu. Marx’ın kendisi de, Rus köylü komününün, kapitalist aşamanın müdahalesine uğramadan, doğrudan sosyalist topluma doğru bir evrim geçireceği şeklindeki gözde Narodnik savını desteklemişti.

Plehanov’un neden Ekim Devrimi’nin diğer yaratıcıları arasından sıyrılıp, daha üstün bir konumda değerlendirilmesi gerektiğini açıklayan şey, onun, Rusya proletaryasını yaratacak olan kapitalizmin, köklerini Rusya’ya çoktan salmaya başladığı, devrimin itici gücünü ve ideolojik meşruiyetini de Rus köylüsünden değil, bu kapitalistleşme sürecinin yaratacağı Rus proletaryasından alacağı yönünde, 1880’lerdeki özgün ve parlak tespitidir. Plehanov’a göre, bu nedenle, Rusya’yı ortodoks {ana akım} Marksist şemanın dışında tutmaya gerek yoktur. Plehanov’un eğilimi, kendini, 1882’de Rusçaya çevirdiği *Komünist Manifesto*’ya yazdığı önsözde belli edecektir –bu önsöz, aynı zamanda, onun henüz Marksist olmadığını da göstermektedir. Bir sonraki yıl ise, sürgündeki iki yakın dostu Vera Zasuliç ve Paul Akselrod ile birlikte Marksist bir programı olan Emegın Kurtuluşu adlı grubu kuracaktır. Plehanov, Rus sosyal demokrasisinin hem öğreti hem de örgütlenme açısından tartışmasız atasıdır.

Sonraki on yıl, Narodniklerle kesintisiz bir çatışma içinde geçmiştir. Plehanov’un tutumu, 1883 ve 1884 yıllarında sırasıy-

la *Sosyalizm ve Siyasi Mücadele ve Farklılıklarımız* başlıklarıyla kaleme aldığı iki denemede takip edilebilir. Buna göre, izlenen siyasi çizginin son yirmi yıldır harekete kattığı hiçbir şey yoktu. Plehanov, Rus köylüsünün temelde devrimci olmadığını; köylü komünlerinin, sosyalizme değil, ancak küçük burjuva kapitalizmine evrilebileceğini; devrimin ancak sanayi işçilerinin iktidarı ele geçirmesiyle gerçekleştirilebileceğini; ancak, bu son adımın yalnızca burjuva demokrasisi koşullarında atılabileceğini, dolayısıyla ilk hedefin bunu gerçekleştirmek olması gerektiğini savunmaktaydı. Devrime bir köylü ayaklanmasının kaynaklık edeceğini iddia etmek anarşizmle eşdeğerdi; iktidarın işçiler tarafından hemen ele geçirilebileceğini ileri sürmek ise “Blankizm”di. Ancak bu fikirler o kadar yavaş gelişti ki, Plehanov 1889’da Paris’te düzenlenen İkinci Enternasyonal’in kuruluş kongresinde ortaya çıkıp, “Rus devrimi zafere ya proletarya devrimiyle ulaşacak ya da hiç ulaşamayacak” dediğinde, açıkça yadırgatıcı olan bir görüşü cesurca ortaya koymuş görünüyordu.

Lenin, 1894’te Narodniklere karşı sert bir polemige giriştiğinde durum buydu. Bu sırada, Witte’nin güçlü etkisi altındaki Rusya kapitalizmi büyük bir hızla gelişmekteydi. İlk ciddi işçi grevleri ve gösteriler Petrograd’da gerçekleşiyordu; Plehanov’un görüşleri de bu dönemde belirginleşiyordu. Başlıca Rus kentlerinde küçük Marksist gruplar kurulmaya başlamıştı. Diğer taraftan hükümet yetkilileri, devrimci mücadelenin hâlâ Narodniklerin ve terörist grupların izlediği yöntemler üzerinden ilerleyeceğini düşünüyorlardı ve devrimci hareketi bölen, acil eylemciliği telkin etmeyen, esas olarak Rus kapitalizminin gelişimini çözümlemekle meşgul olan bu yeni akımın varlığından oldukça hoşnuttular. Sonraki birkaç yıl boyunca Marksistlerin çalışmaları, doğrudan kışkırtıcı bir üsluptan ziyade kitabi bir dille yazıldıkları için sansürün baskısından kendilerini kurtardı. Söz konusu dönem, sonradan “legal Marksizm” olarak anılan süreçtir.

Bu ilginç durum, devrim öncesi Rusya’da, Plehanov’un temel felsefi çalışmalarından neden sadece bir tanesinin resmî olarak yayımlandığını da açıklıyor aslında. Plehanov söz konusu çalışmayı 1894’te Londra’da tamamladı. Çalışmanın bir nüshası, müsveddeleri Petrograd’a taşıyan ve çalışmanın yayımlanması için bir yayıncı ayarlayan Potresov adında ateşli bir genç Rus Marksist tarafından hazırlandı. O dönem içinde bulundukları koşullar, Plehanov’un, söz konusu çalışma için neden *Tekçi Tarih Görüşünün Gelişimi* gibi suya sabuna dokunmayan bir başlık seçtiğini de açıklıyor. Çalışma, 1894’ün son günlerinde ortaya çıktı (basım yılı 1895 olarak veriliyordu) ve Lenin tarafından okunup coşkuyla karşılandıktan sonra Petrograd’daki Marksist çevreye tavsiye edildi. Lenin sonradan, kitabın “tüm bir Rus Marksist kuşağını yetiştirdiğini” söyleyecekti.

Maddeciliğin Savunusu (İngilizce çevirisi de bulunan *Materyalizmin Tarihi Üzerine Denemeler* bundan bir yıl sonra çıktı), Marksist diyalektik materyalizm öğretisini sistematik, düzenli ve etkileyici bir tarihsel bağlamda sunar. Plehanov bu eserde, izlerini Locke’a kadar takip ettiği 18. yüzyıl Fransız materyalizminden başlayarak, sınıf mücadelesi fikrinin 1789’dan sonraki yarım yüzyıl içinde Fransız düşüncesine nasıl nüfuz ettiğini betimledikten sonra, ütopyacı sosyalistlere ve Alman idealist filozoflarına döner. Sonunda da, Marx’ın “modern materyalizminin” tüm bu muhtelif kaynakların hepsinden birden nasıl beslendiğini gösterir. Çağdaşı Rus “özelcileri” hakkında yürütülen kimi gereksiz uzunluktaki polemikler dışında, bu tezlerin hepsi yerli yerindeydi. Marx’ın (ve Lenin’in) diyalektik materyalizmle neyi kastettiğini izah etmenin daha iyi bir yolu yoktu.

“Metafizik” ya da statik {durağan} maddeciliğin aksine, diyalektik materyalizmin özünü oluşturan şey, gerçeğin açıklanmasına, karşıtlık, mücadele ve hareket unsurunu katmasıdır. Bu, materyalizmin daha katı biçimlerinde saklı bulunan determinist unsurunu yumuşatmakla birlikte, diyalektik süreci üreten güçlerin

doğasına dair bir soru işareti doğurur. Marx, değişimin nihai kaynağının üretimin maddi koşullarında aranması gerektiğini iddia etmekle birlikte, bunun, kendiliğinden ya da insanın özgür iradesinin bilinçli müdahalesi olmaksızın gerçekleşebileceğini iddia etmez. Hayatının son yıllarında yazdığı ünlü bir mektupla Engels, hem Marx'ın hem de kendisinin "iktisadi etmen" in rolünü kimi zaman gereğinden fazla büyüttüklerini ve "tarihsel sürecin birbirini karşılıklı olarak etkileyen diğer etmenlerini" ihmal ettiklerini kabul eder. Diyalektik materyalist öğreti, kimi zaman kendisine atfedilen aşırı indirgemecilik hatasına düşmüş olmaktan, böylesi bir incelikle kendisini kurtarır.

Somut siyasi terimlerle açıklamak gerekirse (ki bu tüm Marksist felsefe için bir gerekliliktir), Marksist insan ve madde öğretisi, içinde bulunduğu nesnel maddi koşullara bağlı olarak "kendiliğinden" harekete geçen kitleler ile devrim teorisine dair entelektüel bir çalışmayı ve kavrayışı temel alan "bilinçli" önderliğin devrimci siyaset içerisinde karşılıklı rollerini tartışmaya açar. Bu öyle bir dengedir ki, devrim oyununun yazarları ve oyuncularını için, her zaman, küçük bir dokunuşla bir tarafın diğerinin üzerine yıkılması tehlikesi mevcuttur. Plehanov, öğretiyi yeterince dengeli bir şekilde ortaya koymakla birlikte, bütün olarak bakıldığında, olgunlaşan nesnel koşulların yaratacağı kendiliğinden hareketi temel devrimci güç olarak görenlerin tarafına meyletmektedir. Ünlü bir pasajında, "Tarihi yapan kitlelerdir," diye yazar. Biz devrim ordusunun liderlerini, subaylarını ve astsubaylarını hazırlamakla meşgulken, toplumsal gelişmenin geri dönüşü olmayan yürüyüşü, o orduyu kendi kendine yaratıyor."

Diğer taraftan Lenin, başka türlü harekete geçmeyecek olan kitleleri "dışarıdan" etkilemeye çalışan bilinçli önderliğe olan ihtiyaçtan bahsederken, kimi zaman, biraz fazla ileri gitmiştir –özellikle 1902 yılında yazdığı *Ne Yapmalı?* adlı broşürde bu belirgindir. Bu düşünce, Lenin'in Rus Sosyal Demokrat Partisi'ni aşırı disiplinli, profesyonel devrimcilerden oluşan bir grup ola-

rak kurguladığının ifadesidir. Lenin'e göre kitleler ancak bu yolla devrim için hazır hale getirilebilirlerdi: "Sosyal demokrasinin olmadığı yerde, bilinçli işçi eylemi de olmaz." Lenin'in zaman zaman "Blankizm" ya da "Bakunincilik" ile suçlanmasına sebep olan da işte bu tutumudur. Zamane yorumlarına göre, Lenin ve Stalin'in diyalektik materyalizm teorisine temel katkıları, "bilincin etkin rolünü açığa çıkarmak" olmuştur.

Bugün Plehanov ve Lenin arasında açılmış olduğunu bildiğimiz uçurumun temelinde, öğretilerine ve mizaçlarına dair bu farklılık vardır. Ancak söz konusu dönemde her şey yolundaydı. Lenin 1895 yazında Cenevre'ye, kendisinden yaşlı olan Plehanov'u ziyarete gittiğinde, aralarındaki ilişki hâlâ saygıdeğer hoca ile parlak öğrencisi türünden bir ilişkiydi. Lenin, 1895 Aralık ayında Rusya'ya dönünce tutuklandı ve sonraki dört yılının bir kısmını hapiste, bir kısmını Sibiry'a'da sürgünde geçirdi. Yine de Plehanov'un, Marksizme salt bir ekonomi teorisi olarak yaklaşan "ekonomistler"le ve devrimci içeriğini yok etmeye çalışan "legal Marksistler"le girdiği ateşli polemiklerini takip edebiliyordu ve onu hâlâ takdir ediyordu. 1898'de de, Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin ilk kuruluş denemesini heyecanla selamlayacaktı.

Lenin 1900'de sürgünden döndüğünde Potresov'la ve Martov adında başka bir genç devrimciyle buluştu. Üçü kafa kafaya vererek, Avrupa'da çıkarmaya karar verdikleri yayınların ilk taslaklarını oluşturdular. Bunlardan ilki halka hitap eden devrimci bir gazete, diğeri ise sağlam bir Marksist dergi olacaktı; isimlerini ise sırasıyla *İskra* (Kıvılcım) ve *Zarya* (Şafak) olarak belirlemişlerdi. Başlangıçta bu girişimin itici gücünün, yayınlar için gerekli fonu karşılayacak iyi ilişkilere sahip olan Potresov olacağı sanılmaktaydı. Potresov'u garip bir şekilde Plehanov'un "yayıncısı" olarak anan Bay Rothstein ise, Potresov'un *İskra*'nın kuruluşundaki rolünü tamamen görmezden gelir ve Lenin'i tek sorumlu addeder. Potresov'un 1903'te Menşevik, 1914'te "ulusal savunma taraftarı"

ve 1917'den sonra da kısmen Bolşevik düşmanı olduğu doğrudur. Ancak sonraki bu zafiyetleri, onun devrimden önceki önemli konumunu yok saymak için yeterli sebep sayılamaz. Sonrasında ne olmuş olursa olsun, bu üç genç adamın her biri, ellerindeki taslağı Plehanov'a sunmak için İsviçre'ye gitti. Kimi zorluklar çıksa da, anlaşmaya varıldı. Yayın kurulu, Plehanov, Akselrod, Zasuliç, Lenin, Potresov ve Martov'dan oluşacaktı.

Uyuşmazlık belirtileri kısa sürede kendini göstermeye başladı. Grubun tartışmasız en kıdemli üyesi ve duayeni Plehanov, hem kendisinin hem diğerlerinin gözünde, girişimin dâhi lideri olarak kaldı. Lenin, enerjisiyle ve zihninin berraklığıyla olduğu kadar devrimci öğretiyi vücut verme ve örgütlü devrimci bir partiyi kurma kararlılığıyla, arkadaşları arasından hızla sıyrılarak öne çıktı. Bu kararlılığı, *İskra*'nın sütunlarını doldurmaktan başka, öncelikle bir parti programı hazırlanmasını, ikinci olarak da, 1898'de başlanan girişimin devamı olarak bir parti kongresinin toplantıya çağrılmasını gerektiriyordu.

Plehanov, Lenin'in bu hedeflerine sempatiyle yaklaşıyordu. On beş yirmi sene önce Emeğin Kurtuluşu grubu için hazırlanan taslağın genel çizgileri üzerinden ilerleyen yeni bir parti programı hazırladı. Lenin'in eleştirilerine hedef olan taslak, uzun tartışmalar sonunda kabul edildi ve 1902 yazında *İskra*'da yayımlandı. Plehanov'un prestiji hâlâ doruklarındaydı ve Lenin, belki de hayatında son defa kendisinin üstünde bir otoriteye boyun eğiyor ya da onunla uzlaşıyordu. Lenin'in bu tartışmalar sırasında elde ettiği anlamlı bir "ödün", Plehanov'un hazırladığı taslakta sözü edilmeyen, Marksist öğretinin kavramsallaştırmış olduğu "proletarya diktatörlüğü"nün parti programına dâhil edilmesini sağlamaktı. Yıllar sonra Lenin'in Plehanov'a yönelteceği suçlamalardan biri, devrim ile devlet arasındaki ilişkiyi ele almayı ihmal etmiş olmasıdır.

1903 yazında, önce Brüksel'de, ardından Londra'da toplanan parti kongresi sıkıntılı geçti. Program, fazla zorlukla karışla-

madan kabul edildi, ancak parti tüzüğüne ilişkin kurallar bölünmeye yol açtı. Bunun üzerine Lenin, eğitimli ve etkin devrimcilerin disiplinli ordusu şeklindeki parti kavramsallaştırmasının gereği olarak düşündüğü parti üyeliği formülünü önerdi. Önce hocanın itibarı öğrencisinininkine göre daha yüksekti; fakat şimdi, öğrencinin kararlılığı ve gücü hocasını da sürüklüyordu. Plehanov, Lenin’i kongre boyunca destekledi. Ancak bu destek, Lenin’in parti tüzüğü konusunda yenilmesinin önüne geçemedi. Bununla birlikte Lenin’in grubu, parti yönetiminin belirlendiği seçimde çoğunluğu elde etti. Bu zafer, iki sonuca gebeydi. Lenin ve destekçileri, bundan sonra “Bolşevikler” yani çoğunluktakiler olarak tanınacak, “Menşevik” ismi ise azınlıktakilere kalacaktı; parti politikasının organı olan *İskra*’nın kontrolü de tartışmasız bir biçimde Lenin ve Plehanov’a kalmış oldu.

Plehanov, kariyerinin doruğunda ve dönüm noktasındaydı. Sonraki safhaya dair birçok açıklama sunulabilir. Henüz elli yaşına bile gelmemişken sağlığıyla ilgili şikâyetleri başlamıştı; kendisini istemediği yerlere sürükleyen genç rakibine karşı direnecek fiziksel güç ve takatten yoksun olabiliyordu. Plehanov, mizaç olarak yumuşak başlı bir insandı –eylem adamı olmaktan ziyade kalem adamıydı. Konuşurken yeterince keskin olabiliyordu. Kongre sırasında (muhabirler sözlerini yanlış aksettirmedilerse), Latincesinden daha kötü olmayan bir akıl yürütmeye, “*salus re-volutiae suprema lex*”^{*} diyerek delegeleri şok etmiş, birkaç ıslıkla protesto edilmişti. Ancak pratikte, kaftanın içinde gizlenen hançer türü işler ona yabancıydı. Doğası, devrimin teorisini yapmaya uygundu, devrim yapmaya değil. Stalin onu, biraz kabaca da olsa, Kautsky ile birlikte, devrim başlar başlamaz işi hemen sona eren “teorisyenler” kefesine yerleştirir.

Oluşan ayrışmaların bir diğer sebebini Krupskaya şöyle teşhis ediyordu: “Yüzyıl dönümünde Plehanov, Rusya’yı anlama

* (Lat.) “En yüksek kanun devrimin çıkarlarıdır.” –çev.

yetisini kaybetmişti.” Tüm diğer erken dönem devrimcileri gibi Plehanov da 19. yüzyıl Rus düşüncesi bağlamında bir “Batıcı” idi. 1901’e gelindiğinde, hayatının yirmi yılını aralıksız olarak Batı Avrupa’da geçirmişti. Batı rasyonalizminin ve radikalizminin, hümanizm, düzenli ilerlemecilik, şiddet ve ani değişim karşıtlığı gibi, görece yumuşak ve heyecansız olan özelliklerini benimsemişti. Kendini, Rus Devrimi’ni –ya da Lenin’i– anlama yeteneğinden yoksun bırakmıştı.

Plehanov ve Lenin arasındaki çatlak ile Menşevikleri Bolşeviklerden ayıran neden özünde aynıydı. İki taraf da, *Komünist Manifesto*’da açıklandığı üzere, sosyalist proleter devrimin, burjuva demokratik devrimin ardından geleceğini kabul ediyordu. Her iki taraf da, Rusya’nın, gelişimi Rus kapitalizmi tarafından hızlandırılacak olan bir burjuva devriminin henüz eşiğinde olduğu konusunda hemfikirdi. Teorisyen Plehanov, mücadele içeriğinin böyle derli toplu bir izlek içinde tutulması konusunda Menşeviklerle görüş birliğindeydi. Pratik devrimci Lenin ise, en büyük düşman ve baskı aracı kapitalizmin gelişimine zaman tanımış olmanın dışında pek az şeye yarayacağını düşündüğü, proletaryanın tüm umudunu tarihi bilinmeyen bir geleceğe erteleyen bu politikaya karşı, 1901’den itibaren gittikçe artan bir tahammülsüzlük içindeydi. Bu ikilemden kurtulmak için Lenin, burjuva devrimini hızlandırmak ve sosyalist aşamayı mümkün olduğunca erken bir tarihe çekebilmek üzere proletarya ve köylüler arasında kurulması gerektiğini öngördüğü ittifakı savunurken, karşısında, Plehanov’un ve Menşeviklerin ortodoks {doğruyolcu} Marksizm adına ortaya koydukları çetin muhalefeti buldu.

1903’teki kongrede elde ettikleri ortak zafer, Plehanov ve Lenin arasındaki psikolojik ve politik ayrışmaya, kısa bir ara vermişti. Çok kısa bir süre sonra, Plehanov, Lenin’in acımasız tutarlılığıyla şok olacaktı; Lenin, bu zaferi davanın çıkarı için kullanmayı teklif ediyordu. Lenin’in aforoz etmeyi planladığı Menşevikler arasında, Plehanov’un çok sayıda eski dostu ve

çalışma arkadaşı bulunuyordu. Lenin'in hem siyasi görüş hem de örgütlenme konusunda uygulamak istediği katı parti disiplini, siyasi örgütlülük ve ajitasyon konularında Batı değerlerini benimsemiş olan Plehanov'a yabancıydı. Plehanov'un muhaliflerle uzlaşma savunusu, Lenin için kabul edilebilir türden bir şey değildi. 1903 senesi daha sona ermeden Lenin, *İskra*'nın editörlüğünden istifa etmiş; Plehanov, kongrede saf dışı edilmiş Menşevik üyeleri yayın kuruluna atamış ve nihayetinde *İskra*'yı bir Menşevik organı haline getirmişti. Lenin ise, Bolşeviklerini örgütleyecek bağımsız bir hizipçi olarak kalmıştı.

Sonraki on iki ay, Plehanov'un kaleminden Lenin'e ve Bolşeviklere yönelen sert eleştirilere tanıklık etti. Lenin'in *Ne Yapmalı?*'sına Plehanov *Ne Yapmamalı?* ile yanıt verdi. Lenin, "sekte bir dışlayıcılık ruhu"nu teşvik etmekle suçlanıyor; "asla yanılmaz bir sınıf içgüdüsüne" göre davranma iddiasında bulunmak ve "proletarya diktatörlüğünü, proletaryanın üzerinde kurulacak bir diktatörlükle karıştırmak"la eleştiriliyordu. Plehanov ne yaptığını bilen bir tartışmacıydı. Yaptığı bir dolu alıntıyla, Lenin'in "bilinç" üzerindeki ısrarıyla, Marx'ın 1840'lar da itham ettiği Bauer kardeşlerin sapkınlık derecesindeki idealist tutumlarını tekrarladığını ve profesyonel devrimciler ordusunu savunmanın Marx'ın değil Bakunin'in yolunu takip etmek olduğunu ileri sürüyordu. Plehanov'un tüm tezlerinin, izlenecek yolun pratik yarar sağlayıp sağlamadığına değil de dönüp dolaşıp yine Marx'la uyum içinde olup olmadığı konusuna gelmesi dikkate değerdir. Plehanov, hayatının sonuna dek teorisyen ve akademisyen olarak kalacaktır.

Kariyerini iniş çıkışlarla ve hayal kırıklıklarıyla tamamlayacaktı Plehanov. Asla ortodoks bir Menşevik olmadı. Hatta ilerleyen yıllarda, parti içi uyuşmazlıklarda, kendini zaman zaman Lenin'in saflarında buldu. İkisi en son, 1914'te savaş patlak verdiğinde bir araya geldiler. Bundan on yıl önce, Rusya-Japonya savaşı sırasında, Plehanov "bozgunculuğu" ve sınıf mücadelesini

yüceltiyor ve “Enternasyonal sosyal demokrasi, enternasyonal savaşlara karşı ayaklanmak zorundadır,” diye yazıyordu. Şimdiyse Lozan’da, sosyalist platformda yürütülecek bir ulusal savunmanın gerekliliğinden söz ediyordu. Bu yüzden de, Lenin’in ani ve beklenmedik kızgınlığıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Olayı aktaran Krupskaya, gelişmeleri takip edenlerin büyük bölümünün Plehanov’un tarafını tuttuğunu söyler.

1917 baharındaki Şubat Devrimi, Plehanov’un otuz altı yıllık bir aradan sonra Rusya’ya dönmesine vesile oldu. Ağustos’ta Moskova’da gerçekleştirilen ünlü “demokratik konferans”a katıldı ve Ekim Devrimi’nden önce de sonra da Bolşeviklere cephe aldı. Otuz dört yıl önce kaleme aldığı “Sosyalizm ve Politik Mücadele” (bu çalışma, yeniden basılan toplu yapıtlarında yer bulmadı) makalesi için bir sonsöz yazdı ve burada Lenin’i, sosyalizmin, eski rejimin alaşağı edilmesinin hemen ardından uygulanabileceği şeklindeki eski Narodnik sapkınlıkları yeniden canlandırmak ve burjuva ve proleter devrimlerin iç içe geçeceğini öngörerek “korkunç bir zarara” yol açmak gerekçesiyle itham etti. Ateşli Kızıl Muhafızların, Plehanov’un Tsarskoe Selo’da hasta yattığı evin altını üstüne getirmesi üzerine, arkadaşları, Lenin’i protesto etti; bunun ardından Halk Komiserleri Konseyinin, “Vatandaş Plehanov’un kendisini ve mülkiyetini korumak” üzere önlem alınması emri geldi. Yani, korunma talebine karşılık veriliyordu verilmesine, ancak buna sözel bir aşağılama eşlik ediyordu. Plehanov artık sosyalist bir “yoldaş” değil, burjuva bir “vatandaş”tı.

Plehanov’un tüberkülozu {veremi} oldukça ilerlemişti. Devrim bir yaşına basmadan da hayata gözlerini yumdu. Vasiyeti üzerine, Petrograd’da, Belinski’nin mezarının yanına gömüldü. Plehanov’un vasiyeti, son yıllardaki eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, manidardır. Belinski –ki tipik bir 1840’lıydı– Hegelci muhafazakârlıktan Hegelci politik radikalizme evrilmişti. Marx’ın başladığı yerde bırakıyor, genç bir yaşta ha-

yata gözlerini yumuyordu. Çağdaşlarına göre her zaman önder konumdaydı. Plehanov, Rusya'nın devrim hedefi için Marksist bir temel teşkil eden esas çalışmasını kırk yaşındayken tamamlamıştı. O da çalışma hayatını, Belinski'nin bitirdiği yere çok yakın bir noktada sonlandırmış olsa da, başarıları, Rus düşünürleri arasında kalıcı bir yer edinmesini sağladı. Bugün Sovyetler Birliği'nde, Lenin'e karşı kılıç sallamış olmasına rağmen, adı saygıyla anılan belki de tek adam odur.

BOLŞEVİZMİN BEŞİĞİ

“Tüm-Rusya (sonradan “Tüm-Birlik”) Komünist Partisi (Bolşevikler)”, elli yıl önce Minsk’te, dokuz kişinin katıldığı minnacık bir kongrede Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi adıyla kuruldu. Toplantıya katılanlar Petersburg’daki, Moskova’daki, Ekaterinoslav ve Kiev’deki yerel örgütlerin ve daha çok “Bund” adıyla bilinen, “Rusya ve Polonya Yahudi İşçileri Genel Birliği”nin temsilcileriydi. Kongre, 1898’de 13-15 Mart (eski takvime göre 1-3 Mart) tarihleri arasında, üç gün sürdü. Bir merkez komitesinin kurulmasına, bir manifestonun yayımlanmasına (taslağı Peter Struve adında bir Marksist entelektüel tarafından hazırlanmıştır) ve bir parti yayını çıkarılmasına karar verildi. Ancak henüz hiçbir şey yapılamadan polis belli başlı bütün katılımcıları tutukladı. Böylece bu ilk girişimden, ne bir araya gelinebilecek bir merkezi ne de başka bir bağlantı kanalı olan, kimi yerel komiteler ve örgütler ile ortak bir isim dışında hiçbir şey kalmadı.

Manifesto, elli yıl önce Avrupa’daki “hayat veren 1848 Devrimi kasırgasına” atıfta bulunduktan sonra, Rus işçi sınıfının “yabancı yoldaşların özgürce ve gönül rahatlığıyla yararlandıkları şeyden, yani devlet yönetiminde söz sahibi olmaktan, konuşma ve yazma özgürlüğünden, örgütlenme ve toplanma özgürlüklerinden tamamen mahrum” olduğunu bildiriyordu. Bunlar, “işçi sınıfının özel mülkiyetten nihai olarak kurtulması ve sosyalizme geçebilmesi için” gerekli olan mücadele araçları-

dı. Batı'da burjuvazi bu özgürlükleri elde etmişti. Rusya'daysa koşullar farklıydı.

Avrupa'da doğuya doğru ne kadar gidilirse, burjuvazi siyasi açıdan o kadar daha güçsüz, daha aşağılık ve daha korkak hale gelir ve proletaryanın omzuna yüklenen kültürel ve siyasi görevler o ölçüde artar. Rusya işçi sınıfı, güçlü omuzlarıyla, siyasal özgürlük için mücadelesini sürdürmelidir ve bunu sürdürecektir de. Bu, proletaryanın büyük tarihî görevini gerçekleştirmeye, insanın insan tarafından sömürülmesine izin vermeyecek bir toplum düzeni kurmaya doğru attığı temel önemde bir adımdır, ancak sadece ilk adımdır.

Batı'nın demokrasi anlayışına göre değerlendirilirse, program aşırı radikaldi ancak anayasaya uygundu. Çarlık Rusya'sı için değerlendirildiğinde ise, şüphe götürmeyecek derecede devrimciydi; "otokrasinin boyunduruğundan kurtulma" niyeti, açıkça ortaya konmaktaydı.

Bundan neredeyse üç yıl sonra, içinde yer aldıkları illegal faaliyetler dolayısıyla çarptırıldıkları cezaları Sibiry'a da henüz tamamlamış olan üç genç Marksist -Lenin, Potresov ve Martov-İsviçre'deki Emeg'in Kurtuluşu grubuyla bir araya gelince taze bir başlangıç yapıldı. Lenin o sırada otuz yaşındaydı. 1894'te, ilk politik yazıları çoğaltılarak elden ele dağıtıldığından beri Plehanov'un yetenekli ve azimli bir öğrencisi olarak tanınıyordu. Aralık 1895'te tutuklanmadan önce, 1898 kongresinde temsil edilen gruplardan birinin lideriydi. Şimdi ise *İskra* yönetiminin en enerjik üyesi olarak öne çıkıyordu. Yeni yayını duyuran manifestonun taslağını o oluşturmuştu ve gazetenin en devamlı ve üretken yazarıydı. Minsk'te başlayan ancak kesintiye uğrayan çalışmayı kaldığı yerden sürdürecektir ikinci bir parti kongresinin toplanması gerektiğinin en ateşli savunucusu da yine oydu. Temmuz 1903'te toplanan kongre, partinin gerçek kuruluş kongresiydi ve en kayda değer sonuçlarından biri, son aşamasında, Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki kalıcı bölünmenin

gerçekleşmiş olmasıydı. Bu yarılma, kongreden üç ay sonra, Plehanov'un Menşeviklere katılması, Lenin'in yönetimden istifa etmesi ve *İskra*'nın bir Menşevik organı haline getirilmesiyle daha da derinleşecekti.

Böylece, ilk kez 1898'de kurulan, 1903'te yeniden kurulan parti, bölünmeden sonra (hiç değilse Bolşevik kanadı bakımından) Lenin tarafından yeniden biçimlendirildi ve Ekim 1917 Devrimi'ni yöneten aygıt haline geldi. Partinin 1903 kongresi, tarihinin dönüm noktası, önceki ve sonraki bütün temel uyuşmazlıkların odağı oldu. Devrimin ve devrimden sonra meydana gelen olayların doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için, bu uyuşmazlıkların hiç değilse bir ölçüde kavranması temel önemdedir. Bu uyuşmazlıklara dair bilgi edinmek için, 1938'de İngiltere'de yayımlanmış, pek tatmin edici olmayan resmî ve kısa *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi*'ne ya da biraz daha derinlemesine bir inceleme olan, Popov'un, diğerinden beş yıl önce yayımladığı *Ana Hatlarıyla Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi*'ne göz atılabilir. Rus okuru ise, çoğunlukla çok ağır ve güvenilir olmaktan uzak bir malzeme yığınının altında ezilmiş durumdadır. Son dönemde hazırlanmış önemli bir çalışma, parti tarihine ulaşmayı sağlayan Rus kaynaklarına dayanan ve New York'ta yayımlandığı günlerde hayata veda eden eski Menşevik lider F. I. Dan¹ tarafından kaleme alınan *Bolşevizmin Kökenleri* adlı çalışmadır. Çalışmanın son bölümü, Dan'ın önceki duruşunu terk ettiğinin kâğıt üzerindeki ifadesidir aslında. Kitap, Dan'ın, Lenin'in görüşlerini eleştirel olsa da samimi bir şekilde benimsediğini ortaya koyar. Yaşlılığın izlerini taşır, ancak yine de bilgi ve kavrayış doludur. Partinin üyeleri arasında, erken dönem tarihini bundan daha nesnel bir şekilde kaleme almış olan yok.

1903 kongresi toplandığında, üç ideolojik savaş verilmiş ve kazanılmıştı. Bu üç zafer, üzerinde oybirliğiyle karara varı-

1 F. I. Dan, *Proiskhozhdienie Bolshevizma*, (1946). İng. çev. için bkz. *The Origins of Bolshevism*, (ed. ve çev. J. Carmichael), Harper and Row, 1964.

lan parti programının temellerini de atmış oldu. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Narodniklerin tersine, yaklaşan devrimin taşıyıcısı olarak köylüyü değil proletaryayı görüyordu. “Legal Marksistler”in aksine, devrimci faaliyeti öngörüyor ve burjuvaziyle uzlaşmayı reddediyordu; “ekonomist”lerin aksine de, parti programının siyasi niteliğinin gerekliliğini vurguluyordu.

Narodniklere karşı kampanyanın, 80’lerde ve 90’lardaki yürütücüsü Plehanov’dur. Plehanov’un ünlü sözüne göre, “Rus devrimi, zafere ya proletarya devrimiyle ulaşacak ya da hiç ulaşamayacak”tı. Bu açıkça, Rusya’da devrime giden yolun taşlarını geliştirmiş bir sanayi döşeyecek demektir ve yüzyılın son on yılı boyunca, Witte ile yabancı kapitalistlerin tam olarak yaptıkları da, sanayiye geliştirmektir. Lenin, polemikçiliğinin başlangıç noktası olan Narodnik karşıtı yazılarında, Plehanov’un tezlerini vurgulamak ve Rusya’da, gözler önünde olan bitene dikkat çekmeye çalışmak dışında fazla bir şey yapmadı. Devrimin gök kubbesinde, sanayi işçilerinin yıldızı parlıyor, geri kalmış köylünün yıldızı ise sönüyordu. Köylüyü devrimin bir parçası haline getirme tartışması, 1905’e kadar yakıcı bir parti sorunu olarak gündeme gelmedi.

Görüşlerini daha gizli kapaklı dile getiren ve sansür tarafından teorik dergilerde boy göstermelerine izin verilen “legal Marksistler”e karşı verilen mücadele ise daha karmaşıktı. Bu grubun en yetenekli üyesi, Minsk kongresinin manifestosunun yazarı Peter Struve idi. Sonradan Ortodoks Kilisesine katılan Bulgakov ve Berdyayev de bir zamanlar bu grubun üyesiydi. Lenin, Narodniklere karşı “legal Marksistler”le oluşturulan geçici ittifakı memnuniyetle karşılamıştı. “Legal Marksistler” kapitalizmin gelişmesinin, sosyalizmin nihai zaferine giden yolda bir ilk adım olduğunu savunan Marksist görüşe ve bu anlamda Rusya’nın, Batı’nın izlediği yolu izlemesi gerektiğine inanıyorlardı. Buraya kadar Lenin onlarla aynı fikirdeydi. Ancak, kapitalist aşamanın gerekliliği yönündeki ısrarları, bu gelişmeyi başlı ba-

şına hedef alınacak bir aşama olarak görmelerine ve nihayetinde sosyalizmin filizlenmesini getirecek süreçte, “devrim” yerine “reform”u koymalarına neden oluyordu. Lenin, işte tam bu noktada, “Legal Marksizm”e, demokratik liberalizmle aynı şeyi savunduğu gerekçesiyle şiddetle karşı çıkıyor ve onu proletaryanın düşmanı ilan ediyordu.

“Legal Marksistler”e karşı bu tutum, yıllarca partinin peşini bırakmayan bir ikileme dönüşmüştü. *Komünist Manifesto*’dan itibaren Marksist teoride şu görüş açıkça ortaya konmuştu: Siyasi özgürlükler elde edilmedikçe, bu özgürlüklerin kazanılması konusunda proletaryanın çıkarları burjuvazininkiyile aynıdır. Bu teoriyi tatbik etmek için ikinci kongrede kabul edilen parti programı, partinin, “Rusya’daki mevcut toplumsal ve siyasal düzene muhalif bütün güçleri ve her türlü devrimci hareketi destekleyeceğini” belirtiyordu. Delegelerden biri kongreye, bu tanıma uyan sadece iki hareket olduğunu işaret etti: (Narodniklerin vârisi olan) Sosyal Devrimciler ve “legal Marksistler”. Kongre ise, her iki hareketi de mahkûm eden önergeleri onaylamıştı. Bu itiraza yanıt veren olmadı. Marksist teorinin gerektirdikleri ne olursa olsun, proleter devrimin nihai hedefi burjuvazinin yok edilmesi olduğundan, proletarya ile burjuvazi arasında somut ve her iki taraf için de ortak bir hedefe dönük girişilecek herhangi bir işbirliği, proletaryayı sıkıntıya sokmaksızın gerçekleşemezdi. Bu, uzun zaman çözölemeyen kördüğümüne sebep olan, Lenin’in ya da takipçilerinin hoşgörüsüzlüğü değil, var olan içsel çelişkiydi.

İdeolojik savaşların üçüncüsü “ekonomistler”e karşı verilmişti. “Ekonomistler”, 1897 sonbaharında Petersburg’da *Raboçaya Mysl* [İşçilerin Düşüncesi] adıyla bir gazete çıkarmaya başlayan bir grup Marksist entelektüeldi. “Legal Marksistler” gibi onlar da anayasal çerçevede faaliyet göstermişler, devrimden uzak durmuşlar, sosyalizme uzak bir ideal olarak bakmışlardı. Ancak, kendini teoriye hapseden “legal Marksistler”den farklı olarak, bir eylem programları vardı. Sosyalizme adım adım yaklaşılma-

lıydı. Dönemin Rusya'sında, işçilerin, kendi ekonomik talepleri, sendikalar aracılığıyla daha iyi çalışma şartları, karşılıklı yardımlaşma, öz-eğitim ve bunun gibi daha birçok şey üzerine yoğunlaşması sağlanarak sınıf bilinci oluşturulabilirdi.

Bu arada, siyasi faaliyetlerin entelektüellere bırakılması öngörülüyordu. Ancak henüz Marksist bir siyasi program için gerekli şartlar sağlanamadığından, yalnızca liberal burjuvazinin siyasal özgürlük taleplerini desteklemek biçiminde bir faaliyet gösterilebilirdi. Grubun manifestosu olarak iş gören belgeye göre:

Bağımsız bir siyasal işçi partisi üzerine yürütülen tartışmalar, başka ülkelerdeki sorunların ve çözümlerin bize aktarılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. [...] Rus Marksistleri için tek bir çıkış yolu var, o da proletaryanın ekonomik mücadelesini destekleyip liberal muhalefetin içinde yer almak.

Bir başka deyişle, Rusya'da öncelikli amaç, ancak Batı'nın burjuva devrimi ile çok önce ulaştığı noktaya ulaşabilmektir.

1896'daki endüstri sektöründeki grev dalgası "ekonomizm"e oldukça kuvvetli bir ivme kazandırdı. Bu ivmelenme, grevleri izleyen beş yıl boyunca Rus Marksistler arasında belki de en etkili hareketin "ekonomist" hareket olmasını sağlayacaktı. Ne var ki hareket, İsviçre'de olan Plehanov ve Sibirya'da sürgünde bulunan Lenin ve arkadaşları tarafından, sosyal demokrasinin özüne aykırı davranmakla itham edilecekti. Bu karşıtlık, *İskra*'nın ve Lenin'in 1902'de yayımlanan ilk temel eseri *Ne Yapmalı?*'da, "ekonomistler"e karşı geliştirdiği tezlerin yer aldığı bölümün sayfalarına taşındı. Kitlelerin sınıf bilincini yükseltmek için, ekonomik ajitasyon kadar politik ajitasyon da gerekiyordu.

Sosyal demokratın ideali, sendika başkanlığı değil halk liderliği olmalıdır. [...] Bir sendikanın işçi sınıfı için yürüttüğü siyaset, işçi sınıfı için sadece burjuva siyasetidir.

1903'te ikinci parti kongresi toplandığında, Narodniklerin yanı sıra, "legal Marksistler" ve "ekonomistler" tarafından

temsil edilen üç eğilim de ölümcül darbeler almıştı. Sonradan Menşevikler ve Bolşevikler olarak ayrılacak olan delegeler, söz konusu eğilimlerin her birini neredeyse oybirliğiyle kınadılar. Ancak bu, ağır bedeli olacak bir zaferdi. Sosyal Devrimciler, Narodniklerin karşılanmamış olan meydan okumalarını üstlendiler; Menşevikler ise, “legal Marksistler”in ve “ekonomistler”in görüşlerinden ancak güçlkle ayırt edilebilecek konumlara yerleştiler. Bunlar tesadüfi anormallikler değildi. Marksist proletarya devrimi örgüsüne Rus köylüsünü dâhil etme tartışması henüz patlak vermemişti ve henüz siyasi özgürlükleri elde etmeyi sağlayacak bir burjuva devrimin gerçekleşmediği bu ülkede, sosyalist devrimi gerçekleştirmenin önündeki trajik çelişkiler yumağı çözülmemişti.

Lenin bu koşulları karşısına alarak “Tüm-Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler)”in temellerini attı. Bir zamanlar “ekonomistler”e yaptığı gibi, şimdi de Menşevikleri ilke sahibi olmamakla itham ediyordu. Lenin’e göre “oportünizm”, taktik nedenlerden kaynaklanan bir zemin değişikliği değil (bunu kendisi için de kabul etmekle kalmıyor, aksine rahatça savunuyordu), koşulların yeterince olgunlaşmadığı bahanesiyle devrimi ertelemekti. Menşevikleri en çok, örgütlenemedikleri, amatör oldukları, “küçük zanaatkârlar” oldukları gerekçesiyle suçluyordu. İkinci kongrede gerçekleşen en önemli bölünme, çeşitli oylamalara ya da seçimlere ilişkin değil, parti tüzüğüne ilişkin bölünmeydi. Parti, Batılı siyasi partiler gibi, destekçilerden ve yandaşlardan ibaret bir kitle partisi mi, yoksa etkin devrimcilerden oluşan disiplinli bir ordu mu olacaktı?

Örgütlenme sorunu böylelikle, hayati önemde bir ilke sorunu olarak belirmişti. Rus devrim tarihinde tartışmalı ne varsa, hepsi aslında bu sorunun içindeydi. Menşevik görüşe göre, sosyalist devrim ancak bir burjuva devriminin ardından, Batı’nın burjuva devrimlerinin yarattığına benzer bir burjuva partisi aracılığıyla gerçekleştirilebilirdi. Bolşevik görüşe göre ise, Rus sosyalist dev-

rimi, Rus burjuvazisinin gerçekleştiremediği burjuva devrimini kendi içinde taşımalıydı ve bu Batı'dakilerden farklı bir parti örgütlenmesini gerektirmekteydi. Bir anlamda iki taraf da haklıydı. Lenin, gerçekleri anlamada asla şaşmayan algısıyla, Rus Devrimi'ni zafere ulaştıracak tek yolu biliyordu. Ancak bugün Menşeviklerden hayatta kalanlara soracak olsanız, onların veya 1900'lerin başlarında tüm dünyanın sosyalist devrimden anladığı şeyin Lenin'in anladığı türden bir şey olmadığını söyleyeceklerdir, ki bu görüşün yanlış olduğunu ispat etmek kolay değildir. Tarih, kâhinleri ne kadar yanlış çıkardıysa, program yapımcılarını da en az o kadar hayal kırıklığına uğratmıştır.

O zaman, adil olmak istiyorsak kabul etmeliyiz ki, Lenin'in 1903'ün ardından ödünsüz bir tutarlılıkla ve sarsılmaz bir inançla sarıldığı parti kavramlaştırması, onun teoriden çok Rusya'nın gereklilikleriyle ilgili sezgi yeteneğine borçludur. Eğer "ekonomistler"i, işçi hareketinde "kendiliğindenlik" konusunu fazla abartmakla suçlayıp, işçilerin sınıf bilincinin yalnızca devrimci entelektüellerin oluşturacağı örgütlü bir parti tarafından "dışarıdan" geliştirilebileceğini savunduysa; bu tez, biçimsel olarak ne kadar teorik ve genelmış gibi görünse de, aslında Lenin'in Rus toplumuna dair yaptığı gözlemleri inançlı bir şekilde ortaya koymasından ibarettir. Lenin'in parti kavramının, en azından, Rusya'da devrimi muzaffer kılacak türden bir partinin gerekliliğine dair ampirik {görgül} gerekçeleri vardı. Muhlifleri ise mevcut olmayan koşullar için reçete yazıyorlardı.

Lenin'in devrimci bir parti için gerekli gördüğü iki temel önkoşul vardı; sayıca az ve disiplinli olmalıydı ve illegal çalışmaya uygun özellikler taşımalıydı. Plehanov ve Lenin, bir taraftan, "Tarihi kitleler yapar," diye vaaz verirken, diğer taraftan partinin temel görevinin "devrimin subaylarını ve astsubaylarını" eğitmek olduğunun farkındaydılar. Toplumsal koşullar, zamanı geldiğinde, tabanı zaten kendiliğinden sağlayacaktı. Lenin'e göre parti daima bir azınlıktı ve omurgası her zaman profesyonel dev-

rimcilerden oluşmalıydı. Önemli sayıda işçiyi partiye ilk taşıyan 1905 Devrimi oldu. O andan itibaren Lenin, taktik gerekçelerle, işçilerin parti içindeki rollerinin önemine değinmeye başladı. Yine de işçiler ancak 1917'den birkaç yıl sonra, parti kongre delegelerinin ya da komitelerdeki üyelerin küçük bir azınlığından daha fazlası haline geleceklerdi.

Lenin'in parti için gerekli gördüğü ikinci önkoşul, yani disiplinli ve illegal çalışmaya elverişli olması gerekliliği ise, özellikle Rusya'nın şartlarından doğmaktaydı. Rusya'da öğrenci ve işçilerin oluşturdukları yalıtılmış devrimci gruplar, yani iyi niyetli amatörler, daha önce Lenin'in de başına geldiği gibi, çok kısa bir süre sonra polise kurban gidiyordu. Rusya'da devrimci grupları gizli tutabilmek ve devrimci propagandayı gizli yürütebilmek için, örgütlenme ve disiplin fevkalade önemliydi. Parti içinde demokratik ilkeler savunulurken, Lenin'in de açıkça kabul ettiği üzere, var olan koşullarda, tartışmaların ya da liderlik seçimleri gibi çalışmaların açık olarak yürütülmesine olanak yoktu. Rusya'daki koşullar, Batı'daki siyasi partilerinkine tamamen yabancı bir örgütlenme şeklini dayatmaktaydı.

Marksizm temelli Batı tipi bir siyasi program uygulama girişimi, Romanov'ların otokratik polis devleti şartları altında, Komünist Parti'nin ve Bolşevik Devrimi'nin trajik ikilemleri haline gelen bir dizi çelişkiyi beraberinde getiriyordu. En gerekli araçların, çok farklı bir toplumsal düzen için tasarlanmış amaçlara ilişkin olduğu düşünüldüğünde, araçlar ve amaçlar arasında bir uyum yakalamak mümkün olmuyordu. Öğreti, birbiriyle çelişen iki tutum dayatıyor gibi görüldüğü için, yerli veya yabancı burjuvaziyle istikrarlı ve rasyonel bir ilişki kurmak imkânsızdı; önce ittifak aranıyor sonra reddediliyordu. Sonuç olarak, Marksist geleneğin kurgusunda sosyalizmin sırtını dayayabileceği tek yönetim biçimi olarak, kadın ve erkeklerden oluşan demokratik bir yönetim kurmanın olanağı yoktu.

Tüm bu ikilemler, bundan kırk elli yıl önce, partinin kurulmasına eşlik edecek olan acı tartışmalarda su yüzüne çıkmıştı. Atılan geri adımlara rağmen parti, Lenin'in çizdiği çetin yolda, giderek sıkılaştıran bir disiplin ve giderek daralan bir otorite ve iktidar çemberinin içinde, ileri doğru ilerliyordu. Rusya'da daha 1890'larda, proletaryanın devrime önderlik edeceği fikri kabul görmüştü, proletarya diktatörlüğü doğal sayılmaktaydı. 1903'te ise partinin proletaryaya önderlik etmesi gerektiği kabul edilmiş, "parti diktatörlüğü" uzun süredir kullanılagelen bir tabir olmuştu. Ardından partiye merkez komitenin önderlik edeceği aşamasına gelindi, bu aynı zamanda devrimin gerçekleştiği aşamaydı. 1921'de Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) takdiminden sonra Lenin, dizginleri bir kez daha eline aldı. Partinin Politbürosu {Siyasi Büro}, bir süre için, partinin ve devletin diğer tüm kurumlarından önde gelen bir karar organı oldu. Sonunda, Lenin'in kişisel prestijine bağlı ölçülülük ortadan kalktığında, liderlik, kimler tarafından oluşturulduğu tam olarak bilinmeyen ve partinin içinde dahi kurumsal bir dayanağı olmayan küçük bir grubun eline geçti. Bu süreç, Troçki tarafından (mizacı ve tutkuları bakımından kimse onun kadar diktatör olamazdı) uzun süre önce öngörülmüştü. 1904'te yayımlanan ve parlak bir yazarlık örneği olan broşürde dediği şuydu: "Önce parti örgütünün partinin yerini, ardından merkez komitesinin parti örgütünün yerini, nihayet diktatörün merkez komitesinin yerini alacağı bir durum oluşacak."

Parti tarihinin o erken dönemlerinde Lenin'in bu kadar katı bir örgütlenmenin ve disiplinin nelere yol açacağını açıkça görmüş olduğunu söylemek güç. Hatta, görmüş olsaydı bile, bu tercihten geri adım atacağını söylemek daha da güç. Akıllı ve kalbi, tamamen, Rusya'nın ve dünyanın gelişimini taçlandırarak olan devrime kilitlenmiş durumdaydı. Bu amaca hizmet edecek hiçbir şeyi reddedemez ya da ihmal edemezdi.

İkilem ise hâlâ çözülmeyen duruyor. Dan, Rusya'nın toplumsal yapısına "içkin çelişki"nin teşhisini çok başarılı bir şekilde koyuyor: "gecikmiş" karakteri. Bu karakteri dolayısıyla Rusya'ya devrim, ancak sosyalizm gelip kapıyı çaldıktan ve artık sosyalizm olmaksızın demokrasinin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldıktan sonra gelmiştir. Rusya'nın "geri kalmışlığı" ise, "sosyalizmin, özgür demokratik bir biçimde gerçekleştirilmesini" engellemiştir. Bu satırlar, Dan'ın, eskiden kalma Menşevikliği terk edip, Lenin'in yürüttüğü siyaseti ve vardığı sonuçları benimseyişini belirttiği kitabının son bölümünden alındı. Özellikle yaşanan trajediyi ve çelişkileri gördüğü, ancak uygulanan siyasetin bunlardan kaçamadığını da bildiği için, Dan'ın kitabı, parti ve devrim için klasik resmî tarih yazımı örneklerinden çok daha güçlü bir methiye {övgü} niteliğinde.

LENİN: BAŞ MİMAR

Büyük insanlardan pek azı, Lenin'in tarihte sahip olduğu sağlam ve tartışmasız yere onun kadar çabuk ulaşabildi. Lenin'in yaptıklarından en çok nefret edenler bile, görece ılımlılığını ve devlet adamlığını, önce meslektaşlarının sonra da haleflerinin kapkara habisiği karşısında bir engel olarak görmüşlerdir. Ölüm onu, hakkındaki iftira bulutları dağılmaya başlamışken ve devrimleri genel olarak sağlamlaşma aşamasında saran acı çekişmelerde taraf olmaya vakit bulamadan yakaladı. Davaya uzun yıllar ve büyük bir adanmışlıkla hizmet ettiği için, fikirlerinin berraklığı ve gücü sayesinde ve 1917'nin en kritik zamanlarında gösterdiği önderlik kabiliyetiyle çağdaşlarının hepsinin açık ara önündeydi. Sonraki kuşaklar için ise, kendisi muzaffer devrimin simgesi, yazıları da kutsal metinler haline geldi.

Devrimci bir lider olarak büyük bir üne sahip olan Lenin, yıkıcı olmaktan çok yaratıcıydı. Ne 1905'te, ne de 1917 Şubat Devrimi'nde kişi olarak büyük bir rol oynamadı; bu devrimlerde Bolşevik fikirlerin de önemli bir katkısı olmadı. Ekim 1917'de yaptığı şey, Geçici Hükümeti alaşağı etmek değil –bu zaten o zamana kadar yaşananların doğal bir getirisiydi–, onun yerini alacak olan şeyi inşa etmektir. Sovyetlerin Haziran 1917'de düzenlenen birinci kongresinde, bir konuşmacı kürsüden, hükümet etme görevini üzerine almaya gönüllü devrimci bir partinin var olmadığını söylediğinde, Lenin, alaycı kahkahalar arasında, “Öyle bir parti var,” diye bağırmıştı. Devrimin dönüm noktası

böylece gelmişti. Lenin, ancak yeni rejimin kurulmasıyla, idareci, hükümet başkanı, örgütçü ve üstün siyaset taktikçisi olarak boyunun geçek ölçüsünü göstermiştir.

Lenin'in bir başka özelliği de, kendi ülkesinin uluslararası konumunu ve saygınlığını yeniden inşa etmesidir. Bolşevikler imparatorluğu ele geçirdiklerinde, Büyük Rus İmparatorluğu iç karışıklıklar ve savaştaki yenilginin sonucu olarak, hızlı bir çözülme sürecindeydi. Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, yalnızca eski Çarlık Rusya'sının batıdaki uzantılarının değil –ki bunların bağımsızlığını Sovyet Hükümeti kendiliğinden tanımıştı–, nüfusunun büyük bölümü Ruslardan oluşan büyük bir toprak parçasının da kopuşuna neden olmuştu. 1918 yazı, iç savaşın patlamasına, Almanya'nın çöküşünden çok sonra devam eden ve iki yıldan uzun bir süre boyunca ülkeyi fiilen birbirleriyle çatışma halinde olan birden çok iktidar odağı arasında bölen İngiliz, Fransız, Japon ve Amerikan müdahalelerine tanıklık etti. Bu arada Bolşeviklerin, tüm uluslara ve ulusal gruplara kendi kaderini tayin ve ayrılma hakkını tanınması, çözülme sürecine hız kazandıracak ve önceki birliğin tekrardan sağlanması ihtimalini de tamamen ortadan kaldıracak gibi göründü.

Ne ki, 1922'nin sonuna gelindiğinde, iç savaşın zaferle sonuçlanmasından iki yıl kadar sonra, çeşitli siyasi birimler yeni kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çatısı altında toplanmıştı (iki Orta Asya cumhuriyetinin resmî katılımı 1924'e kadar sarktı) ve yeni federasyonun kaderine, en az ölen imparatorluk kadar güçlü ve uzun süreli bir birlik oluşturacağı yazılmıştı. 1918 ya da 1920'nin karanlık zamanlarında çok az kişinin öngörebildiği bu sonuç, Lenin'in kayda değer başarılarından biridir. Tarihin gözünde o, sadece büyük bir devrimci değil, aynı zamanda büyük bir Rus'tur.

Halkın Lenin'e ilgisi, ne kendi ülkesinde ne de başka ülkelerde azalacak gibi görünmüyor. Toplu yapıtlarının ikinci ve

üçüncü baskıları (aslında aynı baskının farklı formatlarda iki ayrı yayımlanışı) 1926 ile 1932 arasında yapıldı. Savaştan kısa süre önce, dördüncü baskının yapılması kararlaştırıldı ve şu an basım süreci devam etmekte. Bu ciltlerde yer alan çok sayıda ek malzeme, *Leninskii Sbornik*'te ve başka süreli yayınlarda yer almıştı. Yani, tamamen yeni bir çalışma olduğu söylenemez, ancak tek bir baskıda çalışmaların tümüne erişebilmek açısından bir yenilik oluşturunca.

Diğer taraftan uzun açıklayıcı notların ve ek belgelerin yer aldığı bölümler (bunlara başka yerlerden ulaşılıyor olsa da belgelerin bir arada bulunması kolaylık sağlıyordu) tamamen kaldırılmış. 1938'de yapılan resmî bir açıklamayla, "Lenin'in eserlerinin bazı ciltlerinin, ekler, notlar ve yorumlar bölümünde yer alan zarar verici nitelikteki bariz siyasi hatalar" daha önce kınanmıştı. Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, bunları sürekli yenilenen bilgilere ve güncellenen resmî görüşe uygunluk açısından gözden geçirme işinden kurtulmuş oldu. Yeni baskı, cılız ve tamamen yetersiz notlarla yayımlandığı için, araştırmacılar hâlâ önceki baskılara başvurmak zorunda kalacaklar.

Bu arada Lenin'i öğrenmekte olan İngiliz araştırmacıların yararlanacakları iki yayın var. Lenin'in toplu yapıtlarının, 1930'larda başlayan İngilizce çevirisi terk edilmiş görünüyor. Ancak, *The Essentials of Lenin*, daha önce İngilizcede yayımlanmamış bazı yazıları da içeren, temel eserleri kapsayan iki ciltlik bir Rusça çalışmanın tercümesi.¹ Ciltler kapsamlı, fiyatları düşük; eksiklikler olsa da (özellikle Lenin'in neredeyse bütün konuşmalarının ve kongre raporlarının olmayışı esef verici), Lenin'in yazdıklarının ana gövdesi, artık İngiliz okuyucunun da elinin altında. Diğer bir kitap ise, D.S. Minski'nin kaleme aldığı dışında (bu biyografi, şimdi neredeyse yirmi yaşında)

1 *The Essentials of Lenin* [Lenin'in Temel Yapıtları], 2 cilt, Lawrence and Wishart, 1947.

daha önce yazılmış olanları açık ara geride bırakan, Christopher Hill'in popüler kısa biyografisi.²

Kitabın içinde yer aldığı dizinin, “bir büyük adamın biyografisi aracılığıyla anlamlı bir izlek sunma” biçiminde tanımladığı hedefi, görünüşe göre, Hill'in çalışmasını fazla dar bir alana sıkıştırmış. Biyografilerde bulunması olağan olan ayrıntılar ve değerlendirmelerini sunduğu sonuç bölümü dışında, Lenin'in parti kavramı, tarım politikası, devlet felsefesi, devrimci cumhuriyetin dış dünyayla ilişkilerine dair görüşleri ve ekonomi politikası gibi birkaç önemli başlığa değiniliyor kitapta. Başlık seçimi yerinde, konular makul ve gerçekçi bir biçimde ele alınmış. Konunun uzmanı olmayan okur, ki kitap onlar için tasarlanmış, burada, Lenin'in yüzleşmek zorunda kaldığı temel sorunlara ve bu sorunları çözerken başvurduğu yöntemlere dair, doğruya saygılı ve rahat okunabilir bir sunum tarzı bulacak.

Lenin'in düşüncesinin ve eyleminin odak noktası devlet teorisiydi. Lenin'in devlet teorisi en uygun ifadesini, Ekim Devrimi arifesinde yazılıp 1918 baharında yayımlanan *Devlet ve Devrim*'de bulmuştu. Godwin'den başlayarak sosyalist gelenek, devlete kayıtsız şartsız bir düşmanlıkla bakmıştı. Özellikle ilk çalışmalarında Marx, sürekli olarak devleti, “burjuvazinin kendi mülkiyetini ve çıkarlarını garanti altına almak için benimsediği örgütlenme şekli” betimlemesiyle lanetlemekteydi. *Komünist Manifesto*, bu geleneğin dışına çıkmamıştı ve sınıflar arası farkların ortadan kalkacağı, “toplumsal iktidarın siyasal karakterini yitireceği” o günü ipe çekmekteydi. Ancak *Manifesto*, aynı zamanda, devrimi kazanma yolunda daha acil bir adım atma çabasıındaydı. Bu amaçla proletaryanın “burjuvaziye alaşağı etmesi ve üstünlüğünü kurması” bir gereklilikti. Bu süreçte devlet, “yönetici sınıf olarak örgütlenen proletarya” ile özdeşleşecekti.

2 Christopher Hill, *Lenin and the Russian Revolution* [*Lenin ve Rus Devrimi*], Hodder and Stoughton, 1947.

Bu, Marx'ın birkaç yıl sonra ünlü "proletarya diktatörlüğü" sloganıyla belirginleştireceği fikirdi.

Marx ve Engels'in yazılarında belirttiği şekliyle devlet öğretisi iki yönlüydü. Sınıf çelişkilerinin bir ürünü ve bir baskı aracı olarak devlet, uzun vadede sönmülenecek ve geleceğin komünist düzeninde tamamen yok olup gidecekti. Burjuva devleti devrimle yok edecek olan proletarya ise, kısa vadede, sınıfsız toplum yaratılana kadar, kendisi için geçici bir devlet aygıtı, yani proletarya diktatörlüğünü kurmak zorunda kalacaktı. Bu iki yönün uzlaşması her zaman kolay olmadı. Lenin bunu bir sorun olarak görmeye başladığı ilk andan itibaren ana akım Marksizm, devleti, proletarya diktatörlüğünü de içerecek şekilde toptan reddeden anarşizm ile sosyalizmin, burjuva devleti yok ederek değil, tersine, mevcut devlet iktidarıyla ittifak kurarak başarılacağına inanan, Lassalle geleneği nedeniyle özellikle Almanya'da tehlikeli bir hal alan devlet sosyalizmi arasında çok dikkat isteyen bir rotada ilerlemek zorundaydı.

Devlet ve Devrim'i yazdığı sırada, Lenin'in içinde, Alman sosyal demokratların 1914'te ulusçu akıma kapılma "ihamet"lerinin acısı hâlâ tazeydi. Bu yüzden, devlete tapınmanın, anarşizmden daha tehlikeli olduğunu düşünüyordu. Bu durum kitabı bir nebze de olsa tek taraflı kılıyor. Proletarya diktatörlüğünü savunmak için anarşizme karşı geliştirilen tez, sadece telaşla yazılmış birkaç paragraflık bir bölümü oluşturuyor. Kitap, esas olarak, hem devletin sınıf çatışmasının bir ürünü ve sınıfsal tahakkümün bir aracı olduğunu, sınıfların yok olmasıyla birlikte devletin de yok olacağını, hem de güncel hedefin burjuva devlet aygıtını ele geçirmek değil yıkmak ve onun yerine proletarya diktatörlüğünü koymak olduğunu reddeden sözde Marksistleri hedef alıyor.

Tarih öğrencisi için, *Devlet ve Devrim*'in en önemli bölümleri, Lenin'in nasıl bir proletarya diktatörlüğü tasavvur ettiğini gösteren bölümlerdir. "Artık gerçek anlamında bir devlet olmayan", "kendisi geçiş halinde bir devlet olan, bundan böyle

alışıldık anlamda bir devlet olmayan” bir devlettir sözü edil-
len. “Zaferinin hemen ardından sönümlenmeye başlayacak-
tır.” Marx ve Engels, 1871 Paris Komünü’nde yaşanan şeyin,
proletarya diktatörlüğünün keşfi olduğuna inanmıştı. Nisan
1917’de Lenin, bu keşfi Sovyetler’e büyük bir istekle taşıdı.
Keşfin esası, Komün’ün de Sovyetler’in de “alışıldık devlete
benzememesi”ydi. Her ikisi de baskın olarak işçi sınıfını tem-
sil ediyordu, her ikisinde de gönüllü öz-örgütlülüğün temelleri
aynıydı ve her ikisi de burjuva devletin egemen otoritesi yerine,
gevşek bir federasyonda birleşmiş ve aralarında uyum bulunan
özerk birimlere dayanıyordu. İkisi de yasama faaliyetleri kadar
idari faaliyetleri de yürütecek, böylece, düzenli ordunun ve dü-
zenli bürokrasinin yaratacağı sıkıntıların önü kesilmiş olacak-
tı. Ordunun yerini işçilerden oluşacak milis kuvvetler alacaktı.
İdare işlerinin büyük bölümü, işçilerin bizzat kendileri tarafın-
dan boş zamanlarında yürütülecekti.

Sosyalizmde [diye yazar Lenin] “ilkel” demokrasinin dirilmesi
kaçınılmazdır; çünkü uygar toplumlar tarihinde ilk kez kitleler,
sadece oylamalara ve seçimlere değil, aynı zamanda gündelik
idari işlere de bağımsız olarak katılma olanağına kavuşacaklar.
Sosyalizmde herkes sırayla idari işleri yürütecek ve hiç kimsenin
idare etmeye alışmasına izin verilmeyecektir.

Ütopya olarak yorumlanan bu tür projelerin, idarenin eko-
nomik ve finansal organları için değil, sadece baskı organları
için düşünüldüğü sık sık ileri sürüldü. Ancak bunun tümüyle
doğru olduğu söylenemez. Lenin, en başta, işletme yönetimi ve
muhasabe işlerinin de, tıpkı idari işler gibi sıradan vatandaşlar
tarafından yürütülebileceğine inanmaktaydı. Bu tür işlerin, ka-
pitalizm tarafından “inanılmaz derecede kolaylaştırıldığını” ve
“okuryazarlığı olan herkesin gerçekleştirebileceği son derece
basit denetim ve kayıt tutma işlemlerine, dört işlem bilgisine ve
geçerli makbuzların kesilmesine” indirgendiğini gözlemlemişti.

Bu varsayımla ilgili yanlışlardan biri, şüphesiz, insan doğasına dair aşırı iyimser bir tahminle yola çıkılmış olmasıdır. Ancak daha önemli yanlış, proletarya diktatörlüğünün ya da herhangi bir sosyalist toplumun, böylesi bir indirgemenin aksine, gerek idari açıdan girilen işlerin sayısı bakımından, gerekse bu işlerin karmaşıklığı bakımından, büyük bir artışı beraberinde getireceğinin anlaşılmamış olmasıdır.

Üç yıl içinde Lenin çok fazla şey öğrendi. 1921 baharında, Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) uygulanmaya başlamasının arifesinde, her işçinin "devletin nasıl idare edileceğini" bildiği "masal"ına dair inancından vazgeçmişti. Zorunluluklar, Lenin'i hiç istemediği bir şeye, Sovyet yönetimini geleneksel devlet kalıbına sokmaya itti. Bununla birlikte, Lenin yaşadığı süreçte, *Devlet ve Devrim*'de devlete güvensizlikle ilgili olarak dile getirdiği bazı şeyler hep kaldı. Sovyetler, özellikle de yerel Sovyetler, yetkileri dar çevrelerinin ötesine pek uzanamasa da, geniş bir özerklik ve girişim gücü korudular; ve Lenin, son nefesini verinceye dek, bürokrasiye gem vurulabilmesi, onun kontrol altında tutulabilmesi için sürekli uyanık olmak gerektiğini durmadan vurguladı. Ancak Lenin'in ölümünün üzerinden epey bir zaman geçtikten sonra, olayların karşı konulamaz akışının baskısıyla, devrimi gerçekleştirenlerin aklına asla gelemeyecek bir devlet tapınması yeniden geçerlik kazandı.

Yeni düzenin dış politikasının biçimlendirilmesinde Lenin'in payı, iç politikanın oluşturulmasında olduğundan bile daha önemli ve daha belirleyiciydi. Bu konuda da aynı esneklik, olayları kendi seyirlerine bırakarak bu akıştan gerekli dersi çıkarmaya hazır olma tutumu, daha az belirgin değildi. Genç Sovyet Hükümetinin dış politikası üç ayrı hat üzerine kurulmuştu: radikal pasifizm {köktenci barışçılık}, dünya devrimi ve ulus ya da devlet çıkarı. Bu üç hat, farklı kaynaklardan doğmuştu. Bu üç hattı pratikte birbirine bağlayan ince ağ ise Lenin'in kendi eseriydi.

Radikal pasifizm, devrimin özellikle ilk hafta ve aylarında ağır bastı. Bunun iki sebebi vardı. İlk Bolşeviklerin, Sovyetler'de ve diğer yerlerde, köylülerin ve onların Sosyal Devrimci liderlerinin desteğine yaşamsal bir ihtiyaç duyuyor olmalarıydı. Köylü kitleler, seferber edilmiş olanlar da dâhil, savaşın üstünden üç yıldan uzun bir süre geçtikten sonra, artık mutlak bir kayıtsızlık içindeydiler. Ne ulusal çıkarların savunulmasını ne de devrimin tüm dünyaya yayılmasını umursuyorlardı. Sadece, kayıtsız şartsız barış talep ediyorlardı ve bu talep radikal demokratların, herhangi bir durum değerlendirmesi ya da analiz yapmaksızın, barışın her yerde ve her zaman halkın yararına olduğunu savunan ideolojilerine yansıyor; barışa giden tek emin yolun, halkın taleplerine karşılık vermek olduğunu söylüyorlardı. İkincisi, söz konusu radikal pasifizm, Woodrow Wilson'un ve Sovyet rejiminin yandaş bulmayı umduğu başka ülkelerdeki solcu çevrelerin siyasi yöneliminin temelini oluşturuyordu. Bu yüzden, rejim ile söz konusu potansiyel destekçiler arasında köprü kuracak bir bakış açısı üzerine yoğunlaşmak, iki tarafı birbirinden katı çizgilerle ayırması kaçınılmaz olacak bir Sovyet politikasında ısrar etmekten çok daha akıllıcaydı.

Sovyet dış politikasının ilk adımı olan ünlü "Barış Kararnamesi" böyle bir mantıktan ilham almıştır. Yayımlanan kararın jargonu {söz dağarcığı} Marksist değil, Wilson'cudur. *Komünist Manifesto*'nun uzak bir yansıması olarak değil, kendisinden iki ay sonra yayımlanacak olan On Dört İlke'nin müjdecisi olarak görülmelidir. Burada talep edilen, sosyalist değil, "sadece demokratik" bir barıştır; koşulsuz barış, her ulusun kendi kaderini "kendi özgür iradesiyle" tayin hakkına dayalı "ilhaksız ve tazminatsız" bir barış. Kararname, gizli diplomasinin ortadan kaldırıldığını ve geçmişte yapılan gizli antlaşmaların – kısa bir süre sonra gerçekten de yapıldığı gibi – yayımlanacağını duyuruyordu. Gelecekte yapılması planlanan müzakerelerin –ki

bunların arasında Brest-Litovsk da vardı- “tüm halkın önünde” yürütülmesini öngörüyordu.

Kararnamede, savaşın sebebinin kapitalizm olduğuna ya da çaresinin sosyalizm olduğuna dair tek kelime edilmemişti. Dünya devrimine dair yapılan tek ima, İngiltere, Fransa ve Almanya’daki işçilere son bölümde yapılan seslenişti. Buna göre işçiler, “barışın sağlanması, çalışan ve sömürülen halk kitlelerinin tüm kölelik ve sömürü düzenlerinden kurtarılması çabalarında” Rusya’daki yoldaşlarına yardıma çağrılıyordu. Her şeyden öte bu kararname, 19. yüzyıl düşüncesinde çok derin köklere sahip olan ve Wilson’un sözlerinde de ifadesini bulan, kitlelerin etkenliğine ve haklılığına duyulan inancı (hain hükümetlerden aydınlanmış halka yönelişi) yansıtıyordu. Bu görüş, hızla azalan bir samimiyetle de olsa, çok sonradan Sovyetler’de, silahsızlanmayla ilgili olarak yapılan duyurularda da dile getirilecekti.

Sovyet dış politikasındaki ikinci hat olan dünya devriminin teşvik edilmesi, uzun süre arka planda kalamadı. Her ne kadar koşulsuz barış talebinin ardında derin psikolojik temeller bulunsa ve o anki siyasal amaca uygun düşse de, bu barış talebinin Bolşevik öğretiyle uzlaşması güç görünüyordu. Emperyalist savaş, savaşmakta olan ülkelerin her birinde, kapitalizmi alaşağı edecek bir iç savaşa dönüştürme politikası öylesine ısrarla savunulmuştu ki, ani bir kararla bundan bir anda vazgeçilemezdi. Devrimin ilk haftalarında, propagandanın, yandaşlar ve yayınlar aracılığıyla Alman ordusunda yayılması çalışmalarına mütthiş önem verilmekteydi. Çok başarılı olmasa da İttifak devletlerinde de propaganda çalışmaları yürütülüyordu. Kısa süreliğine, içinde bulunulan durum, her şeyin iyi gittiği izlenimini vermişti; çabalar güçlüydü ve propaganda hızla yayılıyordu. Troçki, otobiyografisinde dile getirdiği anılarında, görevinin Dışişleri Komiserliğine gidip gizli antlaşmaları açıklamak, “birkaç devrimci bildiri yayımlamak”, sonra da dükkânı kapatmak olduğuna inandığını anlatır. Geri kalanının icabına dünya devrimi

bakacaktı. Bilindik anlamdaki dışışleri {diplomasi} devri artık kapanmıştı.

Ancak, Sovyet dış politikasının üçüncü hattını oluşturan ulusal çıkarlar ayağı, harekete geçmek için fazla beklemeyecekti. Lenin, gerçekliğin kokusunu alma konusundaki yeteneği sayesinde, sınırlı bir süre için de olsa, devletler dünyasında yaşayan bir Sovyet cumhuriyetinin de birçok bakımdan diğer devletler gibi davranmak zorunda kalacağını fark eden ilk kişi oldu. Lenin, 1915'te yayımlanan ve sonradan gündeme gelecek olan "tek ülkede sosyalizm" tartışmasında önemli rol oynayan bir makalesinde, sosyalizmin zafer kazandığı ülkenin ya da ülkelelerin, bir süreliğine, düşman kapitalist devletler topluluğuna karşı durmaları gerekeceğini yazmıştı. 1917'de ise cesur enternasyonalistler, "Sınırlar yok olsun," diye slogan attıklarında, bunun karşısında Lenin, Sovyet Cumhuriyeti'nin kapitalist bir dünyaya doğduğunu, korunacak sınırlarının ve devlet çıkarlarının bulunmasının bir zorunluluk olduğunu belirtti. Eğer dünyanın geri kalanı, devletler sistemine göre şekillenmişse, bu sistemden bir bölgede geliştirilecek iradi bir hamle ile basitçe çekilebilmek mümkün değildi.

Yine de, bunlardan yola çıkarak Sovyet dış politikasının durumunu, dünya devrimi savunusuyla ulusal çıkarlar arasında, teoride ya da pratikte sürekli bir çatışmaya indirgemek acelecilik olur. Lenin'e göre İkinci Enternasyonal'i bitiren de bu çatışma ve ulusal çıkarlara verilen öncelikti. Zaten Sovyet politikasında bu tür bir çatışmanın meydana gelmesi mümkün değildi; çünkü tüm Sovyet liderleri Rusya'daki Sovyet rejiminin yaşayabilmesi için, devrimin dünyanın geri kalanında ya da hiç değilse Avrupa'da başarı kazanmasını şart görüyordu.

Hill, birçok yeni yazar gibi, Lenin'le Troçki'nin bu noktadaki görüş ayrılığını abartır. Kendisinin yaptığı seyrek hatalardan biri, Troçki'nin, "Ya Rus Devrimi Batı'da bir devrime önayak olacak ya da kapitalistler devrimimizi boğacak," sözünü alıntı-

layıp, Lenin'in bu tür bir yargıya asla bel bağlamayacağını söylemesidir. Oysa Lenin'in çalışmalarında da buna benzer çok sayıda ifade yer almaktadır. Hatta, Troçki'yle aynı dönemde yaptığı açıklamalardan biri şöyledir:

Sosyalizm, Bolşevizm dünya çapında başarı kazanamazsa, İngiliz-Fransız ve Amerikan emperyalizmi, Rusya'nın bağımsızlığını ve özgürlüğünü kaçınılmaz olarak yok edecektir.

Çatışmanın tümüyle varsayımsal olduğu, bu konuyla ilgili bir olayda Lenin ve Troçki'nin aynı yanıtı vermiş olmalarından da anlaşılabilir. Brest-Litovsk'un ardından, "Sosyalist devrim için kendi anavatanını feda etmeyen," diye yazar Lenin, "sosyalist değildir" Bu yüzden, Lenin'le Troçki arasında Brest-Litovsk'a dair süren tartışma, ikisinin de dayanak noktası aynı olduğundan, ilkesel olmaktan ziyade zamanlama ve taktikle ilgili bir tartışmaydı. Bu keskin mücadele onları, adım adım, ulusal ve uluslararası Sovyet politikasının sentezine götürdü. Troçki, dünya devrimini (ya da daha kesin bir ifadeyle, Almanya'da devrimi), her şeyini ortaya koyarak savunuyordu, ki zaten Lenin de, dünya devrimi olmaksızın Rusya'daki Sovyet rejiminin ayakta kalamayacağı fikrini kabul ediyordu. Bununla birlikte, Lenin, Almanya'da devrime en ölümcül darbenin Sovyet rejiminin Almanya emperyalizmi tarafından alaşağı edilmesiyle vurulabileceğini, bu yüzden de, ancak Sovyet rejimini koruyacak ve güçlendirecek ihtiyatlı bir ulusal politikanın uygulanmasıyla uluslararası devrimin garanti altına alınabileceğini savunuyordu. Lenin haklıydı. Ancak işin ironik tarafı, onu haklı kılan neden, hem kendisinin hem de Troçki'nin sahiplendiği bir önkabulle –Rusya'daki rejimin ayakta kalmasının, başka bir yerde gerçekleşecek bir devrime bağlı olduğu önkabülüyle– çelişiyordu.

Brest-Litovsk zamanında ulusal ve uluslararası politika arasında kurulan sentezin, yani Sovyet Cumhuriyeti'nin çıkarlarıyla dünya devriminin çıkarları arasındaki sentezin haklılığı

sonuçta kanıtlanacaktı. Dünya devriminin nihai hedef olarak kabul edildiği ve Sovyet Cumhuriyeti'nin buna destek olması gerektiği fikri ile Sovyet iktidarının güçlendirilmesinin en acil gereklilik olduğu ve dünya devrimine ancak böylece önyak olunabileceği şeklindeki ikili tez, hem Rus hem de diğer ülkelerdeki tüm bir komünist kuşağın besin kaynağıydı. Bu iki siyasi yüzeyi birbirinden koparmak ve Lenin'in dünya devrimine olan bağlılığından vazgeçme pahasına geliştirdiği bir dış politikada gösterdiği gerçekçiliğe övgüler düzmek yanıltıcı ve hatalıdır. Lenin'in sahneden çekilmesinin ardından, dünya devrimi olasılığının, Lenin'in ya da arkadaşlarının hayal ettiğinden çok daha uzak olduğu açıklık kazanınca, sentez yeni baskılara maruz kaldı. Ancak denge sarsılmış olsa da hiçbir zaman tamamen yıkılmadı. Lenin'in Brest-Litovsk tartışması esnasında söylediği gibi, Sovyet Devleti'nin yaşamasının ve güçlenmesinin, sosyalist devrimin başka ülkelerde de başarı kazanması için en iyi güvence olduğuna ilişkin tez, tartışmanın ilk gündeme geldiği dönemlerden neredeyse otuz yıl sonrasında da geçerli sayıldı.

Lenin'in gerçekçiliğine, esnekliğine, belli zamanlarda nasıl adım atılması, nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair sağduyusuna ve tüm bu niteliklere herkesten çok daha fazla sahip olmasına dair dizilen övgülere çok sık rastlanır; ve bunlar tamamen haklıdır da. Ancak temel çalışmalarını yeniden okuyanlarda belki de yarattığı en kuvvetli etki, bu çalışmaların sahip olduğu inanılmaz derecedeki entelektüel yetkinlik ve hedefini hep göz önünde bulundurma gücüdür. Gerektiğinde uzlaşma, gerektiğinde yönünü değiştirme ya da geri adım atma konusunda gösterdiği taktik esneklik ve gönüllülük, onun bir siyasetçi olarak sahip olduğu en değerli nitelikti. Ancak çok daha dikkat çekici olan şey, daha en başından nereye gitmek istediğini ve oraya nasıl gidileceğini biliyor olmasıydı. 1924'te hayata gözlerini yumduğunda, devrim, Lenin'in otuz yıl önce inşa etmeye başladığı temeller üzerinde sapasağlam duruyordu.

Lenin, daha baştan, devrim yapmak için önce bir parti oluşturmak gerektiğinin farkındaydı. Aslında 1917’den önceki hayatı da neredeyse tamamen buna adanmıştı. “Devrimci teori olmadan,” diye yazıyordu *Ne Yapmalı?*’da, “devrimci eylem olamaz” Devrimci teori de devrimci partinin niteliklerini belirliyordu. Narodniklerin aksine, Lenin partiyi, proletaryanın partisi olarak görüyordu. Partiyi, “legal Marksistler”in aksine, sadece teori değil, aynı zamanda eylem partisi olarak görüyor; “ekonomistler”in (Batı’daki “sendikalistler”in Rusya’daki muadilleri) aksine, partinin ekonomik programı olduğu kadar siyasi programının da olması gerektiğini öngörüyordu. Her şeyin ötesinde, parti tek düşünceyle tek hedefe kilitlenmeliydi: “Görüş birliği çökerse, parti de çöker”di.

Lenin partiyi, bu öğreti ışığında ikiye böldü. Böylece, neredeyse parti doğar doğmaz “Bolşevikler” ve “Menşevikler” birbirlerinden ayrıldı. Sonraki yirmi yıl boyunca üye sayısı, katı disipline ve parti içi birliğe feda edildi. Lenin’in verdiği tek önemli ödün (ki bu, Lenin’in köylülere verdiği bir ödündü) bir Batı öğretisinin, nüfusunun yüzde sekseninden fazlasını köylülerin oluşturduğu bir Doğu ülkesine uyarlanması dayattığı bir ödündü. Ancak bu politika bile, aşırı sıkı ve kararlı bir tutarlılığın izlerini taşıyordu. Bu politika ilk olarak, 1906’da Stockholm kongresinde, Lenin kamulaştırma ve geniş çaplı tarım programından geri adım atılmasının taktik açıdan gerekli olduğunu açıkladığında şekillenmeye başladı. 1917’de Lenin, Sosyal Devrimcilerin programını üstlenip bunu Sovyet Hükümetinin tarım politikasının temeli olarak açıkladığında, aynı politika devam etti. 1921’de Yeni Ekonomi Politikası’yla mantıksal sonuçlarına ulaşıldı. Ancak tüm bu ödünlere rağmen Lenin, iki temel noktadan asla vazgeçmedi. Bunlar, devrimin liderliğinin proletaryaya ait olduğu (ki bu nokta, diğer nedenlerin yanı sıra, sosyalist düzenin olmazsa olmazı olarak sanayileşme politikasını gerektiriyordu) ve devrimin kırsal bölgelere, ancak köylülük içinde yaratılacak bir

yarılmayla ve küçük burjuva kulakların karşısında devrimci potansiyel taşıyan “yoksul köylü”yü yücelterek taşınabileceği tezleriydi. Kolektifleştirme, Lenin’in, uygulanışını görebilecek kadar yaşamadığı tarım politikasının, mantıksal ve nihai zaferiydi.

Her büyük dinin, felsefenin ya da siyasi hareketin kurucusu gibi, o da takipçilerinin kendisi adına yaptıklarını görse dehşete düşerdi demek, artık gelenek halini aldı. Ancak bu ifade, fikirlerin, bunları üretenler tarafından üretildikleri andan itibaren değişmeden kaldığı varsayımına dayandığı için, sürekli değişim halindeki dünyaya uyarlandığında anlamsız hale geliyor. Sovyet tarihini simgeleyen dikkat çekici tutarlılık ve esneklik (ya da karşıtlarının ifadesiyle, dogmatizm ve oportünizm) bileşkesi, Lenin’in düşüncelerinde ve çalışmalarında kendini çoktan göstermişti. Ne var ki, Lenin’in 1924’te, elli dört yaşında, işinin ancak yarısını tamamlamışken gerçekleşen ölümünün ardından çok şey yaşanacaktı. Hill, çalışmasının son bölümünde, “Bugün Sovyetler Birliği’nde hâlâ geçerli olan sözler ve fikirler, Lenin’in sözleri ve fikirleridir,” demekle, Stalin’in adının ve yaptıklarının çevresinde dönen tüm tartışmaları bir kez daha gündeme taşımış olmaktadır.

SOREL: SENDİKALİZMİN FİLOZOFU

2 Kasım 1847’de Cherbourg’da doğan Georges Sorel, yirmili yaşlarının başlarından kırk beş yaşına kadar mükemmel bir yol mühendisi idi. 1892’de mesleğini bırakıp kendini yeni edindiği hobisi, sosyalizmle ilgili yazılar yazmaya verdi. İki süreli yayının kurulmasına yardımcı oldu ve birçoğuna da katkı sundu, İngilizceye çevrilen tek kitabı ve bir *succès de scandale** olan *Réflexions sur la violence* da [Şiddet Üzerine Düşünceler] aralarında olmak üzere birçok kitap yazdı. Fransız sendikal hareketinin ya da “sendikalist” hareketin tanınmış filozofu oldu. 1922 Ağustos’unda, sade hayatının son yirmi beş senesini geçirdiği Boulogne-sur-Seine’de yaşamını yitirdi.

Sorel, kırklı yaşlarına gelene kadar –en azından yayımlanan– hiçbir yazı kaleme almadı. Başyapıtını yazdığında elli dokuz yaşındaydı ve altmışlı yaşları boyunca, azalmayan bir hevesle yazmaya devam etti. Olgunluk döneminin sonraki yılları hayatına ilginç bir yön verdi. Gelişim yıllarında entelektüel açıdan iki kuşağa tanıklık etmişti; kendisi ise üçüncü bir kuşağın yazarı oldu. Modern toplumsal ve siyasal düşüncenin en önemli dönüm noktalarında yalnız ve cesur bir öncü olarak belirdi. *Komünist Manifesto*’dan birkaç hafta önce doğdu ve [Faşistlerin] “Roma Yürüyüşü”nün arifesine kadar yaşadı. Ardına baktığında

* (Fr.) Skandal yaratarak meşhur olan. –çev.

Marx ve Nietzsche'yi (burjuva toplumunun ve burjuva ahlakının temellerini herkesten fazla çürüten üç büyük düşünür Marx, Nietzsche ve Dostoyevski'ydi, Sorel üçüncüsünü kaçırdı), ileriye baktığında Lenin'i, Bloy ve Péguy'nin neo-Katolisizmini {Yeni Katolikliği} ve Mussolini'yi görüyordu. Sorel'in, kendisinden on yaş küçük ve edebî çıracılık yıllarında çağdaşı olan Bernard Shaw dışında, herhangi bir ülkede benzeri yoktu. Ancak bir bakımdan Shaw'a da benzemiyordu: Sorel bir sanatçı değildi, hatta iyi bir yazar da değildi.

Marx, Sorel'in ilk ustasıydı. *İtiraf*lar'ında belirttiği üzere, 1897'ye kadar ortodoks {ana akım içinde kalan} bir Marksistti ve bu dediği, onun gibi, mizacı itibariyle herhangi bir ana akıma tam sadık kalamayacak biri için olabildiğince doğruduydu. Başlangıç noktası, kendi ifadesiyle, "Marksist öğretinin özünün nasıl gerçekleştirileceğini" keşfetmekti. Bir yanıla doğrudan Nietzsche'nin kendisinden, bir yanıla da *L'Evolution créatrice** ve *élan vital*'in** filozofu Bergson üzerinden olmak üzere, büyük oranda Nietzsche'den esinlendi. Daha az önemli olmakla birlikte etkilendiği bir başka isim Renan'dı. Sorel, nükteli bir şekilde Renan'ı, kadın hayranlarının *salon* davetlerinden dışlanacağı korkusuyla sahip olduğu derinliği gizleyen Fransız yazarlardan biri olarak betimler. Sorel'e göre Molière ve Racine de bu yazarlara dâhildir. Bununla birlikte, ünlü sosyalist "mit" kavramsallaştırmasını, dinî dogmaların "gerekli hileler" olduğuna inanan Renan'ın bu varsayımından yola çıkarak türetmiştir.

Sorel'in çalışması, Marx'la Nietzsche arasında şaşırtıcı sayıda benzerlik bulunduğunu ortaya koyuyor. Sorel'in düşüncesinin Nietzsche'ci prizmadan geçmiş bir Marx düşüncesi mi yoksa bunun tersi mi olduğu kolay çözülemeyecek bir muamma. Ne var ki,

* Henri Bergson'un 1907 tarihli eseridir. Kitap *Yaratıcı Evrim* adıyla Türkçede yayımlandı. –çev.

** Bergson tarafından ortaya atılan ve Türkçeye "yaşam atılımı" olarak tercüme edilebilecek Fransızca bir kavram. –çev.

cin gibi, eksiksiz bir ustalıkla harmanlanmış bu ikili etki hep karışımıza çıkıyor ve Sorel'in temel görüşlerine rengini veren de bu.

Sorel'in yıkıcı ilkelerinden ilki olan burjuva toplumunun çökeceğine dair inancı, her iki ustasından da eşit derecede beslenmiştir. Kendisine dair yapılan yorumlardan birinde dile getirildiği gibi Sorel, çöküş fikriyle resmen lanetlenmiştir. *La Ruine du monde antique* [Antik Dünyanın İflası], ilk temel eseridir. Sorel için Hristiyanlığı sürekli olarak çekici kılan şey, ilk günah inancıdır. Diderot'dan sonra gelen "dünyevi düşüncenin prensleri", "kaba ve cahil" dirler; Marx'ın "kaba ekonomistler"i gibi, burjuva kültürünün alametifarikasını taşırlar – ilerlemeye inanırlar. *Şiddet Üzerine Düşünceler* ile aynı yıl yayımlanan *Les Illusions du progrès* [İlerleme Yanılsamaları], kitaplarının arasında mantıksal çerçevesi en açık ve en sağlam olanıdır.

İkinci olarak, burjuvazinin ve burjuva felsefesinin reddi, entelektüel bilgiye karşı isyanı da beraberinde getirmektedir. Sorel, ilk yazınsal denemesi *Le Procès de Socrate*'ta [Sokrates'in Davası] tarihin akılcı sorgulama ve ikna ile ilerlediği şeklindeki yanlış öğretisiyle, uygarlığı yolundan saptırdığı gerekçesiyle Sokrates'i mahkûm eder. Burjuva sapkınlığının özü budur; Alain'in bilinen deyişiyle, "*est bourgeois tout ce qui vit de persuader*"*. Marx gibi Sorel de Nietzsche'nin (ya da aslında Pindar'ın) "Sonsuz çatışma, her şeyin atasıdır," sözüne inanır. Mücadele ve acı, hayatın gerçekleridir. Burjuva uygarlığını ıslah edecek tek şey şiddettir.

Üçüncüsü, Sorel, Nietzsche'nin ve Marx'ın burjuva barışçılığını küçümseyen tavırlarını benimsemiştir. Savaşı yüceltirken Marx'tan ziyade Proudhon'a kulak verir (aslında Marx da sınıf savaşını överken, haklı olan ulusal savaşları da lanetlememiştir). *La Ruine du monde antique*'te, savaşma konusunda hiçbir büyük devletin, Roma İmparatorluğu'nun çöküş döneminde olduğu kadar isteksizlik göstermediğine işaret eder. "İngiltere'deki barışçı hareket, ülkeyi ele geçiren kronik {süreğen} entelektüel

* (Fr.) "İknadan geçinen herkes burjuvadır." –çev.

çöküşle sıkı sıkıya ilişkilidir.” İngiliz burjuvazisinin çökmekte olduğunun en açık belirtisi, savaşı ciddiye alma konusundaki yeteneksizliğidir. Güney Afrika’da İngiliz subaylar, (tarih 1900-1901’i gösterirken) savaşa “futbol maçına giden beyler gibi gitmişler”dir. Yeni ve sağlıklı bir toplumun yaratıcısı olacak proletarya devrimine tek alternatif {almaşık}, büyük bir Avrupa savaşıdır. Ancak, Sorel’e göre bu, 1900’lerin başında çözüm için umut vaat eden bir olasılık değildir.

Sorel’in nefretinin dördüncü hedefi burjuva demokrasisidir. Burjuva demokrasisine karşı duruş, özgün Marksist öncüllerden hareketle o kadar geliştirildi ki, Sorel’in katkısı zengin olmakla birlikte artık özel bir önem taşımıyor:

Kitleler tarafından kurulacak bir hükümet, şimdiye kadar kurgudan başka bir şey olamadı. Ancak demokrasi biliminin son sözü de bu kurgunun kendisi oldu. Rousseau’nun şaşmaz “genel irade”sinin, karman çorman bir çoğunluğun oyuyla oluşturulmasının yarattığı garip çelişkiyi temize çıkarmak için hiçbir girişimde bulunulmadı bugüne kadar.

Sorel’in demokratik siyasete ve demokratik siyasetçilere karşı beslediği öfke, adalet arayışı olarak başlayan soylu bir kampanyanın, dar parti çıkarları ya da kişisel hırs uğruna sömürüldüğü Dreyfus olayının ardından daha da yoğunlaştı. Kitlelerden soylu amaçlar beklemek bir hataydı. Çoğunluk, *Le Procès de Socrate*’ta da belirttiği gibi, “büyük altüst oluşları kaldıramaz”, sadece “geleneklerine yapışmayı bilir” Değişimin aracı ise her zaman cüretkâr azınlıktır.

Yine de Sorel, sadece yıkıcı değildi. Kötümserliği, kendisinin üzerine basa basa söylediği gibi, hayal kırıklığına uğramış bir iyimserin kötümserliği gibi kısır değil, mevcut düzenin çökeceğini kabul ettiği için, “kurtuluşa bir adım” daha yaklaştıran bir kötümserliktir. Hedef, Marx’ın hedefi, ses ise Nietzsche’nin sesidir:

Tüm insan faaliyetlerine dair hüküm verecek ya da Nietzsche'nin ünlü ifadesiyle, tüm değerleri yeniden değerlendirecek yeni bir yol sunduğu için sosyalizm bir ahlak sorunudur. [...] Orta sınıfın, kendi yaşam koşulları içerisinde, burjuva fikirlere muhalif fikirler üretebilecek kaynak bulabilmesi mümkün değildir. "Altüst oluş" [Nietzsche'nin deyişiyle, "trajedi"] kavramı onlara çok uzaktır. Proletarya ise tersine, mevcut yaşam koşullarında, hiyerarşiye ve özel mülkiyete karşı giriştiği gündelik mücadele içerisinde, dayanışmasına ve başkaldırmasına vesile olacak bir şeyler bulur. Bunun sayesinde, geleneklerin kutsal saydığı değerlere ters düşen ahlaki değerleri tasavvur edebilir. Çağdaş sosyalizm, en yüce özgünlüğünü, bütün değerlerin militan proletarya tarafından bu "yeniden değerlendirilmesi"nde bulur.

Marx'ın iki ahlakı, (proletarya ahlakı ve burjuva ahlakı), başka iki ahlakla, Nietzsche'nin "köle" ve "efendi" ahlaklarıyla, ilginç bir şekilde harmanlanmıştır. Sorel, "üretenlerin ahlakını" (görünüşe göre aydınlar üretenlerin arasında yoktur) yüceltir ve Alman filozofun söylediklerini tekrarlayarak Hristiyan ahlakını "dilenci ahlakı" olarak teşhir eder. İlginçtir ki, Sorel'in alaylarının baş hedefi, proletaryayı çağdaş "üstün insan" ilan eden Jaurès'tir.

Sorel'in "devrimci sendikalizm" tapınması işte böyle bir temel üzerinde yükselir. Sorel'e göre sendikalizm, Marksizmin gerçek vârisidir. Her ikisi de Marksist temelde olmak üzere, iki anlamda siyaset karşıtıdır. Öncelikle, Marx gibi –ve çağdaş Marksistlerin çoğunun aksine– sendikalizm de devleti reddeder. Amacı devlet aygıtını ele geçirmek –hele de burjuva hükümetlerinde sosyalist bakanlara yer açmak– değil, bu aygıtı yok etmektir. İkinci olarak, Marx için olduğu gibi sendikalizm için de ekonominin siyaset karşısında önceliği vardır. Siyasi eylem, sınıfsal eylem değildir, yalnızca ekonomik eylem gerçek anlamda devrimci olabilir. Siyasi partiler değil, yalnızca işçilerin öz-örgütlenmeleri olan sendikalar, bu tür bir eylemin üstesinden gelebilir.

Devrimci sendikalizm, yani işçilerin ekonomik eylemi, sadece grev şeklinde olabilir. Grevin en keskin hali ise, 1892’den beri Fransız sendikalistlerinin programında merkezî bir yere sahip olan genel grevdir. Tüm ütopyaların yeminli düşmanı Sorel, proletarya şiddetinin cana can katıcı patlamasının arkasından gelecek toplumsal düzenin tarifini yapmayı reddeder. Farklı bir bakış açısıyla da olsa, kendisi de Marksizmdeki ütopyacı içeriği tasfiye etme taraftarı olan Alman “revizyonist” Bernstein’den bir alıntı yaparak, şöyle der Sorel: “Hedef hiçbir şeydir; hareket ise her şey.” Onu eleştirenler, bu şekilde tasarlanan bir genel grevin amaçsızlığına dikkat çektiğinde, Sorel bu rasyonalizm {akılcılık} kalıbına sokma çabasını reddederdi. Genel grev rasyonel bir inşa değil, bir sosyalizm “mit”iydi, tıpkı Hristiyan Kilisesinin dogmaları gibi gerekliydi ve onlar gibi, akılcı eleştirinin ötesindeydi.

Sorel’in ünlü kavramı “mit”, iki önemli sonuca götürmekteydi. Bunlardan ilki, ilk çalışmalarında şiddetle reddettiği, gerçeğe dair tamamen görelî ve faydacı bir bakış açısıydı. Mit, soyut anlamda gerçek olan bir şey anlamına gelmiyordu. Mit, kendisine inanılmasında yarar bulunan bir şeydi. Gerçeğin anlamı da tam olarak buydu. Sorel, Bergson’un zımni faydacılığından, William James’in ve Amerikan ekolünün faydacılığına doğru yol aldı. Çalışmalarının 1921’de yayımlanan sonuncusu, *De l’utilité du pragmatisme* [Faydacılığın Yararı] başlığını taşıyordu.

Sorel’in o kadar açık bir şekilde yüzleşmediği diğer sonuç, [“mit”] felsefesini benimsemesini istediği hareketin, “aristokratik” bakışıydı. Sendikalist hareket, bir liderler *élite*’i {seçkinler katmanı} tarafından tasarlanacak, propagandası yapılacak ve alt tabaka tarafından coşkuyla kabul edilecek bir mite dayanacaktı. Bu tür bir görüş, Sorel’in demokrasiyi uzun erimli reddi ve “cüretkâr azınlıklar”a olan inancıyla uyum halindeydi. Ancak, söz konusu görüşün Genel Emek Konfederasyonu’nun (CGT) ilkelerine ve programına uyması o kadar da kolay görünmüyordu. Fransa’daki sendikalist hareket ile, Sorel’in ve takipçilerinin bu

hareket için ortaya koydukları sendikalist felsefe arasındaki gedik, hiçbir zaman tam anlamıyla örtülemeyecekti.

Sorel'i 1910 yılında entelektüel bir krize sürükleyen, belki de, kendi duruşunun gerçekdışılığının az çok bilincine varmasıydı. Sosyalizmin tarihi açısından çorak bir yıl yaşanmaktaydı. Bolşevizm dibe vurmuştu, Lenin'in bile bir ölçüde cesareti kırılmıştı. Dahası, önceden sendikalizmi, "Georges Sorel tarafından ikinci kez kurulan, Marx'ın büyük düşünün yeni şekli" diyerek selamlayan Benedetto Croce, gerek eski Marksist biçimiyle gerekse Sorel'in ona kazandırdığı biçimle sosyalizmin "öldüğünü" ilan ediyordu. Artık altmış üç yaşında olmasına rağmen hâlâ gücünün doruğunda olan Sorel, yenilgiyi kabul edip geri çekilmeyecek kadar huzursuz bir ruha sahipti. Temel çalışmasını tamamlamıştı. Ancak şimdi seçeceği yön, eserinin nihai etkisini doğru değerlendirebilme açısından olağanüstü önem taşıyordu. Sorel, başında durduğu yol ayrımlarında ilerlemesini sağlayacak olan üç yolda da -neo-Katolisizm, Bolşevizm ve Faşizm- kısa süreli keşif gezilerine çıktı; ancak bu yollardan hiçbirini sonuna kadar takip etmedi.

Dreyfus davasının en şaşırtıcı ikincil sonuçlarından biri, köylü bir babanın kendi kendini yetiştirmiş oğlu olan Charles Péguy adında genç bir Dreyfus taraftarının öncülük ettiği küçük bir grubun ortaya çıkmasıydı. Mütevazı bir dergi olan *Les Cahiers de la Quinzaine* [On Beş Günlük Defterler] çevresinde toplanmışlardı. Derginin yazılarının çoğu Péguy tarafından yazılıyordu. *Davanın* güç aldığı tüm geleneklerin aksine, Péguy kararlı bir ulusçu, Katoliklik taraftarı ve demokrasi karşıtıydı. Burjuvaziden nefret ediyordu. Sorel 1902'de *Cahiers*'de zaman zaman yazmaya başladıktan sonra, grubun haftalık perşembe günü toplantılarına da katılmaya başlamıştı. Grubun içinde "de-neyimli devlet adamı" ve akıl hocası olarak kabul görmüştü. Bu grup aracılığıyla Sorel, Fransız sendikalizmi ile Fransız ulusçu-

luğunu barıştırma fikrini geliştirdi. *Cahiers*'ye yaptığı ilk katkı, şu anlamlı başlığı taşıyordu: "Socialismes nationaux".* İzleği ise şöyle özetlenebilir; "en az büyük ulusların sayısı kadar çok sayıda sosyalizm vardır".

Söz konusu dönemde Fransız ulusçuluğunu Katoliklikten ayrı düşünmek pek mümkün değildi. Bu yüzden şaşırtıcı olsa da, Sorel ve onun takipçisi olan sendikalist Berth'in 1910'da *Action Française*'in** üç üyesiyle birlikte, *La Cité Française**** adıyla kurdukları grubun *L'Indépendance Française***** adında süreli yayını çıkarmaya başlaması ve aynı yıl Sorel'in *Action Française*'e tek katkısı olan Péguy'nin *Mystère de la charité de Jeanne d'Arc*'ına [Jeanne d'Arc'ın Merhametinin Sırrı] övgüsünün yayımlanmış olması, o dönemi çin anlaşıldı. 1912'de *Cercle Proudhon****** halini alan bu girişim, kısa ömürlü olmuştu. Bir arada kalmaları kolay değildi. Ancak kesin ayrılık 1913'te, Sorel'den değil Péguy'dan kaynaklanacaktı.

Ayrılığın sebepleri karanlıkta kaldı. Péguy bir ara kendisine zulmetmek istendiği vehmine kapılmıştı. Ancak şurası kesin; ciddi ve zor bir kişiliği olan genç Péguy, Kilisenin dayattığı dogmaları gerekli mitler olarak karşılayan hiçbir felsefeye uzun süreliğine uyum sağlayamazdı. Yine de Eylül 1914'te Marne'da dünyaya gözlerini kaparken, çökmekte olan Fransız toplumunun kurtuluşu için, tıpkı Sorel'in başından beri savunduğu gibi, savaşı tek çare olarak görüyordu. *Cahiers de la Quinzaine* hareketiyle ilgilenenlerin ya da Fransız ulusçuluğunun 1914'ten önceki on yıllık süre zarfında yeniden canlanması üzerinde çalışanların hiçbiri, *Şiddet Üzerine Düşünceler*'in yazarını yok sayamaz. Alman biyografi yazarı Michael Freund'un, Sorel hakkındaki kitabına

* (Fr.) "Ulusal Sosyalizmler". -çev.

Action Française, kraliyet yanlısı Fransız karşıdevrimci hareket ve dergisi. -çev.

*** (Fr.) Fransız Ülkesi. -çev.

**** (Fr.) Bağımsız Fransa. -çev.

***** (Fr.) Proudhon Çevresi. -çev.

“Devrimci Muhafazakârlık” şeklinde yakışıksız bir alt başlık koymasına nedeni, işte tam da o yıllardı.

Sorel’in Bolşevizmle olan ilişkisine dair hikâye daha az karmaşık ve muhtemelen daha az önemlidir. Belgeler en azından yeterince açık. Lenin, anarşizmle bir tuttuğu sendikalizmin ölesiye düşmanıydı. Genel grevlerin tek başına yeterli olabileceğine inanmıyordu. Ekonomik eylem kadar siyasi eylemin de gerekli olduğuna inanıyordu. Devletin nihai reddine 1917’den önce, sonrasına oranla daha fazla inanmış olsa da, devrimin en acil hedefinin siyasal bir proletarya diktatörlüğü kurmak olduğu konusunda ısrarcıydı. Yayımlanan çalışmalarında sadece bir kez Sorel’den söz ediyor, ona “karışık kafalı” diyor, yazılarını da “anlamsız” buluyor. Lenin’in duru mantığına yabancı olmayan birine, onun bu tepkisi şaşırtıcı gelmeyecektir.

Ne var ki Sorel, Ekim Devrimi’ni coşkuyla karşılamıştı. Beş yıldır çok az şey yazmıştı. Fransız ulusunun savaşı olarak başlayan ve bu nedenle de Sorel’in çok sevdiği savaş, giderek demokrasi uğruna verilen bir mücadele olarak algılanmaya başladıkça, Sorel savaştan soğuyordu. Şiddeti ve burjuva demokrasisine karşı saldırıyı, devrim uğruna yapılıyorsa haklı görüyor; “üretenin”, namıdiğer proletaryanın “ahlak”ını yüceltiyor, Sovyetleri kendi kendilerini yöneten özerk organlar olarak görüyordu. Dahası, Bolşevik Parti –ki Sorel bunu kaydedecek kadar önemsemişti– tam da Sorelci, proleter kitlenin güdülerini yöneten “cüretkâr azınlık” ilkesi üzerine inşa edilmişti.

Sorel hiçbir zaman, yeni davaya ve onun ilkelerine uyacağı yönünde bir açıklama yapmadı. Ancak Fransız *Revue Communiste*’e birçok makale yazdı. 1920’de Bolşevizm Fransa’da ayaklar altındayken Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler*’in dördüncü baskısına, Rus Devrimi’ni “yeniçağın kızıl şafağı” diye selamlayarak, kitaba bir *plaidoyer pour Lénine** bölümü ekledi.

* (Fr.) Lenin savunusu. –çev.

Mezara girmeden önce [diye bitiriyordu savunuyu], bugün böyle küstahça böbürlenlen burjuva demokrasilerinin aşağılandığını da görebilmeyi dilerim.

Bolşevizm, bu dostlar tamamen ortodoks {doğruyolcu} olmasalar da, az sayıdaki tanınmış dostunu yok sayacak kadar güçlü değildi henüz. Sorel'in ölümünden sonra, Komintern'in resmî yayını olan *Komünist Enternasyonal*, proleter devrimin savunulmasında destek olan bu "Prudoncu gerici küçük burjuva ve anarko-sendikalist"i takdir eden bir yazıya kendi sayfalarında geniş yer ayırdı.

Tüm yanlışlarına rağmen Sorel, devrim iradesinin gelişmesine, yayılmasına ve komünizm için mücadele eden proletaryanın eylemlerine yardım ediyor ve etmeye de devam edecektir [diyerek sona eriyordu makale].

Sorel'in Faşizmle ilişkisine dair gerçekler de gün gibi ortada. Gönlünde İtalya'ya her zaman özel bir düşkünlük besliyordu. Çalışmalarının böylesine geniş yankı bulduğu, tercüme edildiği ve hayranlık uyandırdığı başka bir ülke yoktu. Versay'daki barış müzakerecilerinin İtalya ile ilgili utanç verici tavrı, burjuva demokrasisine duyduğu öfkeyi daha da artırmıştı. Çalışmalarında faşist öğretiyi haber veren bir dolu işaret bulunabilirdi. "Bulunduğum yeri," diyecekti Mussolini, "Nietzsche'ye ya da William James'e değil, Georges Sorel'e borçluyum" 1910'da Sorel'le birlikte çalışmış olan *Action Française* grubundan Georges Valois, Sorel'e hayranlıkla, "Faşizmin entelektüel babası" diyordu. Sorel'in biyografisini yazan ilk kişi de İtalyan Faşisti Lanzillo idi. Sorel, Faşizmin ilk başarılarına övgüler düzdü. Ancak, faşist devrimin Mussolini'yi Roma'da iktidara getirdiğini görece kadar yaşamadı.

Faydasız ancak kaçınılmaz bir soru olan, "Sorel yaşasaydı iktidardaki faşist rejimle ilgili ne düşünürdü?" sorusu, bir spekülasyon {boş bir kurgu} olmaktan öteye gitmez. Croce'ye yazdığı

mektupta, “Uyguladıkları şiddet, devlet gücüne elverişli bir ika-me oluşturunca,” diyerek ilk faşistlere övgüler düzerken, bunları, kanun dışı faaliyetlerine ve örgütlenmelerine hep hayranlık duyduğu, dönemin mafyasına ve Camorra’sına benzetiyordu. Faşizmde, sendikalizmin, devletten bağımsız bir yönetici güç yaratma hayalinin gerçeğe büründüğünü görüyordu. Sorel’in yanıtlayamadan öldüğü soru, totaliter devlete karşı tutumunun ne olduğuydu. Hayatı boyunca hep güçlü, neredeyse şiddetli denebileceği bir bireyci oldu ve her zaman iktidarın tek merkezde toplanmasını değil, anarşizmin sınırlarında dolanan bir yapı içerisinde dağıtılmasını savundu. Engizisyon yeniden canlandırılmadan mutlak dinî inançların propagandasının yapılamayacağı gerekçesiyle, bu tür inançlara hayatının sonuna kadar karşı çıktı. Sorel’in totalitarizmin peygamberi olduğunu söylersek –en hafif tabiriyle– fazla ileri gitmiş oluruz. Ne var ki, yukarıda sözü edilen farazi soruya yanıt arayanları tatmin edecek bir cevap verebilmek de pek mümkün görünmüyor; çünkü düşünceleri çok fazla tutarsızlık barındırıyordu ve hayatında çok fazla beklenmedik dönüş yapmıştı.

Ancak, Sorel söz konusu olduğunda en ilginç, Bolşevizm ile Faşizm arasında kurduğu benzerlikler ve farklılıklardır. Eğer Sorel’in, Marx ve Nietzsche’nin bulunduğu ortak noktada durduğu kabul edilirse, bu noktanın aynı zamanda Bolşevizm ile Faşizmin birbirinden ayrılmaya başladığı nokta olduğu söylenebilir. Marx ve Nietzsche, Bolşevizm ve Faşizm, her biri burjuva demokrasisini, özgürlük ve eşitliğe yüklediği anlamlar da dâhil olmak üzere reddeder. Burjuva öğretisi olan ikna ve uzlaşmayı da reddederler ve bireyin ne pahasına olursa olsun bütüne tabi olmasını buyururlar (Sorel bu son noktada diğer ikisinden ayrılır).

Bununla birlikte, aralarında önemli bir farklılık vardır. Nietzsche ve Faşizmin bütüncül düzenleri süper-insanla, süper-ulusla ya da sadece kendi içinde ve kendisi için iyi bir şey olan iktidarla sona erer. Marx ve Bolşevizm ise tüm ülkelerin proleter-

yalarının iyiliği şeklinde tezahür edecek bir evrensel amaç olduğunu ileri sürer. Bu amaç, bütün insanlığın iyiliği içindir. İdeal olan, ne tür yetersizliklerle karşılaşılırsa karşılaşılсын bu amacın peşinden koşmaktır. Sorel, neyi reddettiğinden emindir; ancak asla olumlu bir önermeyle özdeşleşmemiştir. Diğer sebeplerin yanı sıra biraz da bu nedenle, ardında, kendisini onlara hizmet etmeye ve eğitmeye adanmış sendikalistler için bile bir ekol ya da parti bırakmamıştır. Onu ne Bolşevizmin ne de Faşizmin tarafında konumlandırmak mümkündür (ne de Katoliklerin). Sorel'in düşüncesi, etrafını aydınlatacak bir ışıldak –hatta bir kandil bile– oluşturmamıştır. Onun görüşleri, daha çok, kendi yaşadığı dönemin ve günümüzün en derinlikli siyasi içgörülerini, kesintili de olsa çok parlak bir şekilde yansıtan bir prizmaya benzer.

GALLACHER VE BÜYÜK BRİTANYA KOMÜNİST PARTİSİ

Yaşamındaki bazı rastlantılar, William Gallacher'in yeteneğiyle bir araya gelince, onu İngiliz komünistlerinin en tanınan ismi haline getirdi. Gallacher, Büyük Britanya Komünist Partisi'nin (BBKP) içine doğduğu mücadelenin en ateşli döneminde harekete katıldı. 1920 yazında Moskova'da toplanan Komünist Enternasyonal'in, BBKP'nin temellerinin atıldığı ikinci kongresinde delegeydi. Düzenli olarak, parti merkez komitesi ve Politbüro üyesiydi. Partinin başka üyeleri gibi, üç ya da dört kez ve bu arada, on beş senesini doldurmuş bir komünist olarak West Fife'ı temsilen parlamento üyeliği yaptı. Bu yüzden, kendisinden "Penguin" serisinin İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti hakkındaki yeni ciltlerine eklenmek üzere, *Komünizm Davası* başlığıyla bir kitap kaleme almasının istenmiş olması şaşırtıcı değildir. Bundan önceki yazıları, 1930'larda *Revolt on the Clyde* [Clyde'daki İsyan] ile, 1947'de *The Rolling of the Thunder* adlarıyla yayımlanan iki ciltlik hatıralarından oluşmaktadır.¹

BBKP, gelişigüzel bir İngiliz girişiyle sıkı Leninist disiplinin evliliğinin ortak ürünüydü. Birinci Dünya Savaşı, özellikle hem sol kanadın hem de inatçı ve ele avuca sığmayan işçi hare-

1 William Gallacher, *The Case for Communism* [Komünizm Davası], Penguin Books, 1949. *The Rolling of the Thunder* [Göğün Gürlemesi], Lawrence and Wishart, 1947.

ketlerinin yuvası kabul edilen Clyde'daki çeşitli radikal sol grupları canlandırmış ve bu grupların sayılarını artırmıştı. Şubat 1917'deki ilk Rus Devrimi bir heyecan dalgası yarattı. 1917 yılında, Leeds'te Ramsay MacDonald ve Philip Snowden'in düzenleyicileri arasında yer aldığı meşhur bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda, İngiltere çapında İşçi ve Asker Konseyleri kurulması kararlaştırıldı ve kararı hayata geçirmek üzere bir komite oluşturuldu. Ekim Devrimi, sol kanat işçi hareketini daha da canlandırıp onunla merkez çizgi arasındaki gedığı derinleştirdi. Bu dönemde, özellikle savaş karşıtı tavır daha net ortaya konacak, öncesinin muğlak pasifist idealizminin {barışçı ülkücülüğünün} yerini, savaşı durduracağına inanılan toplumsal devrim için ajitasyon alacaktı. Bu tür bir ajitasyonu elle tutulur kılan, sanayi sektöründe yaşanan tedirginlikti ve Clyde bir kez daha olayın merkezinde duruyordu. Mütarekenin ardından, daha sonra Kızıl Cuma olarak anılacak olan 31 Ocak 1919 günü Glasgow George Meydanı'nda grevcilerle polis arasında çatışma patlak verdi ve şehrin bayrak direğine bir kızıl bayrak çekildi. Olaylara karıştıkları gerekçesiyle tutuklananlar ve hapis cezası alanlar arasında Gallacher ve Shinwell de vardı.

Savaş karşıtı hareketin içinden, açık ya da üstü kapalı bir şekilde devrimci programlara sahip başlıca iki parti çıktı: Britanya Sosyalist Partisi ve Sosyalist İşçi Partisi. Başka yerlerde de benzer nitelikler taşıyan gruplar kuruldu. Bağımsız İngiliz İşçi Partisi'nin pasifist sol kanadının çok sayıda destekçisi vardı. İşçilerin Marksist öğretisi eğitimiyle ilgilenen bir grup entelektüelin kurmuş olduğu Avam Birliği [*Plebs League*] harekete öncülük eden teoriyi şekillendirmekteydi. Başka bir cephede, açıkça devrimci bir renge bürünen işyerlerindeki işçi temsilcileri [*shop-stewards*] hareketi hızla gelişmekteydi. Bu hareket, genel olarak geleneksel sendika liderliğine ve parlamenter faaliyete karşıydı. Yere ve zamana göre farklı şekiller alıyor olsa da, temelde sendikalı ve ortaya açık bir siyasi amaç koymaksızın "doğrudan

eylem”i savunuyordu. İşçilerin Komite Hareketi olarak da bilinen bu hareket ile Gallacher yakın ilişki kurmuştu.

Mart 1919’da Moskova’da kurulan Üçüncü ya da Komünist Enternasyonal (Komintern), bu gruplar üzerinde hemen fazla bir etki yaratmadı. Temmuz 1920’de toplanan Komintern’in ikinci kongresinde İngiltere’de bir parti kurulması fikri onaylandı. Parti, resmî olarak Londra’da 31 Temmuz 1920’de, Moskova kongresi devam ederken kuruldu. Ancak, partiye son şeklinin verildiği ve kaderinin çizildiği yer Moskova’ydı. Lenin, yeni partinin yürüteceği etkinlikleri belirleyen komisyonun başında yer alıyordu. Britanya solu bu kongrede, Komintern’in diğer bütün kongrelerindekiinden daha fazla kişiyle temsil edildi. Partinin henüz kurulmakta olduğu bu dönemde çeşitliliğe ve fikir ayrılıklarına hâlâ müsamaha gösterilmekteydi. İkisi de Britanya Sosyalist Partisi üyesi olan Quelch ve MacLaine, bir İngiliz komünist partisinin kurulması için oluşturulan “geçici birleşik komite”yi temsil ediyordu. Sosyalist İşçi Partisi’nden Murphy, işyeri işçi temsilcileri hareketinden Gallacher, Tanner ve Ramsay ve bağımsız küçük bir gruptan da Sylvia Pankhurst, “Britanya Komünist Partisi” adını almak için harekete geçen ilk isimler oldu.

Lenin’in söz konusu süreçteki öncelikli politikası, radikal sol kuvvetleri, savaş zamanı ülkelerinin hükümetlerini destekleyen ve bu yüzden de kendilerini telafi edilemez bir şekilde burjuvaziye satmış oldukları kabul edilen ortodoks {ana akım} sosyal demokrat ve işçi partilerine karşı bir araya getirmektir. Dolayısıyla, bu tür partilerle her türlü işbirliğini reddetmekle birlikte, radikal solun kendi içindeki ayrılıklara göz yumuyor, esas olarak da bu ayrılıkları komünist partilerin çatısı altında nasıl bir araya getireceği endişesini taşıyordu. Gallacher otobiyografisinin ikinci cildine, Komünist Enternasyonal’in ikinci kongresine giderken, Lenin’in yeni yayımlanmış olan *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: “Solculuk”* broşürünün Petrograd’da eline tutuşturulmasının hikâyesini anlatarak başlar. Bu broşürde, kendisinin de,

parlamentar faaliyetlere karşı tavrı nedeniyle, bu hastalığın kurbanları arasında zikredildiğini fark etmiştir.

Kongrede, Lenin, kurulacak olan Büyük Britanya Komünist Partisi'nin parlamento seçimlerine katılması ve İşçi Partisi ile birleşmenin yollarını araması konularında Bay Gallacher ve diğer İngiliz delegelerin karşısında, İngiltere grubunun sağ kanadını oluşturan Britanya Sosyalist Partisi'nden iki delegenin tarafındaydı. Britanya'nın gelecekteki komünist parlamenterinin, komünistlerin "parlamentar seçimlerde kaybedecek zamanları yoktur" şeklinde kayıtlara geçen sözleri tarihsel bir ironi taşıyor. Ancak fikirleriyle azınlıkta kalan Gallacher, kendisini Lenin'in ikna edici kişiliğine bıraktı. Üstelik, sadece çoğunluğun onay verdiği politikayı kabul etmekle kalmadı, İskoç arkadaşlarını da ayrı bir İskoç Komünist Partisi kurma noktasına varan ulusal temelli düşüncelerinden caydırmaya çalışacağına söz vererek evine döndü. BBKP'nin kurulduğu haberi Moskova'ya ulaştığında kongre devam ediyordu. İskoçya'yla sınırın kuzeyinde ve güneyinde bulunan önemli bütün sol kanat grupların bir araya gelmesini sağlamak, biraz da Gallacher'in sarf ettiği çaba sayesinde mümkün oldu. Partinin resmî kuruluşu, Ocak 1921'de Leeds'te düzenlenen bir konferansta onaylandı. Arthur MacManus başkan seçildi ("başkanlık" uzun zamandır rafa kaldırılmış olan bir unvandır); bu seçimde Gallacher ikinci oldu.

BBKP'nin ilk yıllarının tarihi henüz yazılmamıştır. 1930'lar da kurucularından ve ilk ulusal örgütleyicilerinden biri olan Tom Bell böyle bir girişimde bulunmuştu. Ancak, çalışması, kimi gerçeklerin eksik ve çarpıtılmış biçimde aktarıldığı gerekçesiyle parti çevrelerinin suçlamalarına maruz kaldı. Bu eleştiriler temelsiz değildi. Ama ondan sonra, bu tür bir denemeye kalkışan da olmadı. *The Rolling of the Thunder*'ın yazarının tarihçi olmak gibi bir iddiası yoktu. Ancak parti tarihinin her aşamasına katkıda bulunan birisi olduğu için kendisi yaşananların önemli bir tanığıydı. Özgün katkısı, söz konusu dönemde parti etkinlikleri-

ni İngiliz işçi ve sendika tarihi çerçevesinde ele almak ve böylece, parti politikalarının Moskova'dan dikte ettirildiği yönündeki bildik suçlamanın yanlış olduğunu kanıtlamak oldu. Gallacher sağlam bir İskoç'tu. Onun kimseden emir almadığından ya da kendi iradesi dışında birtakım şeyler yapmaya zorlanmadığından kimsenin şüphesi yoktu. Ancak Moskova, tıpkı İngiliz komünistleri arasındaki başka bölünmelere ve tartışmalara yön verdiği gibi, partinin 1920'de gerçekleşen kuruluşunda da karar verici konumdaydı. Bu tür müdahaleleri bir taraf özellikle dayatmış ve diğer taraf da bilinçli bir şekilde kabul etmiş değildi. Ancak, partinin güçsüzlüğü, Moskova'nın partiye vasıllık etmesini kaçınılmaz kılmaktaydı.

BBKP'nin karşı karşıya kaldığı temel ikilem, tüm komünist partilerin 1919'dan sonra yirmi yıl boyunca yüzleşmek zorunda kaldıkları bir ikilemdi ve Komintern'in de temel sorunuydu. Parti, Lenin'in Bolşeviklerinin 1917 öncesinde olduğu gibi, ülke sorunlarında etki sağlayamamak ve –gerektiğinde– baskıya maruz kalan illegal bir grup haline gelmek pahasına da olsa, küçük, yüksek derecede örgütlü, disiplinli ve teorik olarak kusesursuz bir örgüt olarak kalmaya mı çalışmalıydı? Yoksa disiplinin ve örgütlülüğün gevşetilmesi, teorik açıdan da eklektizme göz yumma veya bunu hoşgörüyü karşılama pahasına da olsa, ulusal politikada etkin rol oynayan bir kitle partisi mi olmalıydı? Ne Lenin ne de diğer Bolşevik liderler, Batı demokrasilerinde komünistlerin karşı karşıya kaldıkları açmazı tam olarak anlamıyordu. Bu, Rusya'da karşılığı olmayan bir ikilemdi. Bu yüzden Komintern'in 1920'deki kararına göre, henüz toy olan İngiliz Komünist Partisi parlamenter demokrasi içinde etkin rol üstlenecek ve İşçi Partisi'yle birleşmenin yollarını arayacaktı. Ancak bu kararın yanı sıra, diğer komünist partiler gibi İngiliz Komünist Partisi'nden de "çelik disiplin"e tabi katı bir örgütlenme, sorun çıkaran üyelerin düzenli takibi ve partiden ihraçları ve Komünist Enternasyonal'in tüm kararlarına bağlılık isteni-

yordu. Ayrıca, proletarya diktatörlüğünün kuruluşu için propaganda yapılacak ve iç savaş için hazırlanacak bir yeraltı örgütü de kurulacaktı. Moskova'dakilerin hiçbiri, bu isteklerin temelde birbirleriyle çeliştiğini fark etmemişti.

Tüm komünist partiler içinde bir tek BBKP, kısmen İngiliz koşullarına özgü durum, belki kısmen de o ünlü İngiliz uzlaşma yeteneği sayesinde imkânsız denedi. Ocak 1921'deki kongresinin ardından BBKP'nin üye sayısı 2.000 ya da 2.500'ün üzerinde değildi. Aynı yıl düzenlenen Komintern'in üçüncü kongresinde, –her ne kadar Bell, bu rakamın yarı örgütlü birimlerle ilgili iyimser bir tahmine dayandığını kabul etse de– toplam üye sayısı 10.000 olarak açıklandı ve bu bilgi Gallacher tarafından tekrarlandı. Diğer taraftan, “Ellerinizi Rusya'dan çekin!” hareketi ve Rusya'daki iç savaşın sonlarında kurulan Eylem Konseyleri, Sovyet Rusya'ya ve onun kurumlarına karşı kitlesel ancak muğlak bir sempatiyi yansıtıyordu. Bu sempati, genel savaş karşıtlığı ve barışçı eylemcilikle sıkı sıkıya ilintiliydi, yoksa devrime olan inançla ilgisi yoktu. Sonuçta az sayıda kişi, mevcut durumun dayattığı sınırların farkına vardı; yine de, komünistlerin gözünde, disiplinli, Moskova çizgisinde ve belirli bir kitlenin takip ettiği bir komünist partiyi yaratmak yapılamayacak bir iş değildi.

Birleşme talebini, İşçi Partisi üç kez üst üste reddetmiş ve bu ret 1921'deki yıllık konferansta ezici bir çoğunluk tarafından onaylanmıştı. Görünüşe bakılırsa BBKP bu karara gerçekten şaşırmıştı. İşçi Partisi'nin dostça olmayan bu tavrına karşı, Gallacher'in yazılarında yansımaları bulan üzüntü dolu bir kızgınlıkla tepki verildi. Esasında bu durum, komünistlerin muğlak konumlarının bir sonucuydu. Komünist Enternasyonal'in ikinci kongresinde Lenin'in ünlü, “İşçi Partisi'ne, asılmakta olan bir adama boynundaki ip nasıl destek oluyorsa, öyle destek olun,” sözlerinin, bir İngiliz komünist tarafından şöyle tercüme edildiği söylenir: “Onların boğazlarına yapışmadan önce, ellerinden tutun.” İşçi Partisi'yle yapılması planlanan ittifak, sadece, pro-

letarya diktatörlüğüne giden yolda taktik bir gereklilik olarak görülüyordu. Komünistler söz konusu ittifakı önerdikleri sırada, İşçi Partisi'nin sendikalar içinde elde ettiği hâkim konumu, Azınlık Hareketi ve Ulusal İşsiz Emekçiler Hareketi gibi örgütler aracılığıyla zayıflatmaya çalışıyorlardı. Dolayısıyla, ittifak kurma teklifinin İşçi Partisi liderliğince reddedilmesi şaşırtıcı değildi. Gerçekte, işçi partilerini burjuvaziyle açık ya da kapalı ittifak kurma arayışına iten nedenlerden biri de soldan gelen bu tür komünist saldırılardı.

BBKP içindeki bu tutarsızlıklar, Komintern'in kendi politikasında yaşadığı gelgitlerle daha da karmaşıklaşıyordu. Avrupa devriminin gerçekleşmesinin gecikmesi, NEP'in ilanı, kapitalist dünyayla ticarete başlanması, tüm bunlar Moskova'nın komünist olmayan dünyaya karşı değişmez sanılan düşmanlığını azaltmaya başlamıştı. Aralık 1921'de Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi (KEYK) "birleşik cephe" sloganıyla birlikte, ilk kez, başka işçi sınıfı partileriyle işbirliğini ve "işçi partisi hükümetlerini" desteklediğini ilan ediyordu. Bundan üç ay sonra BBKP'ye, Sendikalar Kongresi [*Trade Union Congress*] Genel Kurulu ile "ilişki kurma" ve bir kez daha İşçi Partisi'ne katılma başvurusunda bulunma talimatı verildi. Bu körü körüne ısrar, aşağılayıcı bir redde davetiye çıkarmaktan başka bir anlam gelmiyordu. İşçi Partisi'nin 1922'de Edinburgh'da toplanan konferansında komünistlere yönelik olarak yapılan sert eleştiriler daha önce görülmemiş türdendi. Bundan sonra partinin, bir şeyleri yanlış yapmakta olduğunu fark etmemesi imkânsızdı. Gallacher'in önerisi üzerine, partinin resmen üyesi olmayan üç kişiden –sendikacı Harry Pollitt, aydın Palme Dutt ve parti sekreterinin kardeşi Harry Inkpin'den– oluşan bir komite bu sorunlarla ilgili olarak bir rapor hazırlamak üzere görevlendirildi.

Rapor geniş çapta etki yarattı. Parti, Rus parti modeline göre yeniden örgütlendi, disiplin sıkılaştırıldı ve seçimlerde İşçi Partisi'ne saldırıdan kaçınma kararı alındı. Bu değişiklik-

ler, kimi kazanımlara yol açtı. 1923'te iki komünist, Newbold ve Saklatvala, İşçi Partisi'nin aday çıkarmadığı yerlerden adaylıklarını koydular ve bu partinin üstü kapalı desteğiyle parlamentoya seçildiler.

Ancak bu söze dökülmeyen ittifak, İşçi Partisi liderlerinin asla hoşuna gitmedi ve onlar tarafından kabul görmedi. İşin yapaylığı çabuk ortaya çıktı. Meselenin hayati öneme sahip yanı ise, İşçi Partisi'nin Ocak 1924'te iktidara gelmesiyle ortaya çıkacaktı. BBKP, bunun karşılıklı olarak yaratacağı olası sıkıntılara rağmen, İşçi Partisi muhalefetini destekleyebilirdi; ancak bir İşçi Partisi hükümetini destekleyemezdi. Aralarındaki ilişki, yakın zamanda çok daha kötü bir hal alacaktı. İşçi Partisi'nin 1924'te Londra'da düzenlediği konferansta, partinin tüm örgütlerindeki komünistlerin üyeliklerinin düşürülmesine karar verildi. Bununla birlikte, işbirliği içinde bulunan sendikaların üyesi olarak partiye gelmeye devam etmelerine izin veriliyordu. Nihai kriz, beklenilebileceği gibi, İngiliz genel greviyle patlak verdi. Krizde oluşan taraflar, devrimi isteyenler ve reddedenler şeklindeydi. Çok geçmeden anlaşıldı ki, genel greve katılan çoğunluk, grevi devrime taşıyacak son noktayı koymaya henüz hazır değildi ve bu geri çekiliş grevin de yenilgisini beraberinde getirdi.

Moskova tarafından alkışlanan ve desteklenen komünistler, bu geri çekilmeyi, işçi sınıfına karşı yapılmış bir ihanet sayarken tamamen yalnızdılar. Sovyet Hükümeti gibi BBKP'nin de prestiji yerle bir olmuştu. İşçi Partisi üyeleri arasında 1920'lerin başlarında Sovyet Rusya'ya duyulan yakınlık, İşçi Partisi'nin komünistlere karşı husumetini yumuşatmakla kalmamış, Sovyet Rusya'ya karşı devlet eliyle girişilebilecek bir eylemi de frenlemişti. Şimdi ise 1927'de, [Sovyetler Birliği kooperatif şirketi] Arcos'un Londra'daki binasına yapılan baskınının ardından ancak cılız protestolar yükseliyor, Sovyetler Birliği'yle ilişkiler koparılıyordu. Joynson Hicks'in İçişleri Bakanı olduğu ilk (Muhafazakâr) Baldwin Hükümeti döneminde, komünizm karşıtlığı doruk

noktasındaydı. Genel grevden sonraki yıl, BBKP'nin üye sayısı, Gallacher'in aktardığı rakamlara göre, 11.000-12.000'den 5.000'e düşmüştü.

Yaşanan bu felaketler zinciri BBKP'yi 1927-28 kışında ikinci bir yeniden kuruluşa götürdü. Parti platformunun kabulünden beri, burjuva partileri karşısında İşçi Partisi'ni destekleme politikası, tamamen pürüzsüz uygulanamasa da, Lenin'in emri dikkate alınarak, resmî bir ilke olarak parti programında hep yer almıştı. Gallacher'in de içinde bulunduğu merkez komitesinin çoğunluğu, bu prensibin değiştirilmesi için hiçbir sebep görmüyordu. Ancak, Palme Dutt ve Pollitt'in öncülük ettiği bir azınlık grubu, bu ilkeye karşı çıkıyordu. Lenin'in 1920'deki öğütlerinin ardından geçen sürede Büyük Britanya'da çok şeyin değiştiğini, Büyük Britanya'nın ekonomik durumunun gerilediğini, dolayısıyla kitlesel devrimci bir hareket için gerekli olan nesnel koşulların yaklaşmakta olduğunu iddia ediyorlardı. İktidara geldiğinde İşçi Partisi, "üçüncü bir burjuva partisi" olduğunu ortaya koymuştu. Ayrıca, daha önce gevşek olan ve dolayısıyla komünistlerin içeri sızmalarına izin verecek gibi görünen federal yapı sağlamlaştırılmış, örgüt, liderlerin görüşlerinin rahatça yayılabileceği şekilde merkezileştirilmiş ve komünistlere konulan yasak sıkılaştırılmıştı. Bu şartlarda, BBKP'nin, diğer partilere olduğu gibi İşçi Partisi'ne de muhalefet etmesinin en doğru taktik olduğunu düşünüyorlardı.

Merkez komitesindeki ayrışma Moskova'ya taşındığında, Moskova, Çin'le ilişkilerinin yol açtığı bir dizi ağır krizle boğuşmaktaydı. Durum, Komintern genel merkezinde bir alışkanlık haline gelen ve aynı öğretisel ve taktik kararların tekdüze bir biçimde tüm komünist partilere uygulanabileceğini varsayan tutumun, belirgin bir örneğini oluşturuyordu. İngiliz-Rus Birleşik Sendikalar Birliği 1926'da dağıldıktan sadece bir yıl kadar sonra, Komintern çevrelerinde huzursuzluklar baş göstermeye başlamış, bu da sola doğru bir kaymanın yolunu aralamıştı. Diğer ta-

raftan, KEYK 1928 Şubat'ında İngiltere konusunu tartışmak için toplandığında, bu arada birçok olay birikmişti. Troçki partiden yeni ihraç edilmiş ve Alma Ata'ya sürgüne gönderilmişti. Altı aylık çetin tartışmaların ardından ise, Çin ile ilgili yeni "sol" politika, Çan Kay Şek'e karşı tam bir muhalefet yürütmek şeklinde belirlenmişti. Bu şartlarda, Dutt ile Pollitt'in ve dolayısıyla azınlıkta kalan grubun görüşleri, merkezin mevcut tutumuyla örtüşmekteydi. Karar, onların lehine çıktı. Taktik nedenlerle, BBKP "İşçi Partisi"yle birleşme sloganından" vazgeçmeyecekti, ancak diğer tüm hususlarda kopuş tam olacaktı.

Ağır sonuçları olacak bu genel karar, Komintern politikası için yeni bir dönemin başlamakta olduğuna işaret etmekteydi. 1928'den itibaren, özellikle de o yıl Ağustos ayında düzenlenen altıncı kongreden sonra, işçi partileri ve sosyal demokrat partiler yalnızca düşman ilan edilmediler, aynı zamanda, işçilerin en büyük düşmanları olarak gösterildiler. İzlenen bu rota, Almanya'da çok tehlikeli sonuçlar doğuracak, Hitler iktidara gelecekti. 1927-28'deki kendi çizgisini açıkça savunamayacak (hatta sözünü bile etmeyecek) kadar disiplinli bir parti üyesi olan Gallacher, sosyal demokratların da eşit derecede suçlu olduklarını ileri sürmekle birlikte, Alman komünistlerinin 1930'larda birçok hata yaptıklarını kabul ediyor. BBKP'nin bir türlü peşini bırakmayan iktisatçılar, Almanya için de geçerli olmuş ve Alman solunun birleşmesinin önünde aynı zorlukta engeller yaratmıştır.

1928 kararı, Britanya açısından, kuruluşundan bu yana parti sekreterliğini yürüten Albert Inkpin'in emekliye ayrılmasına neden oldu. Onun yerini, son yirmi yıldır partinin fiili liderliğini yürüten Pollitt aldı. BBKP'nin Pollitt'in başkanlığı boyunca yaşanan tarihi, kendisinden önceki sekiz yıl boyunca olduğundan çok daha sarsıntısız ve olaysız geçti. Teknik olarak parti işleri artık çok daha etken bir şekilde yürütülmekteydi. *Daily Worker* 1930'dan itibaren yayımlanmaya başladı. Keskin, -kimileri aynı zamanda ani- politika değişiklikleri yaşandı. Ancak parti çiz-

gisi, her ne kadar saldırılara açık olsa da, hep net ve kesindi. Moskova'nın direktiflerine {yönergelerine} uyulmaktaydı. Diğer taraftan kitle partisi fikrinden vazgeçilmiş ya da bu şimdilik belirsiz bir geleceğe ertelenmişti. 1930'ların "birleşik cephe" döneminde partiye üye akını, bir davet sonucunda gerçekleşmiş değildi. Artık bu, eski anlamıyla, İşçi Partisi'yle kurulacak bir "birleşik cephe" değil, tarafların görüşlerinden bağımsız olarak, Hitler'e karşı savaşmak isteyen herkesin toplandığı, diplomatik bir ittifaka dönüşmüştü. Öncelikle istenen şey, komünizmin kabulü değil, Alman saldırganlığına karşı etkin direniş siyasetinin benimsenmesiydi. Aynı durum, 1941'de tekrar edecek, parti geçici bir süreliğine kayda değer bir üye akınına uğrayacaktı.

Gallacher söz konusu dönem boyunca partinin merkez komitesi ve politbüro üyesi olmasına rağmen, otobiyografisi, parti içinde 1928'den sonra meydana gelen olaylara fazla ışık tutmuyor. Bu, onun parti politikasının şekillendirilmesi sürecine aktif olarak katılmadığına işaret ediyor olabilir. Gallacher, birçok kez İskoç seçim bölgelerinden aday olarak gösterildi, ancak seçim sonuçlarında hep en sonda yer aldı; ilki, 1922'de düzenlenen, E.D. Morel ve içkinin yasaklanmasından yana olan [*prohibitionist*] Scrymgeour karşısında Churchill'in üçüncü geldiği Dundee seçimiydi. Gallacher 1935'te West Fife madenci çevresinde yapılan seçimlerde bir komünist olarak parlamentoya girdi. Bundan on sene sonra tekrar seçilecekti. Avam Kamarasında iyi bir parlamenter olarak saygınlık ve halkın sevgisini kazandı. BBKP'de, partinin gizli yanını değil, kitlelerle olan bağıını temsil ediyordu. Son on yılda partinin en önemli "halka dönük yüzü" oldu. Parti disiplininin izin verdiği ölçüde, partinin, İngiliz parlamenter sistemi içindeki en soldaki kanat olduğu, ancak sistemin dışında ya da onun tümüyle karşısında olmadığı görüşünü temsil ediyor.

Bu tutumu, ihtiyat ve özenle kaleme alınmış olan *The Case for Communism* [Komünizm Davası] sayfalarına da yansımıştır. Marksist teorinin ve sosyalizm ile komünizmin yakın ve nihai

ekonomik hedeflerinin halka anlatımı konusunda, ne içerik olarak ne de şeklen bundan daha iyisi yapılamazdı. Ancak konu, teoriyi pratiğe tercüme edecek siyasi araçlara ve iktisadi amaçların nasıl gerçekleştirileceğine geldiğinde, her şey bir anda belirsizleşmeye, bulanıklaşmaya başlıyor. Proletarya diktatörlüğü, yoğun bir dumanın içinde kayboluyor, hatta ondan neredeyse hiç söz edilmiyor. Gallacher'in hayali bir eleştirmenin sorularına yönelttiği şaşırtıcı cevapları içeren son bölümdeyse, proletarya diktatörlüğünün içinde yitip gittiği duman, sise dönüşüyor. Kitapta yer yer, okuyucuya, elindeki komünist öğretinin bağımsız bir sürümü ya da komünist taktiklerin İngiliz siyasetinin talepleri doğrultusunda şekillendirilmiş halinin kaleme alındığı bir çalışma olduğu izlenimini verecek noktalara rastlanıyor. Ancak her halükârda, bunun kaybedilmiş bir dava olduğu açık. BBKP'de sürekli hale gelen, Sovyet yöntemlerinin ve Sovyet politikalarının körü körüne taklit edilmesi, partinin gelişimini engelledi. Bu kısır döngü kırılmadı. Daha bağımsız bir parti çok daha sağlıklı ve güçlü olabilir, daha sağlıklı ve güçlü bir parti çok daha bağımsız hareket edebilirdi. Fazla başarılı ve fazla baskıcı ebeveyninin elinde, çocuğun gelişimi ölümcül bir yara aldı.

BAŞARISIZLIĞA UĞRAYAN DEVRİM

Ne Rus Devrimi'nin ne de Komünist Enternasyonal'in ürünü olan Alman Komünist Partisi, Rusya'daki parti dışında, bağımsız kökleri olan az sayıdaki komünist partiden biriydi. Partinin kuruluş öncesi tarihi I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar gider. 1914 Ağustos'unda dünyanın en büyük, en güçlü ve en iyi örgütlü Marksist partisi olan Alman sosyal demokratları, Alman ulusal davasına verilen desteğin simgesi olarak ülkenin savaş bütçesinin onaylanması yönünde oy kullanmakla, en büyük ihanetlerini gerçekleştirmişlerdi. Bir elin parmakları kadar parti önderi ile biraz daha fazla sayıdaki sıradan parti üyesi karara karşı çıktı. Ancak parti disiplini gereği azınlık, çoğunluğun kararını kabul etmek zorundaydı. 1914 yılının Aralık ayında Karl Liebknecht'in tek başına Reichstag'da savaş ödeneklerine karşı oy kullanarak parti birliğini bozmasına kadar, kimse karara resmen karşı gelmedi.

Savaş uzadıkça, parti içindeki muhalefet alttan alta büyümeye başladı ve 1916'da, Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanan büyük bir kopuş yaşandı. USPD (Partinin Almanca isminin baş harfleri) savaşa karşıydı. Ancak USPD dahi gerçekten devrimci bir parti değildi. Asıl istediği savaş sona erdirmek ve Marksist olmaktan çok barışçı olan kimi unsurlara alan açmaktı. Ne ki, USPD içinde, kendilerini *Spartakusbund* [Spartakistler] olarak adlandıran, savaş karşı-

tı olduğu kadar Marksist ve devrimci de olan bir grup yükselmekteydi. Almanya'daki gruplar içinde, Lenin tarafından ortaya atılan, emperyalist savaşı egemen burjuva sınıfına karşı proletaryanın yürüttüğü bir iç savaşa döndürme sloganını sahiplenmeye en yakın grup buydu. *Spartakusbund*'un itici entelektüel gücü Rosa Luxemburg'du. Teorisyen olmaktan ziyade bir önder ve ajitatör olan Karl Liebknecht de grubun liderleri arasındaydı. *Spartakusbund*'un, tüm yayınları ve faaliyetleri savaş dönemi Almanya'sında, elbette illegaldi. Liebknecht ile Luxemburg savaşın son aylarını hapisnede geçirdiler.

Spartakusbund, Rus Devrimi'nden önce kurulmuştu. Ama Rusya'da cereyan eden olaylar, grubun çalışmalarına hız kazandırdı. 1918 yılının Aralık ayının sonunda, mütarekenin ardından Almanya'da patlak veren kargaşa ve ayaklanmaların ortasında, Berlin'de bir kongre toplandı. Kongreye, Tüm-Rusya Sovyet Kongresi merkez komitesinden Radek, dostane bir delege olarak katıldı. Zinovyev ve Buharin de kongreye katılacaktı, ancak başvuruları Alman Hükümetince reddedildi. Kongrede, bir Alman Komünist Partisi'nin (KPD) kurulmasına karar verildi. Tıpkı Rusların sonradan kendilerini "Rus Komünist Partisi (Bolşevikler)" olarak adlandırmaları gibi, Alman Komünist Partisi de, eski günlerin hatırına *Spartakusbund* ismini, parti isminin ardından parantez içinde korudu.

Spartakusbund, propaganda faaliyetinde bulunan ve esas olarak aydınlardan oluşan küçük bir gruptu. Devrimci eylem için etkin bir hazırlık içinde değillerdi, ki zaten bu tür bir hazırlığın yapılabilmesi savaş zamanı koşullarında imkânsızdı. KPD kurulduğunda ilk gündeme gelen soru, partinin kitlelere devrimci bilinç taşıyacak, teorik olarak donanımlı küçük bir parti olarak mı kalacağı, yoksa geniş yığınların üye olacağı, kitlesel bir devrimci parti olmanın yolunu mu arayacağı sorusuydu. Liebknecht ikinci seçeneği savunuyordu. Mütareke sonrasında Berlin'de oluşan kaostan, gerçek bir devrimci işçi hareketi, bir

işyeri işçi temsilcileri örgütü çıkmıştı. Bu hareket henüz başkent dışına yayılmamıştı. Hedeflerini kesin ve tam olarak ifade etmiş değildi. Ancak Ebert'in sol koalisyon hükümetini alaşağı ederek toplumsal devrime giden yolu açmak istiyor, parlamenter faaliyete inanmıyor ve amaçlarına varmak için örgütleniyor, hazırlık yapıyordu. Eğer bu grup *Spartakusbund* ile birleşebilseydi, hem teorik hem pratik olarak donanımlı bir komünist partinin kurulması olanaklı olabilirdi.

Ancak, kitlelerin henüz bir proleter devrime hazır olmadığını düşünen Rosa Luxemburg, bu tür bir ittifaka karşıydı. Kitlelerin eğitimi ve bilinçlenmesi için zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyor ve *Spartakusbund* modelinde, ajitatör ve propagandacılarından oluşmuş küçük bir partinin bu amaca ulaşmak için doğru araç olduğuna inanıyordu. Liderler arasındaki bölünme, KPD'nin kuruluş kongresi boyunca Leibknecht'in işyeri işçi temsilcileri hareketiyle yürüttüğü pazarlıklara ket vuruyordu. İşçi temsilcileri, onlarla beraber hareket edenlerin sayısı küçümsememeyecek kadar çok olmasına rağmen, yeni partinin yetkili organlarında eşit temsili de içeren bir dizi koşulu kabul etmek üzereydiler. Ancak *Spartakusbund*'un eski tüfekleri ayak ditter ve pazarlıklar sonuca bağlanamadan sona erdi. Bu bir dönüm noktasıydı. Bağımsız Sosyal Demokratlar iki hafta içinde Ebert Hükümetinden dışlanmışlardı. Noske savaş bakanı olmuş, Berlin'de asayiş sağlamak için Reichswehr'i* kullanma yetkisini almıştı. Rosa Luxemburg ve Liebkecht tutuklanmış ve "kaçmaya çalışırken vurulmuşlardı" –bu ünlü deyiş, siyasi muhalefete karşı devlet tarafından düzenlenen suikastlar için daha sonra da defalarca kullanıldı. Ta en başından beri trajedi, Alman komünizminin yakasını bir türlü bırakmadı.

KPD'nin Berlin'de kuruluşundan sadece iki ay sonra Moskova'da Komünist Enternasyonal, yani Komintern doğ-

* (Alm.) Ulusal Savunma. 1919-1935 tarihleri arasında Alman ordusunun resmî adı.
–Türkçe ed.

du. Almanya'da kurulacak kitlesel bir komünist parti için henüz şartların olgunlaşmadığını düşünen Rosa Luxemburg, Komünist Enternasyonal için de aynı kanaatle idi. Bu görüş, Almanya'da haklı olarak akıllara gelen şu endişeye dayanıyordu: Alman partisi henüz bebeklik dönemindeyken kurulacak bir Komünist Enternasyonal'de, devrimi başaran tek parti Rus partisi olduğundan, ağırlık merkezi Berlin'de değil Moskova'da olacaktı. Alman delege Eberlein, Mart 1919'da Moskova'ya, elinde Enternasyonal'in kuruluşuna muhalefet etme talimatıyla gitti. Ancak, hayat dolu ve etkin bir parti olan Rus komünist partisinin ve Birleşik Devletler, İsviçre, Hollanda, İsveç, Norveç, Macaristan ve Avusturya gibi ülkelerde örgütlenmesini henüz tamamlamamış, kimileri de efsaneden ibaret olan komünist örgütlerin delegeleri arasında tamamen yalnız kaldı. Sonunda, itirazlarını dile getirdi, ancak genel uyumu bozmamak için çekimser oy verdi. Sonuç olarak gerçek şudur ki, Komünist Enternasyonal, Rusya dışında potansiyel bir gücü olan tek komünist partinin onayını almadan kurulmuştur. Üstelik de bu parti, Marksist öğretinin proletarya bilincinde gelişeceği esas yerlerden biri olarak görülen büyük bir sanayi ülkesinin, Lenin de dâhil olmak üzere tüm esaslı Bolşeviklerin o sırada Avrupa devrimi için tüm umutlarını bağladığı ülkenin partisiydi.

Kuruluşunun ilk on sekiz ayında KPD, tıpkı savaş zamanında *Spartakusbund* gibi, küçük ve illegal bir parti olarak, olaylara müdahil olma yeteneği olmadan varlığını sürdürdü. Söz konusu dönemde Paul Levi, partinin en önemli şahsiyetlerinden biriydi; kendisi parlak ve çok kültürlü bir aydıdı, ancak hiçbir şekilde, kitlelere siyasi lider olacak biri değildi. Komintern'in 1919 yılının Mart ayında kurulmasının ardından, Rus ve Alman komünistler arasındaki temaslar en düşük seviyede idi. 1919'da Sovyet Rusya'nın, dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkileri neredeyse tümüyle kopuktu; liderlerin zihinleri, bütünüyle, iç savaşın gerek-

tirdiği büyük gayretle meşguldu. Almanya’da Radek, yetkililer tarafından tutuklanmış ve hapse atılmıştı; yerini alacak başka bir Bolşevik şahsiyet de gelmemişti.

Münih’te kurulan kısa süreli Sovyet Hükümetine birkaç komünist katılmış olsa da, KPD’nin, Nisan 1919’daki ünlü Bavyera Devrimi’nde herhangi bir etkisi olmamıştı. Ulusçuluk, Kasım 1918’de yaşadığı aşağılanmanın ardından ilk kez kendini göstermek için attığı adımda –Mart 1920’deki “Kapp Darbesi”nde– komünistler tarafından değil, yerleşik sendikalar tarafından örgütlenen genel grevle yenilgiye uğratılmıştı. 1920 sonbaharında, Alman Bağımsız Sosyal Demokratları arasında, kısmen Rus baskısının neden olduğu bir ayrışma yaşandı. Komintern’in prestiji, Zinovyev’in (Halle kongresinde yaptığı dört saatlik konuşmada sergilediği) etkili hitabetiyle bir araya gelince, USPD üyelerinin büyük bir kısmı, Birleşik Alman Komünist Partisi’ni kurmak üzere KPD ile birleşmeye karar verdi. Böylece 1920 yılı sona ererken, 300.000’in üzerinde etkin üyesi ve bundan çok daha fazla sayıda yandaşıyla kitlesel bir Alman Komünist Partisi çıktı ortaya. Ancak KPD’nin aydınlarıyla USPD’nin işçileri arasındaki birliğin yalnızca bir yanılsama olduğu, birleşmeyi onaylayan Berlin konferansına tanık olanlardan biri tarafından şöyle açığa vurulacaktı:

Orada, klasik müzik ve devrimci şiirsellik ile örülmüş sanatsal bir çerçeve vardı. Çoğu sıradan işçi olan USPD delegeleri, gördükleri resmî ihtişamdı taksinti duydu: Almanya’nın içinde bulunduğu duruma dair ağırbaşlı bir tahlil ile bir sonraki aşamada ne yapılacağına dair somut öneriler duymayı ummuşlardı. Oysa Paul Levi, bunun yerine onlara, dünyanın ekonomik durumunu, istatistiki veriler ve Asya’dan ve Anglo-Amerikan dünyasından haberlerle harmanlayarak değerlendiren bir konuşma yaptı; gösterişli bir dille, “Siz Almanya’nın işçileri, buraya katılın çünkü tanrılarınız burada,” dedi ve konuşmasını bitirdi. Essen’den ve Hamburg’dan gelen işçilerin salonu terk edişlerini gördüm; bu

söyleve karşı nefretlerini, ancak, o güzel süslemelere bir yoksul tükürüğü fırlatarak gösterebildiler.

Tüm öfke ve taraflılığına rağmen, çizilen bu resmin, parti liderliğiyle kitleleri birleştirmekte yaşanan başarısızlığa dair gerçek yanları var.

Yukarıdaki alıntı, 1948 yılında Amerika’da, *Stalin ve Alman Komünizmi* şeklinde yanıltıcı bir başlıkla yayımlanan bir kitap-tan yapılmıştır. Kitabın yazarı Ruth Fischer, 1919’da KPD’ye ka-tılan ve 1926’da ihraç edilene kadar partinin önde gelenlerinden olan bir Avusturyalıdır. Kitabı, partinin söz konusu dönemine ışık tutan temel kaynaklardan biridir. Fakat bir tarihçi için, ancak dikkatle kullanılabilecek bir kaynaktır. Bayan Fischer, o dönem Alman Komünist Partisi’nde –ve kısmen de Komünist Enternasyonal’de– neredeyse olan biten her şeyden haberdar olacak bir konumdaydı. Anlatımından ayrıntılara ulaşmak mümkündür; ancak, (birçok halde olduğu gibi) belgelerini gös-terdiği durumlar hariç, çok zaman, neyin kendi kişisel bilgisine, neyin söylentilere ve hatta varsayımlara dayanılarak aktarıldığı-nı ayırmak kolay değildir.

Bayan Fischer’in kimi politik spekülasyonları pek ikna edi-ci değil. Tabii ki aksini ispatlamak da zor. Ancak Troçki’nin, Lenin’in cenazesi için Moskova’ya “Politbüro içinde gizli bir anlaşma” sonucunda dönemediği; 1924 İngiltere genel seçimle-rinde önemli rol oynayan ünlü “Zinovyev mektubu”nun, [Sovyet istihbarat örgütü] GPU tarafından yazılmış sahte bir mektup olduğu; olaya karışan İngiliz devlet memuru J. D. Gregory’nin, GPU’nun adamı olduğu; Dimitrov’un Reichstag yangını davasın-daki savunmasının, serbest bırakılması için kendi rızasıyla GPU ve Gestapo arasında yapılan bir pazarlığın sonucu devreye sokul-muş bir oyun olduğu, şeklindeki örnekler gerçekçi görünmüyor.

Göz önünde bulundurulması gereken bir başka şey de Bayan Fischer’in siyasi görüşüdür. İlk bakışta, yaşadıkları, ilk yılların-da Komintern’de görev almış ve bu deneyimiyle hayal kırıklığına

uğramış bir başka kadını, Angelica Balabanov'u akla getiriyor. Ama söz konusu iki kadın farklı dünyalara aittiler. Balabanov, komünist partilerin de tıpkı diğer siyasi örgütler gibi perde arkasından yönetildiğini, manipüle edildiğini, ince hesaplar için kullanıldığını öğrendiğinde çok büyük hayal kırıklığı yaşamış bir idealistti. Bayan Fischer ise, başından itibaren, iliklerine kadar bir politikacı olarak görünüyordu. Onun uğradığı hayal kırıklığının sebebi, içinde yer aldığı oyunda son hamleyi yapamamış olmasıydı, yoksa oynanan oyunu anlamaması değil. Bayan Fischer, Almanya'daki partiler söz konusu olduğunda solda, yani sosyal demokratlarla yapılacak geçici ve taktik işbirliğine karşı olan komünistlerin kanadındaydı ve işçilerin doğrudan devrim için örgütlenebileceğine inanmaktaydı. Yirmi beş yıl sonra, düşünceleri tamamen değişmiş olarak Atlantik'in öte tarafından yazarken, kendisinin o dönem içinde bulunduğu konumla ilgili gerçekçi bir değerlendirmede bulunabileceğini beklemek güç. Bu güçlük, kendisini parti önderliğinden uzaklaştıran ve kendileriyle görülecek hesabı bulunan eski hasımlarının konumlarını değerlendirme söz konusu olduğunda, daha da artırıyor.

KPD'deki sağ-sol bölünmesinin asıl tarihi, "Mart eylemi"nin gerçekleştirildiği 1921 senesidir. O yılın Mart ayında, Almanya'nın merkezindeki maden bölgesinde kendiliğinden gelişen bir ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmayı, büyük sanayi merkezlerinde komünistler tarafından örgütlenen ayaklanmalar takip etti. Bu ayaklanmaların yeterli hazırlığı olmadığı ve çabuk bastırıldıkları görülüyor. Polisin ve Reichswehr'in giriştiği misilleme ile parti bozguna uğradı. Partinin cesareti kırıldı ve kendisine duyulan güven kayboldu. Bu durumu, birbirini suçlamalar izledi. Bir tarafa göre, önceki sonbaharda partiye katılan yeni ve heyecanlı üyeler, eylem konusunda isteksiz olan liderlere baskı yapmış ve "Mart eylemi" bu şartlarda gerçekleştirilmişti. Paul Levi'nin olaydan birkaç hafta önce, başka bir sebeple liderlikten istifaya zorlandığı bir gerçektir. Levi'nin istifası, partinin daha etkin bir

siyasete adım atmaya başladığı şeklinde yorumlanmıştı. İyi bir Alman olarak, Almanların yaptıkları hataları Ruslara yüklemeyi alışkanlık haline getirmiş olan Bayan Fischer'in desteklediği diğer bir görüşe göre "Mart eylemi", Almanya'da kazanacakları bir başarıyla Sovyetler'de yaşadıkları sıkıntıları dengelemeyi uman Zinovyev ve Bela Kun tarafından, Kronstadt isyanının arifesinde Moskova'dan dikte ettirilmişti {dayatılmıştı}. Arkasında ne olursa olsun bu yenilgi, liderliğin değişmesini kaçınılmaz kıldı. Sağ kanadın lideri olarak Paul Levi'nin yerini, önce, yine bir entelektüel olan Ernst Meyer aldı. Onun ardından, Saksonya'dan bir işçi olan ve ihtiyatlı eski sendika geleneklerine bağlılığıyla bilinen Heinrich Brandler geldi. Bayan Fischer ve yakın arkadaşı Maslow çok geçmeden sol kanadın liderleri haline geleceklerdi.

Mart ayaklanmasının fiyaskoya dönmesi sadece Alman komünist liderleri değil, Komintern'i ve Zinovyev'i de gözden düşürmüştü. Devrim olasılığının çok yakın olduğuna inanılan bir ülkede yaşanan bu yenilginin yankıları, Moskova'yı, dünya devrimi için planladığı takvim üzerinde tekrar düşünmek zorunda bıraktı. Bu tam da Lenin'in Rusya'da geri bir adım atarak NEP'i uygulamak zorunda olduklarını açıkladığı döneme denk gelmişti. NEP, özel girişime sınırlı bir hoşgörü gösterip onu cesaretlendiren Yeni Ekonomi Politikası'ydı. Sovyet Rusya'nın, ilk başta öngörülenden çok daha uzun bir süre kapitalist devletler dünyasında yaşayacağı anlaşılmıştı. Dünya çapında sosyalizmin zaferine doğru tam yol ilerleme fikrinden vazgeçilmeliydi. Nihai hedef görünürlük kazanana değin, Sovyet gücünü korumak ve artırmak için gereken stratejik manevralar, geçici geri çekilmeler ve her türlü politik müdahale kullanılmalıydı. Tüm bunlar, dış politika için olduğu kadar iç politika için de geçerliydi. Uluslararası terimlerle ifade edilecek olursa bu, Komintern'in yıldızının sönmesi, Dışişleri Komiserliğinin yıldızının parlaması anlamına geliyordu. Çiçerin, Zinovyev'in önüne geçmeye başlamıştı.

Bu değişiklik, Rusya dışındaki büyük ülkelerin komünist partileri için sürekli olarak sıkıntı kaynağı olan bir konuyu gündeme getirmişti. Söz konusu partiler, kendi ülkelerinde devrimi olabildiğince erken bir zamanda gerçekleştirmenin yollarını mı aramalıydılar? Yoksa daha geniş bir perspektif benimseyerek, tek komünist devlet olan Rusya'yı tüm dünya komünizminin vücut bulmuş hali olarak kabul edip yerel çalışmalardan feragat etmek pahasına da olsa, onun korunması ve desteklenmesi için mi çalışmalıydılar? Bu sorunun aciliyeti Almanya'da daha ciddi bir hal almıştı. Çünkü Almanya ve Rusya, savaş sonrası düzende (tatminsizlikleri farklı nedenlerden kaynaklansa da) tatmin olmamış, Avrupa topluluğundan dışlanmış iki ülke olarak, ortak çıkarları gereği birbirlerine bağlıydılar. Rusya, kurtuluşu, yakın zamanda gerçekleşecek bir Alman devriminde gördüğü sürece, Alman komünistlerinin bu yolda ne yapmaları gerektiği gayet açıktı. Ancak Alman devriminin o kadar da yakın olmadığı anlaşılınca Moskova, her iki ülkeye de düşmanca bakan bir dünyaya karşı Alman Hükümetiyle omuz omuza vermenin daha iyi olacağını düşünebilirdi pekâlâ. Bu durumda Alman komünistlerinin rolü Alman Hükümetini devirmeye çalışmak değil, onunla, Sovyet Hükümeti ile dostane ilişkiler kurmasını sağlamak üzere bir anlaşma noktası yakalamaktı. Bu tür bir siyaset, Alman komünizminin bakış açısından bile gayet güzel savunulabilirdi.

Ruth Fischer'a göre –bu konudaki tanıklığında yalnız da değildi– bu fikir ilk olarak, 1919'da Berlin'deki bir hapishane-
de yatmakta olan Radek'in aklına gelmişti ve Moskova'ya döndüğünde de bunu yüksek sesle dile getirmiş, ama ciddiye alınmamıştı. Ancak 1921'den sonra, NEP üstlendiği görevi tam olarak yerine getirdikçe ve dünya devrimi için duyulan iyimserlik havası kaybolmaya başladıkça, her şey daha farklı görünmeye başlamıştı. Sonraki yıl, Çiçerin ve Rathenau'nun Cenova Konferansında ünlü Rapallo Antlaşması'nı imzalamalarıyla, pazarlıklar başarıyla sonuçlanmıştı. Aynı dönemde Reichswehr ile

Kızıl Ordu, Versay Antlaşması'nın askerî koşullarını delebilmeyi yollarını bulmak için gizlice işbirliğine girişmişti. Kısacası, Reichswehr'e Rusya'da üretim ve eğitim alanında imkân sağlanacak, karşılığında Kızıl Ordu da teknik eğitim ve teçhizat alacaktı. Ancak iki hükümet arasında kurulan bu yeni ortaklığın Alman Komünist Partisi üzerindeki etkisi olumlu olmayacaktı. Şimdi, Komintern'in Almanya'da baş temsilcisi olan Radek, acele devrimci maceralara girilmesini istemeyen, sosyal demokratlarla sağlanacak geçici bir uzlaşmaya hazır olan ve Maslow ile Ruth Fischer'in sol kanadın liderliğinden tasfiye edilmeleri için uğraşan Brandler'e, Moskova'nın desteğini sağlıyordu. Doğal olarak, Ruth Fischer Radek'ten zerre kadar hoşlanmıyordu ve anlattıklarının işaret ettiği gibi, Brandler için de güzel hisler beslemiyordu. Bununla birlikte, işaret ettiği olguların gerçek olduğu tartışmasızdır. Radek, Alman aşırı ulusçularıyla bile flörte hazırdı; zira onlar da Rusya'yla flörte hazırdı. İki tarafın ortaklaştıkları nokta, Batı ittifakına duydukları kin. Sonradan ortaya çıkacak birçok politik örüntünün temellerinin bu dönemde atılmış olduğunu söylemek mümkün.

Bu noktada, Alman Komünist Partisi'nin kaderi, sadece değişen Sovyet dış politikasına bağlı olmak değil, aynı zamanda Sovyet liderlerinin aralarında güttükleri kan davasının da bir parçası haline gelmekte. 1923 yazının sonlarına doğru Alman işçiler, Ruhr'un Fransızlarca işgal edilmesinin ve buna karşılık olarak Almanların bir pasif direniş politikası gütmemesinin yarattığı ümitsiz havayı solurken, Alman Komünist Partisi harekete geçmek için şartların olgunlaştığına kanaat getirdi. Bayan Fischer'a göre, Moskova'nın heyecana kapılmasına neden olan olay, 1923 Ağustos'unda iktidara gelen Stresemann'ın Batılı güçlerle uzlaşacağını açıklamasıydı. Bu açıklamanın ardından Rus liderler, Alman komünistlerinin acilen Stresemann Hükümetine karşı bir ayaklanma başlatmaları gerektiğine karar verdiler. Ancak hikâyenin bu sürümü, Bayan Fischer'ın, Almanlar tara-

findan yapılan her türlü hatanın sorumluluğunu Moskova'ya atan tavrına uygun olmakla birlikte, gerçeklerle uyuşmuyor. Moskova'da, olası bir Alman devrimini heyecanla bekleyen tek isim Troçki'ydi. Zinovyev, her zamanki gibi, ne tepki vereceğini bilemez bir haldeydi. Stalin ise ihtiyatlı davranmayı salık veriyordu. Moskova'daki bu ayrışmalar gösteriyor ki Rusya yardımcı olma konusunda çok gönüllü değildi ve bu tavrı, Alman parti-sinin içinde yaşanan bölünmeleri ve tereddütleri kışkırtmaktaydı. Olağan zamanlarda mükemmel bir parti örgütçüsü olan Brandler, silahlı isyan önderi olarak işe yaramazdı. Ayrıntılı ve temkinli hazırlıklar alttan alta devam ederken, Ekim'de Berlin Hükümeti, Reichswehr'i, Bandler ve iki komünistin daha görev aldığı Saksonya kabinesini alaşağı etmekle görevlendirerek ilk darbeyi indirdi. Bu, genel ayaklanma için bir işaret sayılacaktı. Ancak liderler buna henüz hazır değildi. Hamburg'da, çok fazla kan dökülerek bastırılan ve önceden planlanmayan bir ayaklanmanın dışında kimse kılını kıpırdatmadı. Alman komünizminin büyük devrim projesi, hayata geçirilmeden sona ermişti. "İçeriden bakınca," diye yazar Ruth Fischer bu deneyimle ilgili olarak, "komünistler hiziplerle bölünmüş, ortak kararlar alamayan, amaçlarının ne olduğundan bile emin olmayan, iyi örgütlenmemiş, panik halindeki bir grup insan izlenimi veriyordu." Bu, Rusya dışındaki en büyük komünist partisi için yazılmış, çok da haksız olmayan bir mezar taşı yazısıydı.

Diğer tüm militan devrimci politikaların yenilgisi gibi Alman yenilgisi de Troçki'nin ve Zinovyev'in gözden düşmelerine ve aynı vesileyle Stalin'in yükselişine neden oldu. Bu süreç, Almanya'da Brandler'ın da düşüşüne yol açtı ve çelişkili bir şekilde Stalin, Alman solunun önderi haline geldi. Stalin'in adamlarından olan Manuilski, Almanya'daki Komintern temsilcisi olarak Radek'in yerini aldı. Bayan Fischer, Almanya'daki sol komünistlerin umutlarını Stalin'in yükselen yıldızına bağladıkları süreci üstünkörü anlatıyor. O dönemden kalan bir anı, 1924

yazında Bolşevik önderler arasında henüz yeni yeni öne çıkmaya başlayan Stalin'in canlı ve ayrıntılı bir tasvirini çiziyor:

Stalin, Komintern delegesi olarak ilk kez Beşinci Dünya Kongresinde tanınmaya başladı. St. Andrew Salonunun koridorlarında sessizce, hatta neredeyse sinsice hareket ediyordu. Üzerinde her zamanki uzun ceketi ve Wellington botlarıyla piposunu tütütürerek yürüyor, küçük gruplarla sakın ve kibarca konuşuyor, kendisine varlığı fark edilmeyen bir çevirmen eşlik ediyor ve kendisini yeni tür bir Rus lideri olarak sunuyordu. Devrimci laf ebeliğini küçümseyen bir devrimci duruşuyla, hızlı kararları ve modern yöntemleriyle değişmekte olan bir dünya düzenine ayak uyduran idareci havasıyla, genç delegeleri etkiliyordu. Zinovyev'in etrafındaki adamlarsa yaşlı, kılı kırk yarıcı ve demodeydiler.

Bayan Fischer'in anlatımı bu noktada biraz yalpalamakta. Bayan Fischer, lideri Zinovyev'in ve kendisinin şimdi artık nefret edilen Stalin'le uzun süren işbirliğini temize çıkarma kaygısıyla, Zinovyev ile Stalin arasındaki ayrılığı, gerçeklerin ya da olasılıkların izin vermeyeceği bir ölçüde öne çekiyor.

Gerçekte, Stalin ve Zinovyev hâlâ işbirliği içinde olan iki arkadaşlıklar. 1925 Nisan'ında Almanya'da sağ, Hindenburg'u başkan adayı olarak gösterdiğinde, o dönem KPD'nin etkin liderleri olan Ruth Fischer ve Maslow'un Moskova ile ilişkileri de iyiydi. Maslow ve Ruth Fischer tarafından desteklenen Komintern'in görüşü, komünist aday Thalmann'ın, Hindenburg karşıtı oyları bölmemesi için geri çekilmesi idi. KPD'de Thalmann'dan etkilenen çoğunluk Komintern'in görüşünü desteklemeyince, Hindenburg seçimleri kazandı. Bayan Fischer'in, KPD'nin başarısız politikalarının Moskova'nın dayatmalarından kaynaklandığını öne sürmesi de, kendisinin Moskova'nın tahakkümüne karşı duran kanadın lideri olduğunu savunması da bu durumda geçerliliğini yitirmektedir. Ruth Fischer, Zinovyev'in Stalin'e muhalefetine ancak 1925'in sonunda katılmıştır. Fakat bu süreçte Alman partisindeki popülaritesinin önüne Thalmann geçecek ve

sonraki sene Manuilski, Ruth Fischer'in Troçkist olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmesi için fazla çaba harcamak zorunda kalmayacaktı. Hikâyenin çok aydınlatıcı olduğu söylenemez. Söz konusu döneme ilişkin olarak yanlışla doğruyu birbirinden ayırmak güç; bu açıdan, Bayan Fischer konunun uzmanı olmayan okura oynar gibidir.

Parti şimdi, hem sayısal hem entelektüel hem de siyasi güç olarak trajik bir düşüş yaşamaktaydı. Dawes döneminin* sahte refahı süresince, komünist bir darbenin sözü bile edilemezdi. 1929'daki büyük buhranda ise komünist parti iki başarısızlığa birden uğradı. Nazilerin ve ulusçuların etkisiz Weimar Cumhuriyeti'ne karşı kampanya örgütlemelerini engelleyemedi. Diğer taraftan, 1923 fiyaskosundan sonra benimsenen sosyal demokratlarla uzlaşmama prensibi, komünistlerin Nazilere karşı ortak bir cephede örgütlenmelerini engelledi. Ruth Fischer'in dikkat çektiği konulardan biri, önceki dönemin aksine, bu dönemde haklılık kazandı: herhangi bir komünist partinin Rus partisinin kararlarına karşı çıkmasının zorluğu. Zayıf bir muhalefet partisinin, devrim zaferini kazanmış, büyük bir ulusu yönetmekte olan bir partiyle aşık atması zor, neredeyse imkânsızdı. Bayan Fischer'a göre, Alman partisindeki Moskova etkisi, Komintern'in kendi çizgisini takip eden çok sayıda insana sunduğu yüksek ücretli işlerle açıklanabilirdi. Hiç kuşkusuz, bu da vardı. Ancak Komintern'in komünist değerler açısından sahip olduğu saygınlığın, Alman partisi üzerindeki etkisine katkıda bulunmadığı söylenemez. Zayıf ve başarısız bir partinin, tedavi reçetesini güçlü ve başarılı Rus partisinde aramış olması çok şaşırtıcı değildir. Görüş ya da çıkar farklılığı kendini gösterdiğinde, zayıf olan her zaman güçlü olana boyun eğmiştir. Dolayısıyla, sadece Rusya'nın dışındaki istisnai güçteki komünist partiler, Moskova'dan bir ölçüde bağımsız hareket etmeyi umabi-

* Charles G. Dawes, 1924 yılında hazırladığı planla, Alman savaş tazminatının ödenmesini düzenleyen ve böylece Ruhr'un işgalini sona erdiren ABD başkan yardımcısı. -Türkçe ed.

lirdi. 1918'den sonra Alman komünist hareketinin umulan başarıya ulaşmamış olması bir felaket olarak yorumlanabilir. Öyle de olmuştur. Bugün, Rusya'nın komünizmle özdeş olduğu fikrinin dünya tarihine hâkim olması, söz konusu dönemde önlenebilirdi.

Alman komünizminin başarısızlığı, bugüne kadar yapılanlardan ya da Ruth Fischer'in, işi çoğunlukla kişiselleştiren ya da Komintern'in zararlı etkisine bağlayan açıklamalarının yaptığından, çok daha derin analizleri gerektiren bir olaydır. Lenin, Rusya'daki devrimi kurtarmak için Alman devrimini büyük bir şevkle beklerken, -Marksist öğretiyeye içtenlikle bağlı kalarak- Alman komünizminin Rus komünizminden çok daha güçlü, etkili ve dünyayı sarsacak bir potansiyele sahip olduğuna inanıyordu. Peki bu neden gerçekleşmedi? Apaçık etmenlerden biri, Versay utancının ardından ulusçuluğun beklenmedik derecede güçlü bir şekilde geri dönmüş olmasıydı. Öldü sanılan şey aslında sadece yara almıştı. Moskova, Alman ulusçuluğunun, bir ölçüde yüreklendirildikten sonra kullanılıp güvenli sınırlar içinde tutulabileceğine ilişkin yanlış hesabında yalnız değildi. Farklı açılardan da olsa, hem Moskova hem de Batılı güçler, Alman sosyal demokrasisinin gücünü fazla abartmışlardı. Her iki taraf da Almanya'da Batı liberal demokrasi geleneğinin ya da onun için gerekli şartların mevcut olmadığını hesaba katmamıştı. 1848'de Almanya'da liberal demokrasi yaratma çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve bu durum 1918'den sonra tekrarlandı. Batı örüntüsünde bir sosyal demokrasi yaratma girişimi de başarısız kaldı ve tıpkı 1917 Rusya'sında olduğu gibi, karşı karşıya kalan güçler, aşırı sağ ile aşırı sol oldu.

Durum şu ki, Almanya'da, başka herhangi bir ülkede olduğundan daha büyük ölçüde, eski burjuva-öncesi yönetici sınıf, toplumun askerî geleneğine hâkim bulunan feodal düzen, örgütlü, geniş ölçekli ağır sanayinin modern gücünü ele geçirmeyi ve kendi hedeflerine göre düzenlemeyi başarmıştı. Bu başarı, sosyal hizmetlere ilişkin parlak icadıyla işçilerin ve sendikaların önem-

li bir bölümünü yeni bir iktidar blokunda birleştiren Bismarck'a aitti. Söz konusu politika 1914'te işliyordu ve 1918'deki askerî felaketten ve Weimar Cumhuriyeti'nin siyasi başarısızlığından da yara almadan kurtuldu. Yapı, Hitler'in onu daha güncel ve halk için daha göz boyayıcı bir şekilde yeniden cilalamasına olanak verecek kadar güçlüydü. Ruth Fischer'ın kitabının akıllarda bıraktığı en güçlü izlenim, Almanya'daki eski kuvvetlerin 1918'in ardından da işlerliklerini korkutucu bir güçle sürdürüyor olmalarıdır. Kitabı iç karartıcı kılan temel neden ise, söz konusu eski kuvvetlerin, 1918 sonrası dönemle çok fazla benzerlik arz eden bir ortamda, Almanya'da hâlâ ne derecede etkin oldukları sorusunu sorduran bir kitap olmasıdır.

STALİN: (1) İKTİDARA GİDEN YOL

Sovyetler Birliği'nde Stalin adı uzun zamandır, Bolşevik öğretisi açısından yetkin bir kaynak olarak ya da en azından yetkin bir uygulayıcı olarak Marx, Engels ve Lenin'le birlikte anılıyor. Bütün çalışmaları, şu anda toplu yapıtlar olarak Moskova'da basım aşamasında; bu konuda geç kalındığı bile söylenebilir. Bu girişim, Marx-Engels-Lenin Enstitüsünün himayesi altında yürüyor ve toplamda on altı cilt olarak tamamlanacak. Sonuncu cilt, savaş zamanı yaptığı konuşmalardan oluşuyor. İlk cilt, Stalin'in –henüz bu adla tanınmadığı günlerde– Kafkaslar'da, arada bir hapsedilme ya da Sibirya'ya sürgüne gönderilme ile kesilen etkin bir devrimci örgütçülük yaptığı 1901-1907 yılları arasını kapsıyor. Makalelerin büyük bölümünün asılları, vaktiyle, el altından dağıtılan Gürcü yayınlarda yer almış ve Rus okuyucuya ilk kez sunuluyor. Editörün aktardığına göre, Stalin'in söz konusu döneme ilişkin çalışmalarının tümü hâlâ ortaya çıkarılabilmemiş değil.

Stalin'i teorik yetersizlikle itham etmek, Troçki'nin başını çektiği düşmanlarının ve muhaliflerinin geleneksel tavrıdır. Gerçekten de, hem Lenin ve Troçki'yle, hem de Buharin, Zinovyev ve Radek gibi kendi kuşağının diğer Bolşevikleriyle karşılaştırıldığında, yazma konusunda çok üretken ve akıcı olmadığı görülür. Şüphe yok ki, bundan sonraki ciltlerin oylumları, bir bölümünün sekreterleri ve danışmanlarınca yazılmış olması çok muhtemel olan resmî açıklamalarla şişecek. Hatta

yayının, 1938’de Stalin’in yönetiminde hazırlanan ama onun kaleminden çıkmadığı kesin olan *Rus Komünist Partisi’nin Kısa Tarihi*’ni içerecek şekilde genişletilmesi bile önerildi. Stalin’in bir düşünür olarak, Marx ya da Lenin’le aynı kefeye konulması absürtlük {aşırı saçmalık} derecesinde bir abartıdır. Ne var ki, Stalin’in çalışmalarının ilk cildi bile, Souvarine ve başkalarının, Sovyet liderinin başkalarına ait fikirleri ve basmakalıp düşünceleri tekrar edip duran bir kara cahil –teorilere kafa yormayan ya da bunları anlamaktan âciz olan bir politikacı, bürokrat ya da yönetici– olduğu şeklindeki beyanlarını çürütmek için neredeyse yeterlidir.

İlk ciltte yer alan makalelerin hemen hemen tamamı, temelde Menşeviklerle yapılan yerel tartışmalardan esinlenen yazılardır. Menşevikler, Stalin’in anayurdu Gürcistan’da her zaman partinin güçlü kanadını oluşturmaktaydılar. İlk cildin dikkat çeken yazıları, 1904 yılında ulusal sorun üzerine yazılmış olan, hem genel tasarımı, hem de görgül sonuçlarıyla ünlü 1912 makalesini haber veren, böylece de bu ikinci makalenin, sadece Lenin’in görüşlerinin bir kopyası olduğu yolunda zaman zaman ileri sürülen iddiaları geçersiz kılan iki makale; Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki farklara dair iki makale; anarşizm karşısında Marksist sosyalizm savunusu biçimine bürünmüş, kaba bir diyalektik materyalizm açıklaması. Bu çalışmalar Stalin’in, özgün bir düşünür değil, faal, yetenekli ve halka hitap edebilen bir propagandacı ve Bolşevizmin sadık bir takipçisi olduğunu ortaya koyuyor. Çalışmada Lenin’in ismi sadece birkaç kez anılıyor. (Lenin’le ilk buluşması 1905 yılında.) Bunlardan, burada sözünü etmeye değer olan ikisi, Lenin’in kişisel görüşlerinin partinin çoğunluğu tarafından reddedildiği ve Stalin’in sözü edilen iki olayda da çoğunluğun tarafında yer aldığı olaylara ilişkin. İlki, Lenin seçimlere katılımı öngörürken, Stalin’in Birinci Duma seçimlerinin boykot edilmesini destekleyen yazıları. İkincisi ise, 1906’da gerçekleştirilen dördüncü parti kongresinde, Lenin ka-

mulaştırmayı savunurken, oyunu toprakların köylülere dağıtılması yönünde kullanmış olması.

Ancak, bu ilk dönemde bile Stalin, bilinçli ya da bilinçsizce, Lenin tarafından yönlendirilmiştir. Partinin ilk yıllarına damgasını vuran önemli ve şiddetli tartışmaların hepsi, şu veya bu şekilde, hem siyasi görüşlerle hem de örgütlenmeyle ilgili bir konu etrafında dönüyordu. İşçi hareketine, kendisine bir felsefe ve önderlik sağlayacak, yönünü çizecek, işin gereğince de esas olarak aydınlardan devşirilecek sıkı disiplinli ve kararlı devrimcilerden oluşan küçük bir örgüt mü sunulacaktı? Yoksa parti, kendisini işçilere hizmet etmeye mi adayacak; işçi sınıfının peşinden mi gidecek; koşulların, er ya da geç, dayanılmaz hale gelip devrimci hareketi “kendiliğinden” geliştirmesini mi bekleyecekti? Lenin, ilk görüşü tutkuyla savunurken, diğer görüşün destekçilerini “kuyrukçu” olmakla suçluyordu. Bolşevik Parti’yi de bu gelgitler arasında, neredeyse tek başına, kendi dar ancak güçlü kavrayışı çerçevesinde yaratacaktı. Devrimi başarıya ulaştıracak olan çerçeveydi bu.

Stalin, mevcut karışıklığın içinden, Lenin’in politikasını hiç tereddütsüz kabul edenlerden biri olarak çıkmıştı. Lenin’in, sık sık alıntılanan mektubunda, Stalin’le ilgili olarak “harika Gürcü” demesi ve onu 1912’de partinin merkez komitesinin bir üyesi yapması boşuna değildi. Stalin en başından itibaren, hatta belki Lenin’den daha emin bir şekilde, partinin yönlendirici, örgütleyici ve savaşçı olması gerektiğini kabul etmişti. “Partimiz,” diyordu ilk yazdığı makalelerden birinde, “ağız iyi laf yapan kişilerin bir araya toplandığı bir çatı değil, bir önderler örgütüdür.” Ve şöyle devam ediyordu: “Sadece fikir birliği, parti üyelerinin birliğini sağlayabilir ve tek bir merkezî çatı altında toplayabilir. Eğer fikir birliği yok olursa, parti de yok olur.” Lenin’in, bu fikirleri çok net ve güçlü bir dille açıkladığı kitapçığı *Ne Yapmalı?* Stalin’in kutsal kitabı haline gelmişti. İlk yazılarında, örgüte övgüler düzüyor, işçi sınıfının içinden “kendiliğinden” çıkacak

gücü bekleyenleri ise aşağılıyordu. Lenin'den yaptığı alıntı şöyle diyordu: "Kendiliğinden işçi hareketi, kendiliğinden kaldığı ve sosyalist bilinçle birleşmediği sürece, burjuva ideolojisine boyun eğerek ve böyle bir boyunduruğa kaçınılmaz olarak sürüklenir." Çözümün anahtarı, "işçi hareketinin sosyalizmle birleşmesidir" ve bu da ancak, devrimci sosyalist öğretiyi girdisiyle çıktısıyla derinlemesine kavramış, kafaca ve ahlakça üstün, örgütlü küçük bir partiyle başarılabilir.

Bu öğretiye içkin olan tehlike, hem devrim için gerekli bir araç olan örgütlenmeyi, hem de devrimin kendisini nihai bir amaç olarak yüceltmektir. Bolşevik teorisyenler –belki Stalin, Lenin'den daha az olmak üzere– kendilerini bu tehlikeye karşı korudular. Sözü edilen erken dönem çalışmalarından birinde geçen ilginç bir pasaj, Viktorya Çağı dindarlarının, iyiliğin, gelişim yasasının sonucu olarak kötülüğe galip geleceği şeklindeki iyimser inançlarını hatırlatıyordu.

Eğer anarşistlerin savundukları şey doğruysa, er ya da geç başarılı olacak ve kitleleri etrafına toplayacaktır. Eğer temelsizse ve yanlış bir kaynaktan besleniyorsa, o zaman buhar olup havaya karışması fazla zaman almayacaktır.

Bu iyimserlik, başka bir yerde daha, Hegel'in gerçeğin ve akılcı olanın özdeşliği öğretisine gönderme yapılarak desteklenmekteydi. Rus felsefe okulunun, genelde Alman felsefesine, özeldeyse Hegel felsefesine karşı tutumuna bakıldığında, Stalin'in Hegel'i savunmuş olması gerçekten de ilginçtir. Marksizm galip gelecek, diyordu Stalin açıkça, çünkü akılcıdır. Akılcı olmayansa yok olmaya mahkûmdur. Yalnız, Hegel eleştirmenlerinin Hegel'in yanıtlamadığını fark ederek ortaya attıkları, akılcılık kriterlerinin {ölçütlerinin} ne olduğu sorusunun cevabını genç Stalin de veremiyordu. Devrim davası akılcı –ve iyi– bir davaydı, çünkü kaçınılmazlığı bilimsel bir gerçektir. Ancak kanıtın geçerliliği sadece olayın kendisiyle sınanabilirdi. Bununla birlikte, eğer hesapla-

rınız doğru çıkmazsa, bu, bilimin yanlış yaptığını göstermez, sizin uygulamada yanlış yaptığınızı gösterirdi. Böylece, sınırsız bir ampirizme kapılar ardına kadar açılıyordu.

Lenin'in ampirizmiyle Stalin'in ampirizmi arasında bazı farklılıklar olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. "Proletarya sosyalizmi," diye yazar Stalin bu defa, "soyut bir 'adalet' anlayışı, proletarya sevgisi gibi duygusal değerler üzerine değil, bilimsel ilkeler üzerine inşa edilmiştir." Olgunluk döneminde Stalin kendisini daha dikkatli bir şekilde ifade etmiş olabilirdi. Lenin'in soğukkanlılığının gerisinde, ondan daha merhametsiz takipçisinin aksine, belli bir insancılığın, hatta içtenlikli bir "proletarya sevgisi"nin yattığı izleniminden kaçınmak güç. Lenin'in erken dönem yazılarında, katı gerçekleri ve iktidara sahip olmanın gerektirdiği sorumlulukları görmeye başlayınca yavaş ve isteksizce silinecek, güçlü bir ütopyacılığın izleri vardır. Lenin, Ekim 1917'nin öngününde yazdığı *Devlet ve Devrim*'de, devleti gerekli bir kötülükten başka bir şey olarak görenleri ya da komünist düzenin bir koşulu olarak devletin yok olup gideceğini savunan Marksist öğretinin üstünü örtmeye çalışanları, güçlü bir şekilde teşhir eder. Bu hayalin, nispeten uzak bir geleceğe ertelenmek zorunda olduğu anlaşıldıktan sonra bile Lenin, devlet bürokrasisinin panzehiri olarak, "doğrudan demokrasi"ye, aşağıdan yukarıya doğru bir özyönetime, sıradan yurttaşın idare ve denetimi öğrenmesine ihtiyaç duyulduğu konusundaki ısrarından hiç vazgeçmedi. Uygulama tarafından gerçekçi olmadıkları kanıtlanan bu tür fikirler, Stalin'in konuşma ya da yazılarında neredeyse hiç yer bulamamıştır.

Lenin ve Stalin arasındaki bu tür öğretiyi veya vurgu farklılıklarının, sadece mizaçtan ve kişilikten kaynaklandığını söylemek doğru olmayabilir. Söz konusu farklılıklar, karşı karşıya kaldıkları tarihsel koşulların farklılığından kaynaklanmış olabilir. İyi yetişmiş ve sıkı örgütlü profesyonel devrimcilerden oluşacak küçük bir grubun liderlik etmesi gerektiği üzerindeki

ısrarlarına rağmen Lenin, devrimin kitleler tarafından yapıldığını, aktif {etkin} ya da pasif {edilgin} bir kitle desteğinin kazanılabilmesi için örgütlenme ve liderlikten çok daha fazlasına ihtiyaç bulunduğunu biliyordu. Mevcut koşullardan memnuniyetsizliğin devrim için kaçınılmaz ilk adım olduğunu bilmekle birlikte, bunun devrim coşkusunu canlı tutmak için yeterli olmayacağını farkındaydı. Devrimci hayal gücünün ateşini beslemek için, insanlığın burjuva kapitalizminin ve burjuva devletin baskısından kurtulduğu, kendi kendini yönetmeyi, üretimi ve dağıtımı ortak yarar doğrultusunda örgütlemeyi öğrendiği yeni bir dünya tasavvuru şarttı. Lenin, 19. yüzyıl sosyalistlerinden miras aldığı bu görüşü kabul etmiş, samimiyetle doğruluğuna inanmış ve siyasetini bu umudu gerçekleştirmeye adanmıştı. İktidarının ilk aylarının ardından, gerçekleştirilmesinin önündeki zorluklar birikmeye başlamış olsa da ve söz konusu umudun gerçekleştirilmesi uzak bir geleceğe ertelenmiş gibi görünse de, Lenin'in bu umuda tutunmaktan vazgeçtiğine dair hiçbir kanıt yoktur.

Stalin'in hayatı ise Lenin'inkinden farklıydı. Lenin, Stalin'in profesyonel bir devrimci olarak yeteneklerini takdir ediyordu. Stalin'in görevi örgütlemektir ve bu konuda üstün başarılıydı. Muhtemelen kişilik özellikleri dolayısıyla ve belki başarı için çok da gerekli olmadığını düşündüğünden, hiçbir zaman kitlelerin heyecan ateşini yakmak için didinmedi. Kendisini iktidara taşıyan şey, tam da onun sahip olduğu örgütlenme yeteneğini gerektiren parti sekreterliğine atanması oldu. İktidara yükseldi, çünkü 1922'den sonra artık gerekli olan, devrim coşkusu değil örgütlenme becerisiydi. Bu anlamda Stalin, devrimin sonraki aşamasının ürünüydü. Bulunduğu konum, liderinden miras kalmıştı ve o da yirmi yıldan uzun bir süre bu konuma şekil ve yön verdi, onu sağlamlaştırdı. Kendi yolunu ne ölçüde kendi iradesi ve girişimiyle şekillendirdiğini, ne ölçüde kaderin çizdiği yolda ilerleyen bir özne olduğunu anlamaya çalışmak, ebedî ve ezelî bir

soru olan, tarihte büyük insanların rolünü gündeme getirmekten başka bir anlama gelmez.

Stalin'i Lenin'den ayıran ve Stalin'e devrim tarihi içindeki önemli yerini veren en önemli özelliği, uluslararası bakışın yerine ulusal bakışı koymasındı. Burada da kişisel arka plandaki farklılıklar etkili olmuştu. Lenin, hayatının en belirleyici senelelerini yurt dışında geçirmiş, başlıca Avrupa dillerini öğrenmişti. Devrim teorisi, özünde uluslararası bir nitelik taşıyordu. Stalin, Rusça ve Gürcüceden başka bir dil bilmiyordu ve 1914'ten önce düzenlenen üç dört konferansa katılımı ve Tahran ve Potsdam buluşmaları dışında Rusya'dan hiç ayrılmadı. Önceki yıllarında ulusçuluk üzerine yaptığı kişisel çalışmaları ve 1917'de Milliyetler Halk Komiseri olarak seçimi, Gürcü kökenleriyle açıklanabilir. Ancak, Sovyet yurtseverliğine bağnaz bir yoğunluk vermesi dışında, kökeninin onun üzerinde çok önemli etkileri olduğunu söylemek güç. Bu nedenle, 1920'lerde "tek ülkede sosyalizm" sloganının destekçisi, uluslararası bakışa sahip Troçki'nin uzlaşmaz karşıtı ve 1930'ların ardından devrim eski parıltısını yitirdikten sonra Rus ulusal duygularının geri dönüşünün öncüsü olması tesadüf değildi. 1941'de savaş kapıya dayandığında, devrimci olmaktan ziyade ulusal bir kahraman olarak anılmaya başlamıştı bile. Orduyla ilişkilerinde rahattı. Savaş öncesinde dahi ordunun eski saygınlığını ulusal ölçekte yeniden kazanabilmesi için çok şey yapmıştı. Savaş, Stalin'in en iyi niteliklerini ve yeteneğini sonuna kadar değerlendirebildiği bir ortam yarattı. Mart 1943'te kendisine Sovyetler Birliği Mareşali unvanının verilmesi, savaş gereklerinin bir sonucu olarak değil, kariyerinin doğal sonucu olarak görülebilir.

Vaktiyle sahneye devrimci bir komplocu olarak çıkmış birinin, bugün, kendisini tamamen yurtsever duygularla ülkesine adanmış, savaş zamanının sarsılmaz lideri olarak anılması şüphesiz çelişkilidir. Yazılarının toplandığı çalışmanın kapak resminde mareşal üniformasıyla görünüyor. Ancak bu tür çelişki-

lerin örnekleri devrim tarihinde hep var olagelmıştır; devrim inancı Stalin’inkinden çok daha derin köklere sahip olmakla birlikte, yeterince uzun süre yaşamış olsaydı Lenin de bu tür bir dönüşüm geçirebilirdi. Son tahlilde, Stalin nihai olarak değerlendirilirken, peşinden koştuğu ve gerçekleştirdiği amaçlardan ziyade, bunlara ulaşmak için kullandığı araçlar yüzünden eleştirilecek. Lenin, sözde vasiyetinde Stalin’i “fazla kaba” olarak betimliyor ve “samimiyet”inin yetersiz olduğunu söylüyordu. İktidara yükselişine, hiç kuşkusuz, politik entrika sanatında sevimsiz ancak sıra dışı becerisi damga vurmuştu. Dışarıdan görünmeyen, dipten süren bir çalışmayla yerleşik isimlerin itibarlarının temellerini çürüttü; başkaları, pek de sağlam olmayan konumlar üstlenirken, o kendisini geri çekti ve sonra en ağır darbelerini indirdi. Kurnaz, kindar ve merhametsiz bir hasımdı. Yenilmiş rakiplerine reva gördüğü rezilane gaddarlık, Rus geleneğinde pek istisnai olmasa da, Batılı zihinler için şok ediciydi.

Tüm bunlara rağmen, Stalin’in, Rusya tarihinin, devrim heyecanıyla aşılmış ya da hiç değilse yumuşatılmış gibi görünen dar kafalı, acımasız ve sistematik hoşgörüsüzlüğünü yeniden üretmesinin sebepleri, sadece onun kişiliğinde değil, aynı zamanda söz konusu dönemin şartlarında aranmalıdır. Diğer devrimler gibi Bolşevik Devrimi de, ütopya sınırlarında dolanan idealist bir havada başlamıştı. Ancak çok geçmeden iç ve dış muhalefet baskıya yol açtı, şiddet de şiddeti doğurdu. Az sonra başlayan terör {yıldırı}, sadece *ancien régime*’den [eski düzenden] hayatta kalanları ve burjuvaziyi değil, bağımsız olarak varlığını sürdürmeye çalışan diğer devrimci partileri de vuracaktı. Son yıllarında Lenin’in dehası ve ikna yeteneği bile kâfi gelmeyecek, parti birliğini korumak için ihraç tehditleriyle birlikte, parti üyelerinin düşünme ve konuşma özgürlükleri de kısıtlanacaktı. Lenin sahneden çekildikten sonra, derin çatlaklar su yüzüne çıktı ve o zamana kadar sadece parti dışı muhalefete yöneltilmiş

olan baskı silahı, şimdi, mantıken ve neredeyse kaçınılmaz olarak, içerideki muhalefete de yöneltildi.

Tarihin Stalin üzerine varacağı hüküm, kısmen, Bolşevik Devrimi üzerine varacağı daha geniş çaptaki hükme bağlı olacak. Devrimin “yeni bir uygarlık” başlattığı savı halihazırda hem savunulmakta hem de reddedilmekte. Ancak her halükârda, Fransız Devrimi’yle benzer ve hatta belki onun da önüne geçecek bir öneme sahip olan bu devrim, tarihin büyük dönüm noktalarından biri oldu. Dünya üzerindeki hiçbir ülke ona kayıtsız kalamadı, hiçbir yönetim biçimi onun meydan okumasından kaçamadı, onun eleştirilerinden nasibini almayan tek bir siyaset veya iktisat teorisi kalmadı. Üstelik birçok işaret de, etkisinin henüz tepe noktaya erişmediğini gösteriyor. Muhtemelen kendisiyle ilgili mevcut bilgiye ekleyecek çok fazla şey sunamayacak olsa da, Stalin’in yazılarından ve konuşmalarından oluşan bu toplu yapıt yayını, onu bir perspektif içine yerleştirmeye yardımcı olacak birinci derecede öneme sahip tarihsel bir belge olacaktır.

STALİN: (2)

STALİNİZMİN DİYALEKTİĞİ

Bütün Stalin biyografileri zorunlu olarak “politik biyografikler”dir; çünkü kendisi tepeden tırnağa bir siyasetçidir ve hem çağdaşları hem de kendisinden sonra gelen kuşaklar, muhtemelen bu siyasi kimliğinin dışında herhangi bir yönüyle ilgilenmeyecektir. Bay Deutscher’in yazdığı Stalin biyografisine¹ bu alt başlığı vermiş olması, çalışmasına, Moskova’nın kutsal tarih yazıcılarının ya da Souvarine veya Troçki gibi düşman yazarların, Stalin’in gençliğine ve kişisel hayatına dair kaleme aldığı, kimi değerli kimi değersiz hikâyelerden oluşan biyografilerden daha az zaman ayırdığını değil, biyografinin kahramanının siyasi başarılarını çözümlemeyi hedeflediğini gösteriyor. Gerçekten de durum bundan ibarettir ve hedefini de on ikiden vurmuştur. Politik biyografi yazmanın olağan zorluğu, kişinin kendi tarihini, yaşadığı dönemin tarihinden ayırt etmekte yaşanan güçluktur. Ne var ki bu güçlülle, Stalin’in biyografisinin yazılma sürecinde hemen hemen hiç karşılaşılmaz. Lenin’in ölümünden sonra Stalin’in kariyeri ile Sovyet Rusya’nın tarihi birbirinden ayrı değerlendirilemez bir duruma gelmiştir. Bir tarafı etkileyen şeyin diğer tarafa etki etmediği düşünülemez. Stalin’ininki kadar dramatik bir hikâye asla sıkıcı olamaz. Deutscher, hiçbir

1 I. Deutscher, *Stalin, A Political Biography*, Oxford University Press, 1949.

önemli noktayı atlamamış ve okuyucuyu saran bir kitap yazmış. Böylesine ilgi çekici olmasının nedenlerinden biri, kitapta tüm heyecan verici ayrıntılar arasında, Stalin'in başarısının doğasını ve devrim tarihi içindeki yerini belirlemek olan ana izleğin hiçbir zaman gözden kaçırılmamış olması.

Stalin'le ilgili her şey gibi, bunun da geniş ölçüde tartışmaya açık olduğunu belirtmeye bile ihtiyaç yok. Tarihin önemli meselelerinin tümünde olduğu gibi, bu konu da sadece evet veya hayır gibi basit cevaplarla yanıtlanamayacak soruları gündeme getiriyor. Stalin, bir Marksist miydi yoksa Doğulu bir despot mu? Lenin'in mirasını devam mı ettirdi, yoksa ret mi etti? "Tek ülkede sosyalizm"i kurdu mu, yoksa yaptığı sadece gelecek kuşakların "tüm dünyada sosyalizm" hayallerini yıkmak mı oldu? Rusya'yı Avrupalılaştıran ikinci bir Büyük Petro vakası mıydı, yoksa Rusya'yı Asya imparatorluğunun bir parçası yapan ikinci bir Cengiz Han mı? Rusya'nın itibarını ve gücünü artırmak için çabalayan bir ulusçu muydu, yoksa devrimin evrensel başarı kazanabilmesinin yollarını arayan bir enternasyonalci miydi? Bu sorulara birçok farklı yanıtlar verilebilir. Deutscher'in kitabı, okuyucuya bu soruların yanıtlarını vermiyor olsa da, bu sorulara daha geniş bir bakış açısıyla yanıt arama olanağını açıyor.

Tarih hiçbir zaman durmaz, hele devrimin ortasında asla. Lenin'in yarattığı ve Stalin'in ondan miras aldığı şey, durağan bir sistem değil sürekli bir değişim, sürekli bir oluş hali, bir gelişim süreciydi. Hegel'in deyişini ödünç alırsak, tezin sürekli anti-tezini doğurduğu bir süreçti. Dolayısıyla Stalin'in Lenin'in işini devam ettirip ettirmediği sorusu, işin esasından çok, bunu anlatan dile ilişkin bir farklılığı yansıtıyor olabilir. Daha az soyut terimlerle açıklayacak olursak, her devrim kendi tepkisini yaratır ve devrimi bu tepki dönemi izler. Lenin sahneden çekildiğinde, Rus Devrimi, ilerlediği rotada bu ikinci aşamaya geçmişti bile. Bugünün sloganlarından biri olan "Stalin bugünün Lenin'idir" sözünde kastedilen, Stalin'in Lenin'in 1917'deki haline benzedi-

ği değildir. Kastedilen şey, Lenin'in, devrimin on yıl sonrasında liderliğini hâlâ sürdürüyor olsaydı, Stalin'in yaptıklarını yapmak zorunda kalacağı öngörüsüdür. Bu öngörünün tamamen doğru olduğu söylenemese de içinde gerçekçi unsurlar taşıdığı göz ardı edilemez.

Erken dönem Bolşevikleri tarih öğrencileriydiler, dolayısıyla devrimlere ne olduğunu iyi bilirlerdi ve kendi devrimlerinin de bir Termidor'a* tanıklık edeceğinden korkarlardı. Ancak Bonaparte döneminde yaşananlar, onları, bu tür bir tehlikenin sadece parlak zırhlar içinde bir diktatörden kaynaklanabileceğine inandırmıştı. Troçki için ölümcül bir hata olan ve Stalin'in iktidara giden yolunu kısaltan da bu varsayımdı. Deutscher'in ifadesiyle:

Tarihin tekerrür edebileceği ve Direktuvar'ın ya da bir gaspçının, devrimin omuzlarında iktidara bir kez daha taşınabileceği, her zaman göz önünde bulundurulacak bir olasılıktı. Fransız ilk örneği gibi, Rus gaspçının da savaşlarda edinilmiş parlak ve efsanevi bir şöhrete sahip olması gerekeceğinden kuşku duyulmuyordu. Bonaparte maskesi de, sadece Troçki'ye bu kadar yakışabilirdi. Aslında bu maske Stalin dışında herkese yakışabilirdi. Onun gücü de kısmen burada saklıdır.

Devrimi zincirleyip disipline eden, devrimin başarılarını sağlam bir temele oturtan, öğretisini evirip çevirip onu büyük bir ulusal iktidarla başgöz eden ve etkisini tüm dünyaya yayan, "bugünün Lenin'i" olmasa da bugünün Bonaparte'i olan, Bonaparte'in Robespierre'in vârisi olması gibi Lenin'in de vârisi olan kişiydi Stalin.

Yine de bu bile, gerçeğin tamamını karşılamıyor. Tarih bazen beklenmedik şekillerde tekerrür etse de, her tarihsel durum öyle veya böyle kendine özgüdür. İlginç olan Stalin'in, Bonaparte'in aksine, beklenmedik bir şekilde ve görünüşe bakılırsa kendisi-

* Karşıdevrim aşamasına. -Türkçe ed.

ne de rağmen, kelimenin tam anlamıyla bir devrimci olmasıydı. Lenin'in devriminden on seneden az fazla bir zamandan sonra Stalin, Lenin'in devriminin batağa saplanıp boğulmasını engelleyen ikinci bir devrim yaptı. Bu anlamda, her ne kadar bu ikinci devrimi Lenin'in inandığı şeyin reddi olan (Stalin'in teorisyenlerinin, bu tezin babasının Lenin olduğunu ispat etmeye kalkışmaları çocukça bir çabaydı) "tek ülkede sosyalizm" sloganı altında yaptığı ve Lenin yaşasaydı, ikinci devrimi gerçekleştirmek için başvuru olan kimi yöntemler karşısında dehşet içinde irkileceği doğru olsa da, Stalin'in bu ikinci devrimle Leninizme sadık kaldığı ve onu devam ettirdiği söylenebilir.

Entelektüel anlamda, Deutscher'in de işaret ettiği gibi, aslında "tek ülkede sosyalizm", öğretiyeye herhangi bir katkıda bulunmamıştı. Hatta çok tutarlı olduğu bile söylenemez; nitekim Stalin'in kendisi de, üstüne bir türlü tam oturmasa da ortodoks {ana akım} Marksizm elbisesine sıkıca sarılarak, sosyalizmin, kapitalist dünyada tecrit edilmiş tek bir ülkede tam anlamıyla gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu kabul etmişti. Ancak, "tek ülkede sosyalizm", psikolojik ve politik olarak çok parlak bir buluştu ve Stalin'in, başka büyük buluşlar gibi bunu da pek farkına varmadan gerçekleştirdiğini söylemek, onun politik dehasına hanel getirmez. Bu buluş, Lenin'in öldüğü 1924 yılında, Troçki ile aralarındaki gerilimin tepe noktasında ve Stalin'in *Leninizmin Temelleri*'nin birinci ve ikinci baskılarının çıkışı arasında geçen dönemde yapıldı. İlk baskı, Troçki'nin "sürekli devrim" tezini destekler görünen paragraflara yer veriyordu. İkinci baskı ise, daha açık ve şüpheye yer bırakmayacak biçimde sosyalizmin tek ülkede inşa edilebileceğini söylüyordu – hatta Rusya gibi köylü ve geri kalmış bir ülkede bile.

Lenin öldüğünde ortodoks {kendi ilkelerine bağlı kalmış} Bolşevizm, kör bir yola saplanmıştı. 1917'de herkesin üzerinde hemfikir olduğu şey, Rusya'da önce burjuva devriminin tamamlanmasının gerektiği idi ve tamamlanmıştı da. Tüm Bolşevikler,

Menşeviklerin aksine, burjuva devrimi tamamlandıktan sonra, doğrudan sosyalist devrim aşamasına geçilebileceğini düşünüyordu. Bu da gerçekleştirilmişti. Ancak Lenin'den başlayarak tüm Bolşevikler, Rusya'nın yaktığı meşaleyi bu aşamadan sonra Batı Avrupa'da gerçekleşecek olan sosyalist devrimlerin devralacağına inanmışlardı; böylece Avrupa proletaryası sosyalist devrimi tamamlama ve sosyalist toplumu kurma yükünü sırtlamış olacaktı. Çünkü bu görev, Lenin'in tekrar tekrar söylediği üzere, geri kalmış Rusya'nın tek başına üstenebileceğinden çok daha ağır bir görevdi.

Maalesef bu hesap tutmadı. 1919'da kesin gözüyle bakılan ve 1920'de Kızıl Ordu Varşova sınırlarına dayandığında çok yaklaştığına inanılan Avrupa devrimi gerçekleşmedi. 1923 sonbaharında, Alman proletaryasının 1918'den beridir üçüncü ya da dördüncü kez aldığı ağır yenilgiden sonra (ki yenilgilere kimin sebep olduğu tartışmaları duruma çözüm getirmemişti), Moskova, Avrupa devrimine ulaşmak için daha çok uzun bir yol katedilmesi gerektiğini anlamış oldu. Peki, bu yeni varsayıma göre Rusya Bolşeviklerinin rolleri ne olacaktı? Görevlerden birinin Rusya'da sosyalizmi inşa etmek olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Görevi Stalin devralmadan çok önce Troçki, yoğun bir planlama ve sanayileşme programı başlatılması için baskı yapıyordu. Ancak ortodoks {doğru kabul edilen} öğretiyeye göre devrim başka yerlerde de gerçekleştirilmeden Rusya'da çok fazla yol alınamayacağı düşüncesi, gerçeklerle temasın kaybedildiği hissini yaratıyor ve hayal kırıklığının önüne geçmek çok zorlaşıyordu. Parti aydınlarının olmasa da parti üyelerinin, uzak bir gelecekte ya da uzaklardaki Avrupa'da değil, kendi ülkelerinde kendi başlarına gerçekleştirebilecekleri, kesin sınırlarla tanımlanmış hedeflerle uyarılmaya ve ilham almaya ihtiyaçları vardı.

"Tek ülkede sosyalizm", tam olarak bu ihtiyaca karşılık veriyordu. Yeni sloganın, Stalin'in takipçileri için ne anlama gelebi-

leceği hakkında Deutscher, daha iyi ifade edilmesi güç olan şöyle bir fikir yürütür:

Tabii ki, enternasyonal devrimi dört gözle bekliyoruz. Tabii ki, Marksizm okulunda yetiştik ve çağdaş toplumsal ve politik mücadelelerin doğaları gereği enternasyonal olduğunu biliyoruz. Tabii ki, proletaryanın Batı’da kazanacağı zaferin çok yakın olduğuna hâlâ inanmaktayız ve bu süreci hızlandırmak için yapabileceğimiz her şeyi yapmaya yeminliyiz. Ancak (ki bu “ancak”, çok büyük ve çok manidar bir ancaktır), enternasyonal devrimi bu kadar da dert etmeyin. Kesin olmayan bir tarihe ertelense bile, hatta hiç gerçekleşmeyecek olsa bile bizler bu ülkede sınıfsız bir toplum yaratma gücüne sahibiz. Haydi o zaman, şimdi bu büyük yapıcı görevimize yoğunlaşalım.

Bir İngiliz ampirist, muhtemelen şöyle derdi: “Bırakın teori kendi başının çaresine baksın, biz işimize bakalım.” Marksist Stalin’in yaptığı, bu ifadeyi, öğretinin sıkıcı paketiyle sarmalamak olmuştu. Ama ortaya çıkan şey hemen hemen aynıydı.

Stalin, iktidara “tek ülkede sosyalizm” sloganı ile tırmandı –ve böylece, canlandırdığı hayaletin tutsağı haline geldi. Zira, sonradan anlaşıldı ki, 1920’lerin sonlarında Rusya’da uygulanması ne kadar sorunlu görünmüş olsa da, önceki kuşağın daha ihtiyatlı ve daha teorik Marksizminin söyledikleri, tümüyle yabana atılacak şeyler değildi. Avrupa’nın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasının ardında yatan katı gerçek, aşağı yukarı Danzig’den Trieste’ye kadar uzanan sınırın, proletaryanın çoktan bir güç haline geldiği gelişmiş kapitalist Avrupa ile zar zor parçalanmaya başlanan feodal ağlara hâlâ bağlı olan gelişmemiş köylü Avrupa arasındaki sınır olduğuydu. Netice itibariyle, belki de, Lenin, Troçki –ve 1924 güzüne kadar Stalin’in kendisi– Batı Avrupa’nın proleter ülkelerinde bir sosyalist devrim gerçekleştirilmedikçe, sosyalizmin geri kalmış Rusya’da zafer kazanamayacağını söylerken haklıydılar. Hatta belki, –her ne kadar Rusya’da kimse bunun sözünü etmeye cesaret edememiş olsa da– Menşevikler

burjuva devriminden doğrudan doğruya sosyalist devrim aşamasına geçilmesinin mümkün olmadığını ve sosyalizmin, ancak ve ancak yerleşmiş bir burjuva kapitalizminin temelleri üzerine inşa edilebileceğini savunurlarken, tamamen haksız değildiler.

Doğal olarak bu soruların cevabı, kısmen de, sosyalizmle ne kastedildiği sorusuna verilecek cevaba bağlıydı. “Tek ülkede sosyalizm”in üretilmesini Stalin üstlenmişti. Ortaya ne çıkarılmış olursa olsun, bunun adı “sosyalizm” olacaktı. Dahası, Beş Yıllık Plan ve tarımın kolektifleştirilmesi, devrimci sosyalist bir programın vazgeçilmez öğeleriydi. Ne var ki, bu tedbirlerin, “tek ülkede sosyalizm” ya da başka herhangi bir program tarafından Stalin’e dayatıldığını ya da Stalin’in bu tedbirleri Rusya’ya zorla dayattığını düşünmek hata olur. Söz konusu tedbirleri dayatan, Rusya’nın 1920’lerin sonlarında yüzleşmek zorunda kaldığı nesnel koşullardı.

Leninist devrim o zamana kadar kendi rotasını çizmişti. Kilit sanayiler yüzeysel olarak ve kısmen kamulaştırılmış, “planlanmış”, ancak tek bir birim olarak işlemesi düşünülen ekonomik yapıya oturtulamamıştı. Toprak köylülere dağıtılmıştı. Tüm yapının kilit noktası olduğu düşünülen tarımsal üretimi artırabilmek için her yol denenmişti. Önceleri kulaklar, fakir köylünün çıkarları adına korkutulmuştu. Daha sonra NEP’le, kendi çıkarlarına bakmaları için gerekli ortam sağlandı. Hatta Buharin onlara, kendilerini böyle zenginleştirmekle aslında sosyalizmin en yüce amaçlarını gerçekleştirmekte olduklarını söyledi. Ancak bu çabaların hiçbirisi, çok kısa süreli başarılar kazanmaktan fazlasını sağlayamadı. Kapitalist ülkelerden herhangi bir anlamlı yardımın gelmesi söz konusu olmadığından, ekonomi, tarımdan daha yüksek bir getiri elde edilmedikçe, ne sosyalist ne de herhangi bir çizgide gelişim sağlayamazdı. Tarımın geliştirilmesi de ancak büyük çaplı çiftliklerin kurulması ve tarımın makineleştirilmesiyle mümkün olacaktı. Devrimle yerle bir edilen koşullardan daha ilkel koşullara dönme ya da yabancı sermayeye teslim olma

bir yana –ki bunların hiçbiri kabul edilebilir çözümler değildi–, Stalin’in önderliğinde ve “tek ülkede sosyalizm” bayrağı altında yürünecek zorlu yol dışında, Rusya’nın önünde açık herhangi bir yol görünmüyordu.

Stalin’in kariyerinin en şaşırtıcı tarafı, sonuçları bakımından 1917 Devrimi’nden hiç de geri kalmayan ve birçok açıdan, bunun mantıki ve gerekli devamı olan bir devrim gerçekleştirmiş olmasıdır. Söz konusu devrim, devrimci heyecanın yavaş yavaş tükendiği ve “Termidorvari” karşıdevrimin belirtilerinin bu tükenişe eşlik ettiği bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu durum Troçki’ye, Stalin’i bir karşıdevrimci olmakla ve devrimi yok etmekle suçlamak için kullanabileceği gerekçeyi hazırlamıştı. Deutscher, Leninist ve Stalinist devrimler arasındaki farkı, ilkinе “aşağıdan” devrim, ikincisine ise “yukarıdan” devrim diyerek özetler. Ancak bu farklılığın üzerinde çok da durmamak gerekir. Lenin, devrimlerin, kitlelerin kendiliğinden gelişen heyecanı ile gerçekleştirdiği fikrini özellikle reddetmiş, bunun yerine sıkı bir devrimci disiplinin gereğine inanmış ve bunu dayatmaya çalışmıştır. Bu noktada kendi teorisi Lenin’inkinden farklı olmayan Stalin, kitlelerin desteğine güvenememiş olsaydı, üstlendiği devasa görevi yerine getiremezdi. Yine de Stalin’in, Lenin’in hiçbir zaman karşılaşmadığı bir ölçüde, bir yandan parti eliti içindeki muhalefetle ve entrikalarla, öte yandan ise, kitlelerin siyasi ilgisizliği ve hayal kırıklıklarıyla uğraşmak zorunda kaldığı da bir gerçektir. Dolayısıyla, karşılaştığı güçlükler onu daha sert ve acımasız önlemler almaya itmiş ve disiplini böyle sağlamaya çalışmıştı. Şu da anlamlıdır ki Stalin’in, gerçekleştirdiği devrimi meşrulaştırmak için yaptığı çağrılar, yasa ve düzenin korunması, ailenin kutsallığı, vatan savunması ve herkesin kendi bahçesiyle meşgul olması gibi, doğaları gereği esas olarak devrimciliğe ters düşen içgüdülere hitap ediyordu. Buna karşılık Troçki, kendi ülkesini hiç umursamayan, “sürekli devrim” taraftarı, rahat durmaz, enternasyonalist bir maceraperest olarak teşhir ediliyordu.

Böylece, Stalin, dünyaya, birbirlerini kısmen çelen, kısmen de tamamlayan iki yüzünü gösteriyordu: devrimci-Marksist yüzü ve Rus ulusçusu yüzü. Leninist devrimle Stalinist devrim bu iki açıdan karşılaştırıldığında, belki şunlar söylenebilir: Birincisi Rusya’da başlamış ve kendisini Rus şartlarına uydurmuş olsa da, esasta enternasyonalist bir devrim olarak tasarlanmıştı; ikincisi ise, hiç kuşkusuz enternasyonal talepleri ve sonuçları bulunan, ancak her şeyden önce Rusya’da tutunma derdinde olan ulusal bir devrimdir. Deutscher bir yerde, Dostoyevski’nin “Büyük Engizisyoncu”sunun İsa’ya verdiği cevaptan alıntı yapar: “Senin yaptığın işi düzelttik.” Stalin’in Lenin’in işini düzeltmesi, devrimi, başka bir yere kıpırdıyamayacak bir halde ulus topraklarına çakması biçiminde oldu. Sonuçta bu, Stalin felsefesinin merkezi ilkesi olmuştu. Lenin’in şüpheyile baktığı ya da tamamen reddettiği şeye, sosyalizmin yalıtılmış Rusya Devleti’nde inşa edilebileceğine inanmıştı.

Devrimin enternasyonal idealleriyle ulusal duyguların evliliği mutlaka gerçekleşecekti. Fransız Devrimi’nde bu evlilik gerçekleşmişti. Stalin, ülkenin kaderini ellerine almadan çok önce, Sovyet Rusya’da da bu süreç başlamıştı. Yurtsever ve devrimci hislerin ilk kez bariz bir şekilde iç içe geçtiğinin gözlemlendiği olay, 1920’de Polonya’ya karşı verilen savaştı. Sovyet Rusya’nın uzun süren yalıtılmışlığı, kapitalist dünyanın büyük bölümünün süregiden husumeti bu eğilimi güçlendiriyordu. Stalin 1924’te “tek ülkede sosyalizm”in gerçekleştirilebileceğini öne sürdüğünde, aslında farkında olmadan, on yıl boyunca sadece ölüme yatırılmakla kalmamış, aynı zamanda da arkasından lanetler yağdırılmış olan ulusal gururun çok derinlerdeki köklerini canlandırmaktaydı. Stalin, takipçilerine, Rusların o güne kadar Lenin ve diğer Bolşeviklerin yapılabileceğine inanmadıkları ne varsa yapabileceklerini söylüyordu. Stalin, Cavour’a özenerek, “Rusya bunu kendi başına yapacak,” diyebilirdi. Beş yıllık planlar, kapi-

talist ülkeleri “yakalamak” ve “geçmek”, onları kendi oyunlarında yenmek sloganlarıyla uygulamaya konuldu.

Böylece, Stalin, Rus yurtseverliğini yeniden diriltiren bu adam, devrimin başlangıç aşamalarındaki ulusçuluk karşıtı enternasyonalist tavrı açıkça tersine çeviren ilk lider olmuştu. İlk Bolşevik tarihçiler eski Rus tarihini barbarlık ve skandallar tarihi olarak betimlemişlerdi. “Rusya”yı tanımlayan beylik sıfat, “geri kalmış”tı. Bütün bunlar değişti. Stalin, Lenin’in çok değer verdiği tarihçi Pokrovski’nin başını çektiği “Marksist” tarihçiler ekolünü tamamen göz ardı ederek, Rus tarihinin itibarını iade etmeye koyuldu. Sanayileşmenin yarattığı zorlukları hafifletecek ve potansiyel düşmanlara karşı birlikte tutunabilmeyi sağlayacak, devrimin soğuyan ateşinin yerini alacak yeni heyecanlara ihtiyaç vardı. Stalin, ulusçuluğun bu ihtiyacı gidereceğini gördü. Yeni heyecanlar, abartılmaya müsaittir; Hitler’e karşı kazanılan zafer de böyle oldu. Sovyet ulusçuluğu, savaştan sonra, kimi Batılı gözlemcilere göre tehlikeli, kimisine göre ise komik bir hal almaya başlamıştı. Ancak belki de, Sovyetler’deki ulusçu dalga, diğer büyük güçlerin zirveye merdiven dayadıklarında yaşadıklarından sanıldığı kadar farklı değildi.

Stalin’in yüzünü ulusçu geleneğe doğru çevirmesi, tarihin terazisinde tartıldığında, aleyhindeki kefeyi ağırlaştıracak bir takım unsurlar taşıyor. Stalinizme yöneltilen asıl suçlama, özgün Marksizmin kökenindeki Batılı geleneğin verimli unsurlarını atıp onların yerini Rus geleneğinden devşirdiği gerici ve baskıcı öğelerle doldurduğu yolundaydı. Marksizm, Batı liberal burjuva demokrasisinin omuzları üzerinde yükselmektedir. Dolayısıyla teori, liberal burjuva demokrasisini reddetmekle birlikte, birçok başarısını kabul ediyor ve sahipleniyordu. *Komünist Manifesto*’da, burjuva demokrasisinin kendi tarihsel koşulları içerisinde değerlendirildiğinde ilerici ve özgürleştirici bir etkisinin olduğu, proletarya devriminin de ancak burjuva devrimin tamamlanmasının ardından, ikinci bir adım olarak gerçekleş-

tirilebileceği yönünde yapılan vurgu da buradan besleniyordu. Rusya'daki Sovyet rejiminin ilk yasama faaliyetlerinin ve tebliğlerinin birçoğu, sosyalizmden olduğu kadar burjuva demokrasisinden de esinlenmişti. Sosyalizmi gerçekleştirme zamanı geldiğinde, bu, demokratik ideallerin yüzüstü bırakılacağı değil, bunların gereğinin yerine getirileceği anlamına geliyordu; zira Batı'nın yozlaşmış burjuva demokrasileri artık bu görevi yerine getiremezdi.

1917'de Lenin'in hayalini kurduğu şey de buydu. Ancak, Marksist bakış açısına göre bir anormallik, sosyalist bakış açısına göre ise trajedi olan şey, tarihte başarıya ulaşan ilk sosyalist devrimin, ekonomik, sosyal ve politik olarak Avrupa'daki büyük devletlerin en geri kalmış olanında gerçekleşmiş olmasıydı. Kendilerinden sosyalist düzeni inşa etmeleri beklenen işçiler, nesillerdir diğer büyük ülkelerin işçilerinden çok daha yoğun bir yoksulluk, eşitsizlik ve siyasi baskı altında ezilmişlerdi. Rusya'daki sosyalist düzenin elinin altında, ne eski kapitalist girişimlerin yarattığı zenginlik, ne de burjuva demokrasisinin geliştirdiği siyasi deneyim bulunuyordu. Hayatının son döneminde Lenin, bu eksiklerin sebep olduğu kısıtların tam olarak farkına varmaya başlamıştı. Deutscher'in, Lenin'in son parti kongresindeki konuşmasından yaptığı bir alıntı, onun "Stalinizm"i özünü nasıl kavradığını ortaya koyuyor:

Eğer fetheden ulus, fethedilen ulustan kültürel olarak daha ileriyse, ilki ikincisine kendi kültürünü dayatır. Eğer bunun tersi söz konusuysa, fethedilen ulus, fetheden ulusa kendi kültürünü dayatır.

Sınıflar arasında da, diye devam eder Lenin, buna benzer bir durum söz konusu olabilir. Sovyetler'de mağlup olan sınıfın kültürü, "ne kadar sefil ve geri olsa da, sorumluluk sahibi komünist yöneticilerimizinkinden yine de ileri seviyede" Eski Rus bürokrasisi, görece daha yüksek olan bir kültürel seviye-

ye dayanarak, muzaffer ancak kaba ve deneyimsiz komünistleri mağlup ediyordu.

Devrimin beşinci yılında Lenin, dâhiyane görüş berraklığıyla, çevresinde tanık olduğu tehlikeye böyle teşhis koymuştu. Rusya'nın ilerleyen dönemde, kendini dünyanın geri kalanından soyutlaması ve "tek ülkede sosyalizm" in kurulması gerekliliğiyle birlikte, bu tehlike daha da belirgin hale gelmişti. Rus topraklarına ekilen ve kendi hallerine bırakılan enternasyonal Marksizm ve enternasyonal sosyalizmin kökleri, 1917'de mağlup olduğu düşünülen Rus ulusçu geleneğinin aralıksız darbelerine maruz kalmıştı. On yıl sonra Lenin öldüğünde, Bolşevizmin enternasyonalizmini ve Batılı unsurlarını temsil eden liderlerin önde gelenleri –Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in yanı sıra, Radek, Krasin, Rakovski gibi ikincil isimler de– tamamen silinmişti. İlimli ve uysal Buharin de yakında onları izleyecekti. Rus geçmişinin gizli güçleri –otokrasi, bürokrasi, siyasi ve kültürel gelenekçilik– devrimi yok ederek değil, ancak onu dar bir ulusal çerçeveye hapsederek öç alıyordu. Stalin'i iktidara taşıyan ve onu bugünün hem enternasyonal devriminin hem de ulusal geleneğin esrarengiz lideri yapan da aynı gizli güçlerdi.

Stalin'in biyografisini okuyacak kişi, sözü edilen bu süreci aklında tutarsa, sonu gelmez gibi görünen çelişkiler içinde geçen bir hayatın kendi rotasını nasıl çizdiğini anlayabilecektir. Söz konusu durum, belki de, takdir etmenin ya da suçlamanın ötesinde bir tartışmayı gerekli kılıyor. Rusya devriminin yalıtılmışlığı, onu tamamen kendi kaynaklarına yönelmek zorunda bırakmıştı. Kendi içine yönelmesi ise, onu dünyanın geri kalanından tamamen yalıtı. Atılan her adım, Rusya'yı, tarihinde hep biraz daha gerilere götürüyordu. Stalin'in, devrimi, sanayileşme ve kolektifleştirme ile, ne pahasına olursa olsun mantıksal sonuçlarına vardırmaya karar vermesi, hayalleri açısından Büyük Petro'yu akıllara getirmişti. Olası tüm muhaliflerini yok ederek, yabancı bir saldırı halinde, her türlü ihanet tehlikesine karşı

kendisini garanti altına almaya karar verdiğinde ise, bu sefer akla gelen kişi Korkunç İvan'dı. Parti ortodoksisi {tekyolculuğu}, tüm felsefe, edebiyat ve sanat yaşamında yaratmaya çalıştığı tekelci zihniyetle, Ortaçağ Rusya'sındaki dinî ortodoksinin kısıtlamalarını aratır olmuştı. Yine de, söz konusu yalıtılmışlığın Stalin'in bilinçli bir tercihi olduğunu söylemek hata olur. Birçok kez Batı'ya el uzatmaya çalıştı. Ancak sadece savaş gerilimi altındayken aradaki engeller aşılabildi. Savaş bittikten sonra, demir perde yeniden inecekti. Rus Devrimi'yle Batı arasındaki gedik, kapatılamayacak kadar büyüktü.

Stalin 1949'da yetmişinci yaş gününü kutladı. Ülkesinin, gördüğü en büyük savaştan galip ayrılmasına önderlik etti. Terhis ve yeniden inşa sürecine girilmiş olmasının yarattığı sorunlar, savaştan yeni çıkan her ülkenin yapacağı şekilde aşılmaya çalışıldı. Dışarıdan bakınca görünen o ki, Stalin şu an ulusunu ve kendi gücünü doruk noktasına taşımış durumda. Genelde, insan ölmedikçe mutluluğuna karar verilemeyeceğine inanılsa da, Stalin'in sahip olduğu gücü temelinden sarsacak herhangi bir şey karşısına çıkamaz gibi görünüyor. Yine de, bu görüntü doğru olsa dahi, bu, Stalin'in tarihteki yerinin, bugün ya da gelecek nesiller için sarsılmaz olduğu anlamına gelmez. Geçen otuz yılda olan biteni, ancak "buzlu camın arkasından, gölgeli olarak" görmeye başlıyoruz. 1914 kargaşasının bir sonucu olan 1917 Devrimi'nin, dünya için, bir ve çeyrek yüzyıldan uzun süre önce gerçekleşen Fransız Devrimi'yle boy ölçüşecek derecede, hatta belki ondan daha önemli bir dönüm noktası olduğunu, kabaca da olsa hissediyoruz. Lenin'in yaptıklarının önemi işte tam burada yatıyor.

Stalin ile ilgili yorum yapmak içinse henüz çok erken; ona bakarken kullandığımız gözlüklerde hâlâ çok yakın bir mesafeye bakmanın zorluklarını yaşıyoruz. 1917 Devrimi'ni ne kadar genelleştirebildi ya da ne kadar özelleştirebildi? Devrimi, muzaffer sonuca taşıyabildi mi, yoksa tamamen yok mu etti; ya da devri-

min şeklini bütünüyle değiştirdi mi? Deutscher, kaleme aldığı biyografinin son cümlelerinde, söz konusu soruların cevabını şimdilik şöyle veriyor:

Tıpkı Cromwell'in ve Napoléon'un olduğu gibi, Stalin'in yaptıklarının da iyi yanları kendisinden çok daha uzun süre ayakta kalacaktır. Ancak, tarih, tıpkı Cromwell'in çalışmalarını İngiliz Devrimi'nden sonra, Napoléon'unkileri de Fransız Devrimi'nin ardından yaptığı gibi, gelecekte gerçek bir değerlendirme yapabilmek için Stalin'in çalışmalarını da baştan aşağı temizleyip yeniden şekillendirmek zorunda kalabilir.

Devrim Okumaları, Britanyalı tarihçi Edward Hallett Carr'ın, devrimler tarihinin önemli isimleri, eserleri ve süreçleri üzerine kaleme aldığı bir dizi makalesini bir araya getiriyor.

Eser, "öncü" olarak nitelenen Saint-Simon'a dair bir makaleyle başlıyor. Bunu, *Komünist Manifesto*'yu, *Manifesto*'nun yazılış sürecini ve elbette yazarları Marx ve Engels'i konu edinen bir makale takip ediyor. Akabindeyse, devrimler tarihinin iz bırakmış diğer pek çok ismi ele alınıyor: Proudhon, Herzen, Lassalle, Plehanov, Lenin, Sorel, Gallacher ve son olarak kendisine iki makaleyle yer verilen Stalin. Bundan başka, eserde, 19. yüzyılın kimi Rus düşünürleri ile ilgili, Alman Komünist Partisi ve Almanya'da başarısızlıkla sonuçlanan devrim süreci ile ilgili yazılar da bulunuyor.

Toplamda 14 makaleden oluşan *Devrim Okumaları*, devrimler tarihine ilişkin hem önemli bir kaynak hem de sağlam bir giriş kitabı olma özelliğine sahip.

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap

ISBN 978-605-172-538-3

9 786051 725383